

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
ІНСТИТУТ БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВА

**ОРГАНІЗАЦІЯ ТА УПРАВЛІННЯ
БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНИМ КОМПЛЕКСОМ:
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ**

Науково-методичний довідник

-
Київ 2025

Затверджено до друку вченою радою
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(протокол № 10 від 18 листопада 2025 р.)

УДК 02(035)

072

Організація та управління бібліотечно-інформаційним комплексом: актуальні питання теорії та практики : науково-методичний довідник / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського ; відп. ред. : О. М. Василенко ; наук. ред. : О. Г. Яковенко. – Київ, 2025. – 169 с.

У науково-методичному довіднику висвітлено окремі аспекти функціонування бібліотечно-інформаційного комплексу в контексті організації та управління бібліотечно-інформаційними ресурсами та обслуговування користувачів в умовах несприятливих зовнішніх чинників. Розглянуто питання формування та популяризації спеціалізованих документних фондів і баз даних, вітчизняного та міжнародного документообміну, реконструкції та науково-методичного забезпечення збереження бібліотечних фондів, поширення інформаційних ресурсів і послуг, висвітлення ролі спеціальних дисциплін у системі вищої освіти для підготовки професійних бібліотечних кадрів.

Видання містить наукові статті, науково-методичні й інструктивні матеріали. Адресоване спеціалістам бібліотечно-інформаційної сфери, викладачам, аспірантам, студентам фахових спеціальностей.

Відповідальний редактор:

О. М. Василенко (канд. іст. наук)

Науковий редактор:

О. Г. Яковенко (канд. іст. наук)

Рецензенти:

О. М. Збанацька (д-р наук із соц. комунікацій, професор),
Л. В. Коновал (канд. наук із соц. комунікацій)

Редакційна колегія:

Василенко О. М., канд. іст. наук (відп. ред.); Добровольська В. В.,
д-р наук із соц. комунікацій; Клименко О. З., канд. іст. наук;
Коваль Т. М., канд. іст. наук; Сокур О. Л., канд. наук із соц. комунікацій;
Яковенко О. Г., канд. іст. наук (наук. ред.).

ISBN 978-617-8827-04-5 (друковане видання)
ISBN 978-617-8827-34-2 (електронне видання)

© Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського, 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ І. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА УПРАВЛІННЯ ДОКУМЕНТНИМ ФОНДОМ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ	
Масловська С. Бібліотекознавчий фонд Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: збереження та популяризація в умовах сучасних викликів	7
Посметна О., Лучко А., Клочок Т. Актуалізація порядку оформлення облікових документів бібліотечного фонду у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського відповідно до вимог цифровізації та вдосконалення звітності	24
Пестрецова Л., Білько Є., Рибак Є. Вітчизняний документообмін у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (2020–2024): нормативне забезпечення	30
Солоіденко Г., Кулаковська Т. Науково-методичне забезпечення збереження фонду бібліотечно-інформаційного комплексу Національної академії наук України: сучасний стан, напрями, перспективи	42
Яковенко О., Дмитрієва Н. Розформовані бібліотеки у фонді Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: питання реконструкції	59
Ятченко А., Степанова М., Вихристюк О., Шульга І. Міжнародний книгообмін Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського із зарубіжними науковими установами в умовах воєнного стану	73
РОЗДІЛ ІІ. ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ І ПОСЛУГИ В СИСТЕМІ БІБЛІОТЕЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ	
Василенко О., Білінець Н. Спеціалізовані бази даних як складник інформаційних ресурсів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського	86
Кравченко К. Обслуговування абонентів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в умовах несприятливих зовнішніх чинників (2019–2024)	108

Рудицька Л. Електронний каталог залу бібліотекознавчої літератури Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як джерело забезпечення інформаційних потреб бібліотечних фахівців	116
Смоляр І., Туровська Л. Буктрейлер електронної бібліотечної виставки як інноваційна форма пропагування бібліотечного фонду (з досвіду відділу комплексного бібліотечного обслуговування Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського)	124
Соколова І. Репозитарій dCOBISS: призначення та функціональні можливості	134

РОЗДІЛ III. ПІДГОТОВКА КАДРІВ ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ДЛЯ БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНИХ КОМПЛЕКСІВ

Добровольська В. Місце і роль навчальної дисципліни «Організаційні засади підготовки і впровадження дослідницького проекту та засади академічної культури» у підготовці докторів філософії у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського..	146
Загородня Л. Видання Інституту бібліотекознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як інформаційні джерела для освіти та практики (2020–2025)	153
Шевченко О. Місце і роль навчальної дисципліни «Інформаційне обслуговування користувачів бібліотек, архівів та інформаційних установ» у підготовці бакалаврів зі спеціальності В 13 «Бібліотечна, інформаційна та архівна справа» у закладах вищої освіти України	164

ВСТУП

В умовах глибоких соціальних трансформацій та несприятливих зовнішніх чинників бібліотечно-інформаційна галузь України постає як важливий елемент інтелектуальної, освітньої та культурної стійкості суспільства. Зростання ролі достовірної інформації, знань, розвиток цифрових технологій зумовлюють необхідність переосмислення функцій бібліотек, їхнього управління та організації діяльності в нових реаліях.

Сучасні виклики, спричинені воєнними діями, економічною нестабільністю та глобальними цифровими зрушеннями, актуалізують потребу в адаптації бібліотечно-інформаційних комплексів до умов кризового управління. Бібліотеки мають не лише зберігати свою традиційну функцію, а й активно інтегрувати інноваційні моделі, забезпечуючи доступ до знань, підтримку освітніх процесів і розвиток цифрової культури користувачів.

У центрі уваги фахової спільноти перебувають питання ефективного використання бібліотечно-інформаційних ресурсів, їх актуалізації, популяризації, переорієнтації відповідно до потреб сучасного користувача. Важливим є формування нових підходів до організації бібліотечно-інформаційних ресурсів, розширення доступу до них, забезпечення довіри користувачів до бібліотечних інституцій. Бібліотечні трансформації зумовлюють необхідність науково-методичного забезпечення в контексті оновлення технологічних процесів, оптимізації традицій та інновацій бібліотечної практики.

Окрему увагу бібліотечні фахівці приділяють удосконаленню системи підготовки кадрів вищої кваліфікації, розвитку професійної компетентності та організації освітнього процесу в бібліотечній та суміжних з нею галузях. В умовах швидких змін бібліотечна освіта має бути гнучкою, інноваційною та орієнтованою на міждисциплінарну взаємодію, міжнародну співпрацю, адаптацію кращих практик.

Науково-методичне осмислення процесів, які відбуваються в бібліотечно-інформаційній сфері, є запорукою її сталого розвитку. Представлені в цьому довіднику матеріали покликані сприяти формуванню стратегічного бачення, оптимізації управлінських рішень, упровадженню технологічних інновацій та зміцненню ролі бібліотеки як ключового соціального інституту в умовах сучасних викликів.

У науково-методичному довіднику, підготовленому в межах науково-дослідної теми Інституту бібліотекознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського «Теоретичні та прикладні аспекти організації діяльності бібліотечно-інформаційного комплексу в сучасних умовах»,

висвітлено питання організаційного та методичного забезпечення бібліотечної діяльності. Матеріал у виданні згруповано в трьох розділах.

Перший розділ містить статті, у яких розглядаються такі актуальні питання з організації та управління бібліотечним комплексом: робота з обліковими документами, популяризація, збереження бібліотечних фондів, їх науково-методичне забезпечення, реконструкція розформованих зібрань, вітчизняний та міжнародний документообмін.

Автори публікацій другого розділу багатогранно висвітлюють досвід роботи наукової бібліотеки у таких важливих напрямках, як формування та аналітико-синтетичне опрацювання бібліотечно-інформаційних ресурсів, бібліотечно-інформаційне обслуговування користувачів, виставкова діяльність, забезпечення інформаційних потреб бібліотечних фахівців.

У третьому розділі представлено матеріали з питань удосконалення підготовки кадрів вищої кваліфікації та організації освітнього процесу, здійснено огляд інформаційних джерел з питань освіти і практики.

Видання адресоване бібліотечним спеціалістам, науковцям, викладачам, студентам, аспірантам, які досліджують діяльність наукових бібліотек.

РОЗДІЛ І

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА УПРАВЛІННЯ ДОКУМЕНТНИМ ФОНДОМ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ

Світлана Масловська,

науковий співробітник відділу теорії та історії бібліотечної справи
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

БІБЛІОТЕКОЗНАВЧИЙ ФОНД НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО: ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

У статті представлено структуру та зміст бібліотекознавчого фонду читального залу Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Визначено шляхи його збереження та популяризації в умовах повномасштабної війни Російської Федерації проти України.

Ключові слова: бібліотекознавчий фонд, збереження фондів, актуалізація бібліотечних фондів, рідкісні та цінні видання, оцифрування документів, тематична електронна виставка, виставкова діяльність, дистанційне обслуговування, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

Діяльність Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ) з початком повномасштабної російсько-української війни здійснюється у складних умовах постійної небезпеки для збереженості бібліотечних фондів, зменшення бюджетного фінансування, з огляду на це виникає необхідність оптимізувати бібліотечні технологічні процеси, визначити пріоритетні напрями, удосконалюючи прогнозування та планування роботи. З цією метою під керівництвом генерального директора НБУВ, члена-кореспондента НАН України Л. А. Дубровіної колективом науковців і фахівців було розроблено «Стратегію розвитку Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (2022–2025 рр.)», яка визначає пріоритети, завдання, основні напрями у бібліотечній та науковій діяльності НБУВ з урахуванням змін у політичних, соціально-економічних, соціокультурних і фінансових сферах держави у період воєнного стану [7]. Серед пріоритетних напрямів діяльності НБУВ визначено, передусім: збереження фонду бібліотеки та його історико-культурного складника, створення інтегрованих електронних ресурсів і сервісів, прискорення формування цифрових ресурсів, забезпечення

відкритого доступу до джерел наукової, культурологічної, суспільно значущої інформації у мережевому, науковому, соціокультурному середовищі.

Мега статті. Комплексно висвітлити структуру і зміст бібліотекознавчого фонду читального залу НБУВ, розкрити шляхи його збереження та популяризації в умовах повномасштабної війни Російської Федерації проти України.

З початком повномасштабної російсько-української війни у лютому 2022 р. перед українськими бібліотеками гостро постало питання щодо збереження фондів, розвитку кадрового потенціалу, застосування різних форм інформаційного забезпечення користувачів, можливості їх дистанційного обслуговування.

У фахових періодичних виданнях і наукових збірниках з'явилися публікації, присвячені роботі українських бібліотек у воєнний час у контексті забезпечення тривалого зберігання фондів на різних матеріальних носіях. Сьогодні це питання не лише не втратило своєї актуальності, але й набуло особливої ваги. Кожна бібліотека визначає власні критерії збереження фондів і розробляє індивідуальні програми, спрямовані на довготривале зберігання документів. Такі програми зазвичай зосереджені на збереженні цінних рукописів і рідкісних видань, а також упровадженні новітніх технологій, які вдосконалюють процеси створення та зберігання фондів на різних носіях, і передбачають заходи з превентивної консервації чи реставрації окремих примірників. Зокрема, проблемні питання збереженості фондів бібліотек в умовах воєнного стану, визначення дієвих засобів їх вирішення на підґрунті сучасних інформаційно-комунікаційних технологій висвітлені у статтях Л. Затоки [1], Ю. Ковтанюка [2], О. Макарової [3], В. Мудрохи [4] та ін. Тематика цих публікацій охоплює широке коло питань, пов'язаних зі створенням цифрових бібліотек як на сьогодні, так і на перспективу, використанням електронних копій сучасних документів, що не підлягають стабілізаційному відновленню, стандартизацією вимог до довготривалого зберігання бібліотечних і архівних фондів з різними носіями, упровадження сучасних технологій у бібліотеках тощо. Також обговорення різних аспектів мікробіологічної та техногенної безпеки приміщень, фондів і профілактика біологічного пошкодження документів завжди було і залишається невід'ємним складником тих питань, що порушуються на засіданнях, присвячених проблемам збереження фондів на щорічних Міжнародних наукових конференціях НБУВ. Особливо актуальними для бібліотечних працівників НБУВ, які безпосередньо працюють з фондами і колекціями, є результати наукових досліджень і практичні розробки фахівців відділу наукових технологій збереження фондів НБУВ. У них, зокрема, висвітлено питання забезпечення фізичного збереження бібліотечних фондів під час їх переміщення з місць постійного зберігання, особливо це стосується

цінних і рідкісних видань, які необхідно переміщувати у разі виникнення надзвичайних ситуацій (війн, аварій, техногенних катастроф тощо); практичні рекомендації щодо алгоритму таких дій за конкретної ситуації, яка потребує переміщення фонду, необхідності створення умов для унеможливлення виникнення причин, за яких можуть знищуватися цінні бібліотечні й архівні документи або суттєво погіршуватися їхній фізичний стан [1].

Для задоволення інформаційно-знанневих потреб професійної бібліотечної спільноти цінним і унікальним за своїм змістом є спеціалізований фонд читального залу бібліотекознавчої літератури (далі – ЧЗБЛ) НБУВ. Нині фонд становить понад 20 тис. од. зб., хронологічне охоплення наявних у ньому документів – із середини XIX ст. до сьогодення, представлених українською, англійською, німецькою, французькою, польською, китайською та іншими мовами народів світу. Фундаментальні монографії, збірники наукових праць, матеріали і тези доповідей та повідомлень наукових конференцій, автореферати дисертацій, наукові довідники й енциклопедії, наукові джерелознавчі та періодичні видання з питань книгознавства, бібліотекознавства та бібліографії – найвагоміша частина спеціалізованого фонду, джерельна база для подальшого розвитку бібліотечної наукової думки України. Більшість із цих видань – окремий комплекс – ретроспективна частина фонду, де зберігаються рідкісні та цінні видання, хронологічні межі яких – 1835–1948 рр., серед них: Звіти Київської міської публічної бібліотеки за 1895–1906 рр., Звіти Одеської міської публічної бібліотеки за 1875–1915 рр., Історичний нарис про міську публічну бібліотеку в Одесі за 1830–1910 рр., Звіти Харківської та Херсонської громадських бібліотек за 1889–1915 рр. та ін. Неабиякий інтерес для дослідників становлять праці, видані у різні роки, починаючи з 1911 р., у яких висвітлено роботу наукових, технічних, сільських, колгоспних, профспілкових, військових бібліотек. Історичну цінність становлять прижиттєві праці визначних українських бібліотекознавців: Д. Балики, Я. Маяковського, Ю. Меженка, С. Постернака, Л. Хавкіної та ін. Велике історичне і науково-практичне значення мають такі періодичні видання: журнали ВБУ (нині – НБУВ): «Книжний вісник» (1919), «Бібліотечний журнал» (1925–1926), «Бібліотечний збірник» (1926–1927), «Журнал бібліотекознавства і бібліографії» (1927–1930), до творення яких долучилися провідні бібліотекознавці того часу: Д. Балика, Л. Биковський, Б. Зданевич, Г. Житецький, В. Козловський, О. Полулях, М. Сагарда, М. Ясинський та ін.; журнал «Бібліологічні вісті» (1923–1930) Українського наукового інституту книгознавства, редактором якого був видатний книгознавець і бібліотекознавець Ю. Меженко.

Це унікальне зібрання фахової літератури донедавна було у відкритому доступі, але під час ремонтних робіт, які було розпочато у читальному залі

ще 2020 р. – у період пандемії COVID-19 – його було перевезено у спеціально облаштоване приміщення. На період післявоєнного відновлення та після завершення планового ремонту в залі передбачається змінити концепцію розташування спеціалізованого фонду в контексті його раціонального розміщення, використання та популяризації, а саме: виокремити актуальну, затребувану професійну літературу, розташувати її на полицях відкритого доступу; за результатами дослідження фонду відібрати морально застарілі, дублетні та видання, які не користуються читацьким попитом, з метою передання їх до основного книгосховища бібліотеки. Ефективний розвиток спеціалізованого фонду вимагає проведення ґрунтовних наукових досліджень, чіткого формулювання мети і завдань його організації. Дослідження фонду – це не одноразовий, а тривалий процес. Він дає змогу з'ясувати обсяги фонду, темпи його збільшення, глибину, різноманітність, баланс, тематику, а також необхідність заходів зі збереження документів. Окремого розгляду й управлінського рішення потребує робота з ретроспективною частиною фонду, яка передбачає: розміщення його в ізолюваному спеціально обладнаному приміщенні, де буде забезпечено відповідні режими зберігання, а саме: температурно-вологісний (підтримання нормативних параметрів температури та вологості у спосіб систематичного контролю та регулювання за допомогою систем кондиціонування повітря чи опалювально-вентиляційних засобів); санітарно-гігієнічний (підтримання нормативних параметрів освітлення документів через використання високоефективного світлозахисного обладнання під час їх зберігання та використання, а особливо – експонування). Одним з основних завдань є створення фонду копій унікальних примірників і документів, які користуються підвищеним попитом користувачів, а також продовження роботи з оцифрування цінних і рідкісних видань з представленням їх на вебпорталі бібліотеки.

Згідно з «Положенням про спеціалізований фонд читального залу бібліотекознавчої літератури Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського», яке було переглянуто й оновлено 2024 р. відповідно до сучасних реалій (додаток 1), однією з головних функцій залу є оперативне забезпечення інформаційних запитів користувачів НБУВ документами зі спеціалізованого фонду шляхом застосування різноманітних форм і методів бібліотечно-інформаційного обслуговування [5]. Нині якісне інформаційне забезпечення бібліотечних фахівців стає можливим завдяки поєднанню інформаційних ресурсів, інформаційно-комунікаційних технологій, технічних засобів, програмного забезпечення. Адаптуючись до нових викликів суспільства, бібліотеки активно використовують нові форми спілкування в системі соціальних комунікацій – віртуальний простір.

Упродовж останнього десятиріччя інформатизація НБУВ досягла суттєвих

масштабів. Електронні каталоги, розроблення та наповнення вебпорталу, повнотекстові бази даних, створення нових колекцій через оцифрування власних зібрань дали змогу розширити сферу використання традиційного фонду завдяки організації інформаційного обслуговування в локальному й віддаленому режимах.

Трансформація діяльності НБУВ змінила підходи і до сталих форм бібліотечної практики. Зокрема, проблеми якісного забезпечення користувачів у форматі дистанційного обслуговування бібліотека вирішує, пропонуючи спектр електронних бібліотечних послуг. Однією з форм бібліотечної діяльності, яка останнім часом використовується під час дистанційного обслуговування користувачів, є організація електронних бібліотечних виставок, головними критеріями яких є загальнодоступність, багатофункціональність, можливість застосування різноманітних технологічних рішень.

Активну участь у цьому процесі, зокрема, бере ЧЗБЛ, співробітники якого впродовж останніх років здійснили ряд заходів із комплексного вдосконалення системи обслуговування бібліотечно-інформаційних фахівців і популяризації спеціалізованого фонду ЧЗБЛ. Суттєві перетворення торкнулися і виставкової діяльності залу. Цей напрям поширився на віртуальне середовище, яке забезпечує ефективне представлення візуальної інформації.

Важливим складником інформаційного супроводу бібліотечно-інформаційних досліджень, забезпечення професійних потреб користувачів були і залишаються книжково-документні виставки. Так, виставки нових надходжень видань до спеціалізованого фонду ЧЗБЛ знайомлять користувачів із чинними нормативними документами, останніми теоретико-методологічними, науково-методичними, технологічними розробками українських і зарубіжних бібліотек, сучасними інноваціями, цікавим досвідом бібліотечної практики тощо.

Тематичні виставки організовують відповідно до проблематики наукових проєктів Інституту бібліотекознавства (далі – ІБ), тем міжнародних конференцій, бібліотекознавчих студій, науково-методичних семінарів, актуальних питань бібліотекознавства та бібліотечної справи. Зокрема, формувалися такі книжково-документні виставки, як: «Інноваційна діяльність наукових бібліотек», «Бібліотечно-інформаційне обслуговування: сучасні тенденції», «Національна бібліотека в інформаційному суспільстві: сучасний стан і перспективи розвитку», «Документознавство: нові пріоритети розвитку в інформаційному просторі», «Бібліотечно-інформаційні ресурси: використання та збереження», «Інформаційне обслуговування в електронному середовищі: сучасні тенденції розвитку» та багато інших.

З широким упровадженням інформаційно-комунікаційних технологій у роботу НБУВ співробітники ЧЗБЛ почали активно готувати тематичні електронні виставки і публікувати їх на вебпорталі НБУВ. Платформа, яка

надає доступ користувачу до електронних експозицій на офіційному вебсайті НБУВ, була розроблена фахівцями Інституту інформаційних технологій бібліотеки. Її інтерфейс зрозумілий та простий у використанні. Переходячи з головної сторінки за посиланням «Ресурси – Електронні виставки» користувач має змогу переглянути загальний перелік тем експозицій, представлений у хронологічному порядку їх публікації на вебсайті. За гіперпосиланням від назви виставки користувач отримує доступ до відповідного ресурсу, що складається з двох компонентів: текстового й ілюстративного. У текстовій частині розкрито заявлену в лаконічній назві тему виставки, охарактеризовано наявний у бібліотечному фонді матеріал, який розкриває цю тему. Ілюстративна частина – це галерея зображень, які демонструють найбільш показові з наявних у фонді документи з відповідної тематики. До прикладу, у традиційній та електронній формі було підготовлено виставки з таких актуальних тем: «Українське бібліотекознавство: сучасний стан та проблеми розвитку», «Бібліотечно-інформаційна сфера України: стратегічні напрями розвитку», «Ефективність роботи наукової бібліотеки в сучасному інформаційному середовищі», «Михайло Семенович Слободяник – вчений і педагог», «Національній парламентській бібліотеці України – 150 років», «Авторське право та бібліотеки», «Юрій Олексійович Меженко: до 125 річчя від дня народження» та ін. До 100-річчя НБУВ було опубліковано дві розгорнуті електронні виставки (у складі експозицій – видання та фотодокументи): «Науково-дослідний інститут бібліотекознавства (1925–1927): видатні постаті», «Інститут бібліотекознавства НБУВ: історія та постаті». Усі електронні тематичні виставки, підготовлені працівниками ЧЗБЛ, зберігаються в е-архіві та доступні користувачам на вебпорталі НБУВ.

Під час воєнного стану співробітники ЧЗБЛ активізували роботу щодо створення та представлення на вебпорталі НБУВ електронних виставок, які відзначаються тематичною різноманітністю та широким спектром представлених матеріалів. Так, упродовж 2022–2024 рр. і першої половини 2025 р. було опубліковано 16 електронних тематичних виставок, присвячених як актуальним проблемам бібліотекознавства та бібліотечної справи, так і окремим визначним бібліотекознавцям. Зокрема, заслуговують на увагу розгорнуті тематичні виставки: «Бібліотека як об'єкт вивчення в сучасному бібліотекознавстві» (2023). На ній представлено 77 джерел: монографії, збірники наукових праць українських національних, обласних наукових бібліотек, навчальні посібники, статті з фахових періодичних видань, автореферати. Підібраний матеріал виставки всебічно висвітлює теретичні й практичні здобутки українських науковців за останні роки стосовно ролі та змісту проєктної діяльності українських бібліотек у контексті трансформацій та динамічних змін у сучасній вітчизняній бібліотечній науці та практиці.

Інша тематична виставка з досить важливої для бібліотечної спільноти теми – «Штучний інтелект у бібліотечній практиці» – була опублікована на вебпорталі 2025 р. Варто зазначити, що однією з останніх інноваційних технологій, яка привносить значні зміни у галузь бібліотечного обслуговування, є використання нейронних мереж, що також називають мовними моделями штучного інтелекту. Нові виклики для бібліотечної інфраструктури співзвучні з пріоритетними напрямками діяльності бібліотек на найближчі роки, як це зазначено у «Стратегії розвитку бібліотечної справи в Україні до 2025 року «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України»» [6]. У ній наголошено, що бібліотеки повинні стратегічно перекодуватися із включенням глибинного потенціалу штучного інтелекту для визначення, а саме: формування спрямувань, трансформації резервності та вироблення продукту впливу на суспільство (Кабінет Міністрів України, 2016). На цій електронній тематичній виставці представлено ретельно підібраний матеріал у кількості 63 документів, зокрема, наукові статті з вітчизняних і зарубіжних періодичних видань, у яких висвітлено сучасний розвиток штучного інтелекту в Україні, представлено стратегії, візії та підходи міжнародних і провідних зарубіжних бібліотечних організацій щодо інтегрування штучного інтелекту в бібліотечну галузь, проаналізовано ініціативи, спрямовані на просування штучного інтелекту тощо.

Як відомо, НБУВ щорічно організовує Міжнародні наукові конференції, мета яких – об'єднання зусиль науковців і практиків у розв'язанні актуальних питань щодо розвитку бібліотечно-інформаційного потенціалу в сучасних умовах, виокремлення найгостріших проблем у бібліотечній сфері та визначення способів їх подолання, оприлюднення результатів актуальних наукових досліджень, розроблення рекомендацій та пропозицій щодо вдосконалення діяльності сучасних бібліотек. У цьому контексті працівники ЧЗБЛ підготували велику електронну тематичну виставку «Бібліотечно-інформаційний комплекс: сучасні виклики та завдання в умовах воєнного стану» (2024), на якій було представлено 53 документи. Репрезентовані на виставці наукові публікації, одноосібні та колективні монографії, аналітичні записки, бібліографічні покажчики, науково-методичні збірники та навчальні посібники висвітлюють традиційні й інноваційні напрями у діяльності наукових бібліотек, актуальні питання розвитку бібліотечно-інформаційного потенціалу в сучасних умовах, найгостріші проблеми у бібліотечній сфері та способи їх подолання, результати наукових пошуків, пропозиції щодо вдосконалення діяльності бібліотек. Представлені документи розкривають теоретичні й прикладні аспекти організації та управління бібліотечно-інформаційним комплексом в умовах трансформації наукових комунікацій, цифрових бібліотечних технологій організації знань, зокрема, дистанційне бібліотечно-інформаційне

обслуговування користувачів наукової бібліотеки в умовах воєнного стану та розширення спектра дистанційних послуг.

Не менш цікавими й пізнавальними є персональні електронні виставки, що були приурочені: Галині Миколаївні Швецовій-Водці – науковиці у галузі бібліографознавства, книгознавства, документознавства; Аді Семенівні Чачко – відомій бібліотекознавиці, соціологині, педагогині; Дмитру Андрійовичу Балиці, визначному українському бібліотекознавцю та бібліографу, який стояв у витоків розроблення тенденцій та методологічного забезпечення вивчення історії бібліотечної справи в Україні. Ці виставки – «Галина Миколаївна Швецова-Водка: до 80-річчя від дня народження» (77 документів), «Ада Семенівна Чачко – до 90-річчя від дня народження» (49 документів), «Дмитро Андрійович Балика: 130 років від дня народження» (57 документів) – мають однакову структуру: спочатку представлено стислу інформацію про наукову і педагогічну діяльність видатних осіб, далі – розгорнутий хронологічний перелік їхніх праць з анотаціями та документи про життєвий шлях і науковий доробок. Окремо до щорічних бібліотекознавчих студій «Михайло Семенович Слободяник – вчений, педагог», які були започатковані Інститутом бібліотекознавства НБУВ 2015 р., організовано ювілейну розгорнуту виставку-презентацію «Михайло Семенович Слободяник: до 75-річчя від дня народження» (2024).

Підсумовуючи огляд виставкової діяльності ЧЗБЛ, зазначимо, що матеріали тематичних електронних виставок були підготовлені фахівцями на основі ґрунтовного дослідження наявного у фонді матеріалу, ретельного пошуку відповідної інформації на інших вебсайтах наукових бібліотек України, детального ілюстративного оформлення, із застосуванням гіпертекстових посилань тощо. Отже, електронний формат організації тематичних виставок надав бібліотечно-інформаційним фахівцям низку додаткових можливостей, сприяв досягненню якісно нового рівня повноти й оперативності задоволення інформаційних потреб користувачів за рахунок використання інформаційно-комунікаційних технологій.

Висновки. Забезпечення фізичного збереження ретельно сформованого впродовж десятків років бібліотекознавчого фонду, до складу якого входять сучасні видання, цінні та рідкісні документи, в умовах війни є пріоритетним і найважливішим напрямом роботи. Перспектива розвитку зі збереження та популяризації бібліотечно-інформаційних ресурсів передбачає: подальше оцифрування цінних, рідкісних видань і документів підвищеного попиту, які зберігаються у спеціалізованому фонді; забезпечення умов для зручного багатоаспектного використання оцифрованих документів професійною аудиторією та користувачами електронних мереж; оперативне наповнення та вдосконалення бази даних бібліотекознавчої літератури, як електронного

інформаційного ресурсу, що забезпечує інформативність і популяризацію спеціалізованого фонду і перехід на сучасні відео-платформи, які ефективно вплинуть на публікації контенту книжково-документних виставок на основі використання сучасних інформаційних технологій та телекомунікації. Це сприятиме досягненню якісно нового рівня повноти й оперативності задоволення інформаційно-знаннєвих потреб користувачів бібліотечно-інформаційної сфери.

Список бібліографічних посилань

1. Затока Л. Актуальні проблеми збереження бібліотечних та архівних фондів, що становлять культурне надбання України. *Бібліотечний вісник*. 2024. № 4. С. 101–105.
2. Ковтанюк Ю. Актуальні питання збереженості фондів архівів, бібліотек і музеїв як установ культури в умовах воєнного стану. *Бібліотечний вісник*. 2024. № 2. С. 12–31.
3. Макарова О. Важлива роль бібліотеки у воєнний час: минуле та сучасне. *Бібліотечний Меркурій*. 2023. Вип. 1. С. 145–154.
4. Мудроха В. Інноваційний розвиток бібліотеки: проектні рішення та грантові програми. *Вісник Книжкової палати*. 2024. № 5. С. 18–24.
5. Положення про читальний зал бібліотекознавчої літератури Національної бібліотеки В. І. Вернадського. Київ : НБУВ, 2024. 8 с.
6. Про схвалення Стратегії розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/219-2016-%D1%80#>
7. Стратегія розвитку Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (2022–2025). *Бібліотечний вісник*. 2023. № 2. С. 3–6.

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

ЗАТВЕРДЖУЮ
Заступник генерального директора
Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського
Т. М. Коваль
19 грудня 2024 р.

**ПОЛОЖЕННЯ
про спеціалізований фонд
читального залу бібліотечно-інформаційної літератури
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського**

1. Загальні положення

1.1. Це положення є основним документом, що визначає структуру, склад, функції, призначення спеціалізованого фонду читального залу бібліотечно-інформаційної літератури (далі – ЧЗБЛ), порядок формування, зберігання, бібліотечно-інформаційного обслуговування цим документним ресурсом у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ).

1.2. Положення про спеціалізований фонд ЧЗБЛ НБУВ розроблено на підставі чинних нормативно-правових документів України (законів, державних стандартів, інструкцій тощо) та локальних нормативних актів НБУВ:

- Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу»;
- Закону України «Про інформацію»;
- Закону України «Про культуру»;
- Закону України «Про авторське право і суміжні права»;
- Стратегії розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України»;
- Державних стандартів України (далі – ДСТУ) з питань бібліотечної та архівної справи;
- Типових правил користування бібліотеками в Україні;
- Статуту Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського;
- Положенням про фонд основного зберігання Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського;

- Загальних правил користування Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського;
- Інструкції з обліку фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського;
- Профілю комплектування фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського;
- Положення про Інститут бібліотекознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського;
- Положення про читальний зал бібліотекознавчої літератури Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

1.3. Організація роботи зі спеціалізованим фондом ЧЗБЛ, його формування, облік, зберігання, вилучення, обслуговування користувачів документами здійснюється згідно з чинними технологічними документами (інструкціями), наказами генерального директора НБУВ, документами, що регламентують роботу відділу теорії та історії бібліотечної справи (далі – ВТІБС) та інших підрозділів, які беруть участь у вищезазначеній діяльності, поточними й перспективними планами бібліотечно-інформаційної діяльності НБУВ, цим Положенням.

1.4. Це Положення є обов'язковим до виконання співробітниками ЧЗБЛ, які беруть участь в організації роботи з фондом, його формуванні, забезпеченні обліку, зберіганні, вилученні, обслуговуванні користувачів документами спеціалізованого фонду ЧЗБЛ.

2. Основні функції, призначення, склад, структура спеціалізованого фонду ЧЗБЛ НБУВ

2.1. Спеціалізований фонд ЧЗБЛ – це впорядковане й систематизоване зібрання документів українською та іноземними мовами з історії, теорії, методики та практики бібліотечної справи, бібліографії, книгознавства, документознавства та науково-інформаційної діяльності.

2.2. Основною функцією спеціалізованого фонду ЧЗБЛ є забезпечення якісного, оперативного бібліотечно-інформаційного обслуговування користувачів читального залу згідно з їхніми інформаційними запитами.

2.3. Призначення спеціалізованого фонду ЧЗБЛ – оперативне задоволення бібліотечно-інформаційних запитів користувачів усіма видами документів, науково-інформаційний супровід бібліотекознавчих досліджень й професіоналізації кадрів у бібліотечній та суміжних галузях, зберігання унікального зібрання для майбутніх поколінь.

2.4. Спеціалізований фонд ЧЗБЛ сформовано з різних типів і видів друкованих вітчизняних та іноземних видань, документів з електронними носіями інформації відповідної тематики.

2.5. За цільовим призначенням спеціалізований фонд становлять такі види документів:

- офіційні документи держави: збірники матеріалів із законами, постановами, нормативно-правові документи, стандарти, інструкції тощо;
- наукові видання: монографії, автореферати дисертацій, препринти, тези доповідей, матеріали конференцій, збірники наукових праць;
- науково-популярні видання;
- навчальні видання: підручники, практичні посібники, практикуми, методичні рекомендації, пам'ятки тощо;
- довідкові видання: енциклопедії, словники, довідники, бібліографічні посібники;
- рекламні видання: каталоги, путівники, проспекти тощо.

2.6. До складу спеціалізованого фонду ЧЗБЛ як окремі розділи входять такі зібрання:

- архівний фонд видань і неопублікованих праць (звіти, плани, положення, інструкції тощо) НБУВ (з 1950 р.);
- ретроспективний фонд видань (видання із середини ХІХ ст. до 1945 р.);
- зібрання авторефератів дисертацій;
- книжкові, продовжувані та періодичні видання;
- зібрання стандартів.

2.7. Під час формування спеціалізованого фонду ЧЗБЛ здійснюється його облік, збереження, дослідження та використання окремих видів документів і він є невід'ємним складником основного фонду НБУВ.

2.8. Документи, що входять до складу спеціалізованого фонду ЧЗБЛ, відображені у довідково-пошуковому апараті (далі – ДПА) НБУВ, ЧЗБЛ у традиційній (до 2000 р.) і електронній формі та у топографічному каталозі ЧЗБЛ.

2.9. Інформація про нові надходження до спеціалізованого фонду ЧЗБЛ представляється на виставках у читальному залі, електронних виставках на вебсайті НБУВ і сторінці бібліотеки й Інституту бібліотекознавства (ІБ) у соціальних мережах.

2.10. Діяльність з організації спеціалізованого фонду ЧЗБЛ базується на взаємозв'язку й взаємодії з відділом організації та обслуговування основними фондами (далі – ВОООФ) та іншими структурними підрозділами НБУВ.

3. Основні критерії та принципи формування спеціалізованого фонду ЧЗБЛ

3.1. Спеціалізований фонд ЧЗБЛ формується за рахунок нових надходжень до НБУВ за принципами науковості, доступності, плановірності.

3.2. Фонд книжкових видань організовано за Рубрикаторм НБУВ, у

межах кожного розділу – за алфавітом авторів і назв документів. Основну частину фонду розміщено у відкритому для користувачів доступі, архівний та ретроспективний фонди – у закритому.

3.2.1. Ретроспективний фонд видань (книги та періодичні видання із середини ХІХ ст. до 1945 р.) організовано за класифікацією УДК, у межах кожного розділу – за алфавітом авторів і назв документів. Фонд розміщено окремо, у закритому для користувачів доступі.

3.2.2. Архівний фонд видань і неопублікованих праць (звіти, плани, положення, інструкції тощо) НБУВ (з 1950 р.) розміщено за хронологічно-алфавітною розстановкою: за роками видання, у межах років – за алфавітом авторів і назв документів.

3.2.3. Продовжувані й періодичні видання розміщено за алфавітно-хронологічною розстановкою. У межах назви видання – за хронологією кожного року, у порядку зростання номерів.

3.2.4. Зібрання авторефератів дисертацій розміщено за Рубрикатором НБУВ, у межах кожного розділу – за алфавітом авторів документів.

3.2.5. Зібрання стандартів організовано в хронологічному порядку, у межах року – за хронологією прийняття документа.

3.2.6. Електронні інформаційні видання на компакт-дисках зареєстровано у «Книзі обліку надходжень до ЧЗБЛ видань на CD-ROM». Такі видання зберігаються у спеціальних контейнерах.

3.3. Спеціалізований фонд ЧЗБЛ систематично поповнюється новими виданнями згідно з Профілями комплектування НБУВ та ЧЗБЛ. Комплектування фонду ЧЗБЛ здійснюється централізовано відділом комплектування бібліотечних фондів.

3.4. Задля отримання видань з основного книгосховища НБУВ працівником ЧЗБЛ заповнюється стандартний потрібний бланк замовлення, на якому проставлено офіційний штамп «читальний зал бібліотекознавчої літератури», процес контролюється завідувачем ЧЗБЛ.

3.5. Сумарний облік нових надходжень здійснюється у «Книзі сумарного обліку ЧЗБЛ». Нові надходження (книги, періодичні, продовжувані видання) реєструються у традиційній (топографічному каталозі та картотеці періодичних видань) і в електронній формі (БД «Бібліотекознавча література») відповідальним за цей процес співробітником. Своєчасність опрацювання документів контролюється завідувачем ЧЗБЛ.

3.6. Співробітники відділу знайомляться з виданнями, котрі надійшли до спеціалізованого фонду ЧЗБЛ, організовують виставки нових надходжень, після чого видання розставляють на місця зберігання відповідно до встановленої класифікації.

4. Фізичне збереження спеціалізованого фонду ЧЗБЛ

4.1. Співробітники ЧЗБЛ здійснюють заходи із забезпечення профілактики та захисту спеціалізованого фонду від пошкоджень, утримання приміщення в умовах оптимального фізико-хімічного й біологічного режимів спільно з відділом наукових технологій збереження фондів та інженерно-технічним підрозділами НБУВ.

4.2. Повернені користувачем документи зі спеціалізованого фонду розставляються на місце постійного зберігання черговим бібліотекарем.

4.3. У санітарні дні здійснюється перевіряння документів на правильність розстановки, знепилення фонду.

4.4. Перевіряння на правильність розстановки, знепилення видань здійснюється співробітниками, відповідальними за певні розділи фонду. Співробітники ЧЗБЛ систематично переглядають закріплені за ними розділи фонду з метою виявлення пошкоджених видань для дрібного ремонту (заміна втрачених кеттерів, підклеювання розірваних сторінок чи обкладинок), оправи, реставрації, переопрацювання, а також повернення до основного книгосховища морально застарілих видань з метою актуалізації спеціалізованого фонду ЧЗБЛ.

4.5. Дотримання температурно-вологісного режиму в залі ґрунтується на показниках контрольно-вимірювальних приладів. З цією метою використовуються психрометричні гігрометри, розташовані подалі від вікон, опалювальної та вентиляційної систем на висоті 1,3–1,4 м від рівня підлоги. У приміщенні залу підтримується постійний режим температури й відносної вологості повітря: температура +18–20° С, відносна вологість повітря 50–60 %.

4.6. Категорично забороняється:

- вносити на територію ЧЗБЛ, де зберігається ретроспективна частина спеціалізованого фонду, продукти харчування, які приваблюють комах і гризунів;
- розкладати документи на підлозі;
- входити до ретроспективної частини спеціалізованого фонду стороннім особам;
- виносити на ксерокопіювання документи, видані до 1950 р.;
- користуватися документами з ЧЗБЛ у коридорах та інших приміщеннях бібліотеки, не призначених для роботи з документами;
- користуватися електроприладами у приміщеннях зберігання фондів ЧЗБЛ.

5. Збереження спеціалізованого фонду ЧЗБЛ у процесі обслуговування користувачів

5.1. Користування спеціалізованим фондом надається користувачам за наявності читацького квитка НБУВ і контрольного аркуша.

5.2. Видання з книжкових полиць читального залу, які знаходяться у вільному доступі, користувач бере самостійно та повертає їх черговому бібліотекарю.

5.3. На документи з ретроспективного й архівного фондів заповнюється бланк подвійного замовлення встановленого зразка, де вказуються: автор, назва видання, рік, номер, число, шифр, дата, номер читацького квитка, прізвище користувача. Черговий бібліотекар повинен ретельно перевірити правильність заповнення бланку замовлення. Одноразово від користувача приймається не більше п'яти замовлень. Замовлення на видані документи зберігаються разом з читацьким квитком на кафедрі обслуговування у чергового бібліотекаря.

5.4. Кількість виданих користувачам документів фіксується у контрольному аркуші, який знаходиться у чергового бібліотекаря разом з замовленнями на документи і читацьким квитком.

5.5. Черговий бібліотекар виконує читацькі замовлення на документи оперативно за черговістю надходження запитів.

5.6. За виявлення дефектів у документах (відсутність сторінок, таблиць, додатків, схем, ілюстрацій тощо) черговий бібліотекар робить відповідні позначки на документі, проставляє дату і повідомляє про це завідувача ЧЗБЛ і завідувача відділу. Про виявлені дефекти користувачі зобов'язані своєчасно повідомляти черговому бібліотекарю.

5.7. Документи з книжкових виставок видаються черговим бібліотекарем і фіксуються у контрольному аркуші користувача.

5.8. Черговий бібліотекар приймає від користувача відпрацьовані видання, уважно звіряє їх з читацькими замовленнями (автор, назва, том, рік, число тощо). У контрольному аркуші користувача робить позначку про кількість повернених видань, при повному розрахунку ставить свій підпис і штамп ЧЗБЛ.

5.9. У разі необхідності з дозволу чергового бібліотекаря документи можуть бути видані за межі читального залу для копіювання. Водночас користувач залишає читацький квиток із замовленням на видання, що виносяться, вказуючи у них сторінки, які будуть копіюватися; черговий бібліотекар робить позначку у контрольному аркуші користувача про кількість виданих документів.

5.10. Під час чергування, проведення оглядів, семінарів, занять з користувачами, індивідуальних бесід, бібліотекарі знайомлять їх із правилами

користування читальним залом, акцентуючи увагу на почутті відповідальності за збереження фондів. Черговий бібліотекар повинен стежити за акуратним і шанобливим ставленням користувачів до документів.

5.11. Черговий бібліотекар здійснює контроль за розстановкою видань і повертає у кінці свого чергування використані документи на місця їхнього зберігання. У разі повернення користувачем зіпсованого видання, черговий бібліотекар зобов'язаний повідомити завідувачів ЧЗБЛ і ВТІБС про порушення користувачем Правил користування НБУВ і ЧЗБЛ.

5.12. Документи з ЧЗБЛ на абонемент видається тільки з дозволу завідувача ЧЗБЛ. При видачі видань на абонемент книжкові формуляри документів, де зазначено назва документа, рік видання, шифр основного книгосховища, дату видачі, прізвище, контактний телефон користувача, розставляються за алфавітом назв документів у спеціальній картотеці виданих із ЧЗБЛ документів.

5.13. Співробітники НБУВ користуються спеціалізованим фондом на загальних підставах. З дозволу завідувача ЧЗБЛ співробітникам НБУВ документи можуть бути надані для користування в інший підрозділ або на абонемент. Водночас видані документи обов'язково фіксуються у картотеці ЧЗБЛ. Рідкісні й цінні, а також видання до 1950 р. на абонемент не видаються. Термін користування документами становить не більше п'яти днів.

5.14. Залишати читальний зал черговому бібліотекарю не дозволяється. У разі необхідності здійснюється підміна чергового бібліотекаря співробітниками ЧЗБЛ. За забезпечення чергування та дотримання графіку чергування відповідальність несе завідувач ЧЗБЛ.

6. Контроль за поверненням документів до основного книгосховища

та при переданні до інших структурних підрозділів НБУВ

6.1. Контроль за поверненням документів до спеціалізованого фонду та інші підрозділи (для організації виставок, оправи, реставрації, переопрацювання, обмінно-резервного фонду тощо) здійснює завідувач ЧЗБЛ.

6.2. На вилучені зі спеціалізованого фонду ЧЗБЛ документи, а це: дублети, морально застарілі видання, видання, що не користуються читацьким попитом, складається акт передачі до основного книгосховища, де вказуються: автор, назва, інвентарні номери, шифри, кількість примірників документів.

6.3. На документи, що передаються на опрацювання чи реставрацію, складається відповідний акт. На видання, здані в опрацювання чи реставрацію, також складається список, який знаходиться на кафедрі чергового бібліотекаря для інформації. На місцях зберігання замість тимчасово відсутніх документів

залишається замісник з відомостями про місце знаходження видання. Після повернення документів до ЧЗБЛ після оправи чи реставрації, здійснюється звіряння зі списком, оформлення та розстановлення на місця зберігання. У разі відсутності видань завідувач ЧЗБЛ з'ясовує причину, здійснює контроль до повного повернення всіх видань.

6.4. Співробітники ЧЗБЛ своєчасно вилучають з каталогів картки на документи, передані до основного книгосховища. Відповідні позначки також проставляються в БД «Бібліотекознавча література» ЧЗБЛ.

6.5. Суперечності між ЧЗБЛ та іншими структурними підрозділами НБУВ вирішує директор Інституту бібліотекознавства, заступник генерального директора з наукової роботи згідно з розподілом обов'язків між членами дирекції НБУВ.

7. Відповідальність за збереження спеціалізованого фонду ЧЗБЛ

7.1. Працівники ЧЗБЛ зобов'язані виконувати визначені цим Положенням завдання та функції, дотримуватися трудової, виробничої дисципліни, правил охорони праці, протипожежної безпеки.

7.2. Відповідальність за збереження спеціалізованого фонду ЧЗБЛ несуть усі співробітники ЧЗБЛ, які мають доступ до фондів, безпосередньо завідувач ЧЗБЛ, завідувач ВГІБС.

7.3. Черговий бібліотекар не має права залишати читальний зал без нагляду.

7.4. Черговий бібліотекар стежить за порядком у залі та здійснює контроль за виконанням відвідувачами ЧЗБЛ правил користування документами.

7.5. У разі, коли безвідповідальність, халатність або незаконні дії посадових осіб наносять матеріальні збитки відносно спеціалізованого фонду ЧЗБЛ, їх притягають до відповідальності, міра якої визначається залежно від обставин.

Науковий співробітник,
керівник читальним залом
Завідувач відділу теорії та історії
бібліотечної справи

С. М. Масловська

О. Г. Яковенко

ПОГОДЖЕНО

Заступник генерального директора
з наукової роботи НБУВ
19 грудня 2024 р.
Директор Інституту бібліотекознавства
19 грудня 2024 р.

Т. М. Коваль

О. М. Василенко

Ольга Посметна,

молодший науковий співробітник
відділу комплектування бібліотечних фондів
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Аліна Лучко,

молодший науковий співробітник
відділу комплектування бібліотечних фондів
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Тетяна Ключок,

головний бібліотекар відділу комплектування бібліотечних фондів
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

**АКТУАЛІЗАЦІЯ ПОРЯДКУ ОФОРМЛЕННЯ
ОБЛІКОВИХ ДОКУМЕНТІВ БІБЛІОТЕЧНОГО ФОНДУ
У НАЦІОНАЛЬНІЙ БІБЛІОТЕЦІ УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
ВІДПОВІДНО ДО ВИМОГ ЦИФРОВІЗАЦІЇ
ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗВІТНОСТІ**

У статті висвітлено зміни у порядку оформлення облікових документів відповідно до нових вимог нормативних документів з бухгалтерського обліку і правил підготовки бюджетної звітності, прийнятих 2024 р. Розкрито впроваджені зміни в опрацювання окремих видів видань для оперативного відображення інформації на вебпорталі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Визначено критерії підходу щодо представлення коректних статистичних показників в облікових документах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського стосовно розподілу нових надходжень за місцем видання.

Ключові слова: бібліотечний фонд, облік документів, бухгалтерський облік, бібліотечна статистика, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

Діяльність бібліотек у сучасних умовах характеризується значними змінами, що пов'язано зі швидким розвитком технологій, зростанням обсягів інформації та необхідністю розширення доступу користувачів до бібліотечно-інформаційних ресурсів. Нові підходи до збереження та представлення інформації, зміни у нормативних документах щодо бібліотечного і бухгалтерського обліку вимагають від бібліотек нових стратегій та інструментів, модернізації бібліотечно-статистичної звітності, упровадження нових методичних підходів задля оптимізації діяльності у питаннях формування та збереження фондів.

Мета статті – розглянути впроваджені зміни в опрацюванні окремих видів видань і нові підходи до обліку надходжень документів до бібліотечного фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ) відповідно до останніх нормативних документів з бібліотечного і бухгалтерського обліку, вимог державної статистики щодо ведення облікових документів бібліотечного фонду (далі – БФ).

У сучасних бібліотекознавчих виданнях українськими науковцями наголошується, що трансформаційний поступ бібліотек в умовах поглиблення процесу цифровізації усіх сфер соціально-економічної діяльності суспільства характеризується активним упровадженням інновацій задля розвитку бібліотечно-інформаційних ресурсів і послуг, які мають відповідати суспільним очікуванням у контексті задоволення інформаційно-знанневих потреб користувачів [2, с. 7]. У цьому контексті особливого значення набувають процеси опрацювання нових надходжень документів до БФ на етапі обліку.

У зв'язку з оптимізацією пошуку й удосконаленням доступу до інформаційних ресурсів, покращенням функціональності каталогів і баз даних, більш повного і швидкого відображення нових надходжень в електронному каталозі (далі – ЕК) НБУВ 2022 р. було внесено зміни до технологічного процесу опрацювання нотних і картографічних видань.

Відповідно до рішення розширеного засідання Науково-методичної ради Інституту бібліотекознавства НБУВ від 20.12.2022 р. було прийнято рішення щодо включення нотних і картографічних видань до переліку документів, які проходять централізоване опрацювання, а саме: початковий бібліографічний запис зазначених видів документів створюється безпосередньо співробітниками відділу комплектування бібліотечних фондів (далі – ВКБФ) у ЕК НБУВ. Це дає змогу оперативного розміщення інформації та отримання відомостей про нові надходження нотних і картографічних видань за різними критеріями пошуку (автор, назва, ключові слова тощо), що забезпечує вільний доступ до інформаційних ресурсів бібліотеки з наданням необхідної інформації користувачам НБУВ щодо цих документів.

Як зазначає директор Інституту бібліотекознавства НБУВ О. Василенко, в умовах інноваційного розвитку бібліотечних процесів «облік бібліотечного фонду вже давно набув ознак багатоаспектного процесу, який уможливорює отримання відомостей про надходження, видову структуру, вартість, вибуття та місцезнаходження документів, загальний обсяг фонду бібліотеки та його різних частин» [1, с. 37]. Важливим аспектом у цьому контексті є відповідність і узгодженість нормативних документів різних рівнів бібліотечного управління, на що НБУВ звертає особливу увагу. У зв'язку зі змінами у законодавчих і нормативних актах, які відбулися за останні роки в бухгалтерському і бібліотечному обліку стосовно необоротних активів бюджетних установ,

прийняттям національного стандарту «Інформація і документація. Міжнародна бібліотечна статистика : ДСТУ ISO 2789:2016 (ISO 2789:2013 IDT)» [4], необхідністю вдосконалення обліку документів, які входять до складу бібліотечного фонду НБУВ, модернізації бібліотечно-статистичної звітності, 2019 р. вийшов друком документ «Інструкція з обліку фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» [3], яка визначає загальнобібліотечні правила обліку документів у НБУВ і регламентує організацію системи обліку БФ.

Згідно з Наказом Міністерства фінансів України від 16.02.2024 р. № 84 було внесено зміни до «Порядку складання бюджетної звітності розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів, звітності фондами загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування», затвердженого 24.01.2014 р. № 44 (далі – Порядок), а саме: у другому розділі (п. 5) вищевказаного документа додано нову форму бюджетної звітності «Довідка про надходження та використання окремих власних надходжень бюджетних установ, отриманих у натуральній формі» (додаток 22). Як зазначено у четвертому розділі (п. 14) Порядку, «довідка складається у розрізі кодів програмної класифікації видатків та кредитування державного бюджету, або програмної класифікації видатків та кредитування місцевих бюджетів та у розрізі кодів економічної класифікації видатків бюджету і містить інформацію про суб'єктів, що надали товари та послуги, виконали роботи» [6].

Правові засади здійснення благодійної діяльності в Україні визначає Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 05.07.2012 р. № 5073-VI. Зокрема, Законом визначено, що «бенефіціар – набувач благодійної допомоги (фізична особа, неприбуткова організація або територіальна громада), що одержує допомогу від одного чи кількох благодійників для досягнення цілей, визначених цим Законом, а благодійник – дієздатна фізична особа, або юридична особа приватного права (у тому числі благодійна організація), яка добровільно здійснює один чи декілька видів благодійної діяльності» [5]. Отже, будь-які бюджетні установи й органи місцевого самоврядування можуть виконувати роль бенефіціара, але не можуть бути благодійниками, тому що вони не є суб'єктами приватного права.

Ураховуючи вищезазначені зміни у Порядку, починаючи з 2024 р. бухгалтерський облік надходжень документів до БФ на безоплатній основі від благодійників – «приватних видавництв» – проводиться за кодом класифікації доходів бюджету 25020100 «Благодійні внески, гранти та дарунки» [6]. Відображення надходження документів від суб'єктів державної власності за цим кодом не проводиться і Порядком не передбачено.

У зв'язку з уведенням нових правил складання бюджетної звітності виникла необхідність окремого оформлення бібліотечними працівниками первинних облікових документів (актів індивідуального обліку документів) безкоштовного отримання видань до БФ у розрізі надавачів зазначених видань, а саме: суб'єктів державної форми власності і суб'єктів приватної форми власності.

Наразі бібліотечний фонд НБУВ формується на безоплатній основі з багатьох джерел надходжень, які мають різні форми власності. Відповідно до Положення про Відділ комплектування бібліотечних фондів, затвердженого Наказом генерального директора НБУВ від 01.03.2021 р. № 13-осн (розділ 8 «Взаємодія. Зв'язки»): «Відділ співпрацює з національними, державними, універсальними та галузевими бібліотеками України, бібліотеками наукових установ НАН України», що відображено в обліку, як надходження за джерелом «Вітчизняний книгообмін» і дарувальниками від державних установ – надходження за джерелом «Дари установ України».

Згідно з вимогами, визначеними «Порядком», нові надходження видань у ВКБФ розподіляються на дві групи документів, з урахуванням форм власності джерел надходжень. Окремо виокремлюються видання від суб'єктів з державною формою власності, до яких належать державні видавництва. До цієї групи документів також відносяться надходження з джерел «Дари установ України» і «Вітчизняний книгообмін», незалежно від форм власності видавничих установ.

Документи, отримані з інших джерел надходжень, належать до групи «приватні» надходження. На актах індивідуального обліку документів, що надійшли від постачальників з державною формою власності, проставляється позначка «державні». Такий розподіл документів стосується лише бухгалтерського обліку та звітності щодо натуральних надходжень, водночас бібліотечний облік і звітність залишаються без змін.

Відповідно до змін у «Порядку складання бюджетної звітності розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів, звітності фондами загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування», за результатами бухгалтерського обліку 2024 р. надходження документів до БФ НБУВ розподілилися так: від надавачів з приватною формою власності надходження становили 74 % на суму близько 3,5 млн грн, з державною формою власності – 26 % на суму понад 1,22 млн грн.

У зв'язку з упровадженням в Україні Національних стандартів з бібліотечної статистики виникла потреба перегляду методик ведення облікових документів «Книги сумарного обліку» (далі – КСО) з метою отримання фактичних статистичних показників кількості документів діючого БФ НБУВ за місцем видання.

2024 р. фахівцями ВКБФ було проведено аналіз статистичних даних за основними показниками структурно-видового складу бібліотечного фонду, зокрема, здійснено значну аналітичну роботу щодо уточнення статистичних даних про видання України у діючих фондах НБУВ згідно з відомостями третьої частини КСО БФ «Підсумки руху фондів» за 1973–2023 рр.

За результатами аналізу статистичних даних у облікових документах НБУВ за цей проміжок часу, урахуваючи різні критерії підходу щодо розподілу документів на вітчизняні та зарубіжні видання, було виокремлено три періоди:

1) 1973–1997 рр. – вітчизняними виданнями визначалися документи, що вийшли друком на території колишнього СРСР;

2) 1998–2014 рр. – видання колишніх республік СРСР виділялися в окрему групу – видання країн СНД (крім видань країн Балтії, які обліковувалися, як видання інших держав);

3) після 2014 р. – усі документи, які надходять до фондів НБУВ, поділяються на дві групи за місцем видання, а саме: видання України та видання інших країн.

Така зміна підходів до статистики БФ призвела до невідповідності і викривлення статистичних даних діючого фонду НБУВ. За результатами аналітико-статистичного моніторингу документальних джерел з обліку БФ НБУВ виникла необхідність упорядкування та здійснення відповідних уточнень щодо статистичних показників розподілу документів бібліотечного фонду НБУВ за місцем видання у Ч. 3 КСО.

Усі отримані дані аналізу і моніторингу статистичних даних було представлено на розширеному засіданні Науково-методичної ради Інституту бібліотекознавства НБУВ у грудні 2024 р. Ураховуючи нові критерії розподілу документів і керуючись рішенням Науково-методичної ради, у Ч. 3 КСО (розділ «Всього надійшло») було внесено відповідні зміни.

Отже, станом на 01.01.2025 р., загальна кількість документів у діючих фондах НБУВ становить 12 694 837 прим.: видання України – 9 993 689 прим., видань інших країн – 2 701 148 прим. Ці показники значною мірою відповідають вимогам Національних стандартів з організації бібліотечної статистики і визначено як базові для подальшого ведення статистики БФ НБУВ.

Висновки. Технологічні зміни процесів опрацювання та обліку документів бібліотечного фонду НБУВ є результатом цифровізації, трансформацій структурно-видового складу інформаційних ресурсів, змін в урядових нормативах і постановах, нових правилах складання бюджетної звітності в Україні.

Актуалізація інструктивно-методичних документів і нові підходи до обліку документів бібліотечного фонду сприяють модернізації бібліотечно-

статистичної звітності НБУВ і обліку документів. Упроваджені зміни щодо опрацювання нотних і картографічних видань дають змогу оперативного розміщення інформації та швидкого відображення відомостей про нові надходження спеціалізованих фондів до електронного каталогу НБУВ, надання доступу користувачам до інформаційних ресурсів бібліотеки. Затвердження нових критеріїв розподілу документів бібліотечного фонду за місцем видання, корегування статистичних показників у облікових документах НБУВ (КСО, Ч. 3) оптимізують підготовку коректних даних щодо кількісного і структурно-видового складу документів бібліотечного фонду НБУВ і відповідають сучасному географічно-політичному стану в Україні і світі.

Список бібліографічних посилань

1. Василенко О. М. Нормативне забезпечення системи обліку фонду наукової бібліотеки. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2019. Вип. 56. С. 34–52. URL : <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0003714>
2. Василенко О. М. Сучасні підходи до визначення показників соціальної ефективності основних напрямів діяльності бібліотек. *Підвищення ефективності бібліотечно-інформаційного комплексу в умовах цифровізації* : наук.-метод. зб. / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського. Київ, 2022. С. 7–16. URL : <https://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004499>
3. Інструкція з обліку фонду Національної бібліотека України імені В. І. Вернадського / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського. Київ, 2019. 91 с.
4. Інформація та документація. Міжнародна бібліотечна статистика. Information and documentation – International library statistics : ДСТУ ISO 2789:2016 (ISO 2789:2013, IDT). Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2016. 71 с.
5. Проблагодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 05.07.2012 р. № 5073 – VI. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/T125073?an=4>
6. Про внесення змін до Порядку складання бюджетної звітності розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів, звітності фондами загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування : Наказ Міністерства фінансів України від 16.02.2024 р. № 84. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0313-24#Text>
7. Централізоване бібліотечне опрацювання документів у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського. Київ, 2015. 87 с.

Лариса Пестрецова,

завідувач відділу комплектування бібліотечних фондів
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Євгенія Білько,

науковий співробітник відділу комплектування бібліотечних фондів
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Євген Рибак,

науковий співробітник відділу комплектування бібліотечних фондів
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОКУМЕНТООБМІН У НАЦІОНАЛЬНІЙ БІБЛІОТЕЦІ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО (2020–2024): НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У статті висвітлено стан вітчизняного документообміну в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського і розповсюдження видань з науковою, інформаційною та культурно-просвітницькою метою в умовах несприятливих зовнішніх чинників (2020–2024). Розглянуто нормативно-методичні документи, які визначають порядок проведення книгообміну й окремі питання щодо організації роботи з обмінними фондами Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, їх формування, облік, зберігання.

Ключові слова: бібліотека, наукові установи, документообмін, нормативні документи, обмінний фонд, розповсюдження видань, партнерство, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ) відповідно до Статуту, затвердженого розпорядженням Президії Національної академії наук (далі – НАН) України від 06.07.2023 р. № 346, є провідним культурним, освітнім, науково-інформаційним державним закладом, пріоритетними завданнями якого є комплектування, наукове опрацювання та зберігання загальнодержавного універсального бібліотечного фонду, а також використання науково-інформаційних ресурсів задля забезпечення науково-дослідних, освітніх, культурних та інших інформаційно-знансєвих потреб користувачів НБУВ [11].

Мета статті. Аналіз сучасного стану документообміну з вітчизняними партнерами НБУВ, висвітлення нормативно-методичного забезпечення та порядку проведення книгообміну на прикладі НБУВ (у межах обміну досвідом), визначення напрямів діяльності відділу комплектування бібліотечних фондів (далі – ВКБФ), який сприяє реалізації завдань державної інформаційної

політики щодо актуалізації бібліотечно-інформаційних ресурсів вітчизняних бібліотек і установ.

Згідно з першою статтею Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» бібліотечна система України – це «розгалужена мережа бібліотек різних видів, пов'язаних взаємодією і взаємовикористанням бібліотечних ресурсів» [9]. У другому розділі Статуту НБУВ зазначено, що «Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського має право здійснювати у встановленому порядку співробітництво з бібліотеками, архівами, музеями, науковими установами, закладами вищої освіти та іншими установами, організаціями інших держав, вести міжнародний та внутрішньодержавний документообмін, здійснюючи обмін друкованими виданнями та іншими видами носіїв інформації» [11].

Документообмін є одним із важливих напрямів діяльності НБУВ і ефективним джерелом для формування бібліотечних фондів НБУВ, вітчизняних установ актуальними документами, особливо зараз, у період політичних, соціально-економічних і фінансових змін. Навіть за цих непростих умов бібліотека робить усе можливе задля активізації співпраці і взаємодії з іншими установами на державному та міждержавному рівнях заради продовження культурного розвитку нашого суспільства. Наразі НБУВ у межах співробітництва з вітчизняними і зарубіжними бібліотеками та науковими установами веде у встановленому порядку обмін друкованими виданнями та іншими видами носіїв інформації.

Механізм використання документів, які знаходяться в обмінних бібліотечних фондах, визначено у «Порядку використання документів через обмінні бібліотечні фонди» (далі – Порядок), який було затверджено наказом Міністерства культури України від 31.10.2017 р. № 1131. У наказі зазначено, що «цей Порядок не поширюється на особливо цінні, рідкісні документи та колекції, що внесені або підлягають внесенню до Державного реєстру національного культурного надбання України, та документи, що є унікальними документами Національного архівного фонду України і зберігаються у бібліотеках» [10]. У Порядку зазначено, що обмінний бібліотечний фонд відокремлюється від інших бібліотечних фондів, використовується для обміну чи безкоштовного передання та не використовується для обслуговування користувачів.

З метою підвищення ефективності комплектування документних фондів бібліотечно-інформаційного комплексу, а також задля вдосконалення функціонування системи вітчизняного і міжнародного документообміну, відповідно до чинних нормативних документів, фахівцями ВКБФ і відділу обмінно-резервних фондів (далі – ВОРФ) було підготовлено документ – «Положення про обмінні фонди Національної бібліотеки України» (далі –

Положення) [7], схвалений на розширеному засіданні науково-методичною радою Інституту бібліотекознавства 4 липня 2018 р., протокол № 3 і затверджений генеральним директором НБУВ.

Положення розроблено відповідно до Порядку, інших державних законодавчих документів щодо діяльності бібліотек, постанов і розпоряджень Президії НАН України, інструкцій та положень НБУВ, інших нормативних документів, які регламентують організацію роботи з обмінними фондами НБУВ, їх формування, облік, зберігання тощо. Основною метою організації обмінних фондів бібліотеки є здійснення документообміну, перерозподіл і розповсюдження документів між бібліотеками, науковими установами й організаціями, а також заповнення лакун основного фонду НБУВ і фондів відділів-фондоутримувачів.

Обмінні фонди НБУВ – відокремлена самостійна частина фонду, яка не береться на баланс бібліотеки та не використовується для обслуговування користувачів. За своєю структурою та функціональним призначенням обмінні фонди НБУВ поділяються на поточний обмінний фонд видань для вітчизняного і міжнародного книгообміну та ретроспективний обмінний фонд.

Організацією та формуванням поточного обмінного фонду (сучасні видання) опікується ВКБФ, який співпрацює та здійснює документообмін з понад 220 вітчизняними бібліотеками й установами загальнодержавного значення, котрі за своїм складом поділяються на національні та державні бібліотеки України, бібліотеки університетів і закладів вищої освіти, обласні універсальні наукові бібліотеки всіх регіонів, бібліотеки наукових інституцій НАН України й інші вітчизняні партнери НБУВ з книгообміну.

Склад поточного обмінного фонду ВКБФ за джерелами надходжень формується з таких документів: праці фахівців НБУВ; книжкові і періодичні видання, отримані від установ НАН України (видавництва, інституції); зайводублетні документи, перерозподілені під час комплектування; видання, безоплатно передані фізичними та юридичними особами для подальшого розповсюдження.

У шостому розділі Положення наведено порядок обліку документів обмінних фондів НБУВ, які обліковуються як сумарно, так і індивідуально, згідно з чинними інструкціями у відповідних підрозділах. З метою ефективного обліку й упорядкування поточного обмінного фонду у ВКБФ створюються бази даних (далі – БД) документів, які надійшли: БД «Видання НБУВ», «Видання установ НАН України», «Видання з інших джерел». Під час отримання документів з метою подальшого розповсюдження з видавництва, наукової установи або іншого джерела, створюється реєстраційна облікова картка, в якій фіксують такі дані: джерело отримання, супровідний документ до переданих видань (акт передачі, накладна тощо), дата отримання, кількість

примірників, ціна. У обліковій картці також наводиться перелік установ, яким зазначене видання було передано чи розіслано. Після замовлення літератури партнерами НБУВ оформлюється акт передачі на замовлені документи у разі їх достатньої кількості в обмінному фонді НБУВ (від одного до трьох примірників).

Акт про передачу друкованої продукції (далі – Акт) з обмінного фонду ВКБФ складається у трьох примірниках, один з яких, підписаний відповідальними особами з обох сторін і печатками установ, передається до бухгалтерії НБУВ, другий примірник – установі, яка приймає книги (зазначені у акті), третій примірник (як контрольний) зберігається у ВКБФ упродовж п'яти років. Акти реєструється у «Книзі реєстрації актів передачі літератури», де зазначається дата передання та дата повернення акту, назва установи, кількість переданих документів. У Положенні про обмінні фонди НБУВ зазначено: якщо видання з поточного обмінного фонду впродовж п'яти років не були замовлені іншими бібліотеками й установами чи втратили актуальність – вони можуть бути передані до ретроспективного обмінного фонду бібліотеки, яким опікується ВОРФ. Облік обмінних фондів сприяє їх збереженню, правильному формуванню та використанню.

До поточного обмінного фонду НБУВ упродовж 2020–2024 рр. – періоду, зумовленого карантинними обмеженнями і воєнним станом у країні, – за різними джерелами надійшло більше 33 тис. прим. документів. Головними складниками надходжень є власні видання НБУВ, книги, що надійшли у межах Цільових комплексних програм НАН України, видання наукових установ НАН України, а також документи, отримані від авторів і різних установ для подальшого розповсюдження [1–5]. Дані відображено у табл. 1.

Таблиця 1

**Показники надходжень
до поточного обмінного фонду НБУВ
у 2020–2024 рр. (кількість примірників)**

Роки	Установи НАН України	Видавництво «Наукова думка», ВД «Академперіодика»	Видання НБУВ	Інші джерела (дари осіб і установ)	Загальна кількість
2020	695	329	6605	410	8039
2021	582	516	6010	1519	8627
2022	355	347	2645	543	3890
2023	2240	546	4610	1078	8474
2024	676	954	2550	430	4610
Разом	4548	2692	22 420	3980	33 640

Найбільшу кількість надходжень до поточного обмінного фонду у 2020–2024 рр. становлять праці фахівців НБУВ – понад 22 тис. прим. наукових видань (129 назв). Основа документного потоку видань НБУВ – колективні й індивідуальні монографії, наукові каталоги, путівники, довідники, у яких висвітлено дослідження історико-культурних фондів, актуальні проблеми розвитку національних інформаційних ресурсів, документи з бібліотекознавства, книгознавства, біографістики, бібліографознавства та ін. Вагоме місце посідають праці, присвячені історії НАН України і НБУВ, видатним науковцям, діячам науки, освіти, культури, а також фахові збірники наукових праць НБУВ.

Понад 200 найменувань (4548 прим.) документів у 2020–2024 рр. для бібліотечного й обмінного фонду було отримано НБУВ від наукових установ НАН України. Це видання з різних тематичних напрямів, які висвітлюють історію нашої держави у різні періоди її існування та розвитку, питання вивчення фауни України, збереження біологічного різноманіття, охорони природно-заповідного фонду, інтродукції та селекції рослин, дослідження з мовознавства і літературознавства, української музики та мистецтва, а також інші вагомі праці науковців академічних установ, які саме зараз викликають значний інтерес як у користувачів НБУВ, так і в наших партнерів з документообміну. З головних видавництв НАН України отримано понад 2,5 тис. прим. документів (244 назви), більшість з яких поповнила бібліотечні фонди НБУВ. У разі отримання достатньої кількості примірників зазначених книжкових видань документи пропонуються партнерам з документообміну. Значну кількість документів (близько 4 тис. прим.) було безкоштовно передано до обмінного фонду різними установами, авторами, дарувальниками для подальшого розповсюдження серед вітчизняних бібліотек.

Зокрема, 2024 р. НБУВ отримала додатково 80 прим. книги «Enemy Archives. Soviet Counter-insurgency Operations and the Ukrainian Nationalist Movement Selections from the Soviet Police Archivers» – McGill-Queen's University Press (Canada, 2024) («Ворожі архіви... Вибране з архіву радянської міліції») за сприянням проф. Любомира Луцюка, а також брошуру за його авторством «The Galicia Division: they fought for Ukraine» (80 прим.), які на прохання Л. Луцюка було розповсюджено серед вітчизняних установ: наукових бібліотек закладів вищої освіти, а також обласних універсальних наукових бібліотек усіх регіонів України.

Саме видання обмінного фонду НБУВ виконують важливу роль у забезпеченні інформаційних потреб користувачів бібліотечних ресурсів, партнерів з документообміну, а також у розповсюдженні видань з науковою, культурно-просвітницькою, благодійною та інформаційною метою.

Це передбачено Розпорядженням Президії НАН України від 23.02.2012 р.

№ 113 «Порядок розповсюдження та обліку видавничої продукції науковими установами НАН України». Зокрема, у третьому розділі цього документа зазначено, що розповсюдження видавничої продукції науковими установами НАН України здійснюється виключно безоплатно (на підставі акту прийому-передачі) і передбачає «здійснення міжбібліотечного обміну, поповнення фондів публічних і спеціальних бібліотек державної та комунальної власності, у тому числі бібліотек наукових і навчальних установ в Україні та за кордоном; забезпечення посольств та українських громад за кордоном, громадських організацій, національних культурних товариств, органів державної влади відповідно до їхніх потреб» [8, с. 120].

Розподіл тиражів книжкових і періодичних академічних видань унормовано окремими розпорядженнями Президії НАН України і здійснюється згідно з наведеним у документі переліком відділень і установ НАН України, а також освітньо-культурних та інших державних організацій відповідно до напрямів їхньої діяльності.

Розпорядження Президії НАН України щодо розподілу тиражів стосуються і окремих фундаментальних праць НБУВ, які було видано у межах Цільових комплексних програм НАН України і надруковано у ВД «Академперіодика». Зокрема, це такі видання: ілюстрований каталог «Європейський гравірований портрет XVI–XIX ст. з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : у 2-х кн.» (2022, 2023); колективна монографія «З історії книжкової культури України: дослідження ретроспективних книжкових, образотворчих, музичних, видань та історичних колекцій з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (2021); видання «Атрибуція й експертиза книжкових пам'яток: з досвіду Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (2023) та ін.

Співпраця з партнерами НБУВ, особливо зараз – у ситуації викликів воєнного часу – має важливе значення для комплектування та актуалізації бібліотечних фондів, сприяє ефективному використанню інформаційних ресурсів вітчизняних бібліотек. НБУВ веде документообмін з національними установами та бібліотеками України загальнодержавного значення, такими, як Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого, Національна історична бібліотека України, Національна медична бібліотека України, Національна бібліотека України для дітей, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Національний університет «Києво-Могилянська академія» та ін. За допомогою у доукомплектуванні власних фондів актуальними виданнями звертаються бібліотеки Києва, Київської області, а також інші установи, які потребують відновлення документних ресурсів. У червні 2024 р. у Facebook було розміщено звернення Юлії Крилової з проханням про допомогу у поповненні фондів сільської бібліотеки с. Герезенівка Черкаської обл. Уманського

району дитячою літературою. Групою вітчизняного книгообміну для бібліотеки було підбрано і відправлено 100 прим. різноманітних видань для дітей шкільного та дошкільного віку: підручники, книги-пазли, розвивальні ігри, твори українських класиків, казки, оповідання для дітей тощо.

Обласним універсальним науковим бібліотекам (далі – ОУНБ) і бібліотекам національних і державних закладів вищої освіти НБУВ регулярно розсилає праці своїх фахівців, видання наукових установ НАН України тощо. Усього за досліджуваний період з поточного обмінного фонду вищевказаним установам було передано понад 12 тис. прим. документів.

2024 р. науковим бібліотекам українських закладів вищої освіти було розіслано збірники матеріалів Міжнародних історико-правових конференцій, у яких висвітлено вітчизняні дослідження історико-правового спрямування та досвід зарубіжних країн, а саме: «Українське правознавство в антропологічному вимірі та європейському правовому просторі: історія, сучасність, перспективи» (м. Умань, 30 травня – 2 червня, 2019), «Пам'ятки права як відображення історичних процесів і культури суспільства» (с. Колочава, 14–17 вересня, 2017 р.), «Місьцеве управління та місьцеве самоврядування в історії права, держави і юридичної думки» (м. Львів, 2–3 листопада 2018 р.), видання, що містить тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції «Рашизм: сучасний варіант варварства (юридичні аспекти проблеми)», проведеної за ініціативи Міжнародної асоціації істориків права в онлайн-режимі 25 травня 2022 р., та інші документи. Завдяки книгообміну з науковими бібліотеками закладів вищої освіти різних регіонів України впродовж 2020–2024 рр. НБУВ отримала для бібліотечного фонду понад 2 тис. прим. документів краєзнавчого спрямування, які, зазвичай, друкуються обмеженими накладками.

Документообмін з бібліотеками наукових установ НАН України через обмеження діяльності академічних установ у 2020–2022 рр. скоротився, але, починаючи з 2023 р., співпраця НБУВ з академічними установами активізувалася, завдяки чому до бібліотечного й обмінного фондів надійшли актуальні видання, які в умовах воєнного часу становлять значний інтерес для користувачів бібліотечно-інформаційного комплексу та партнерів НБУВ. Зокрема, тривала ефективна взаємодія з такими науковими установами: Інститут історії України НАН України, Інститут зоології імені І. І. Шмальгаузена НАН України, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України, Національний ботанічний сад імені М. М. Гришка НАН України, Український мовно-інформаційний фонд НАН України, Інститут держави і права НАН України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України та інші установи, які передавали для поточного обмінного фонду найвагоміші праці своїх науковців.

Упродовж 2020–2024 рр. з обмінного фонду ВКБФ бібліотекам наукових установ НАН України було передано 1 118 прим. документів універсального змісту з метою задоволення інформаційних потреб користувачів наукових бібліотек, а отримано для поповнення бібліотечного й обмінного фондів НБУВ від академічних інституцій понад 200 найменувань (4337 прим.) довідкових, енциклопедичних, наукових, науково-популярних книжкових і періодичних видань.

Фахівцями ВКБФ було досліджено стан документообміну НБУВ з вітчизняними партнерами й установами за 2020–2024 рр. Статистичні дані представлено у табл. 2.

Таблиця 2

**Статистичні дані вітчизняного книгообміну
та розповсюдження видань (2020–2024)**

№	Установи	Передано вітчизняним бібліотекам і установам (к-сть прим.)					Отримано від вітчизняних бібліотек і установ (к-сть прим.)				
		2020	2021	2022	2023	2024	2020	2021	2022	2023	2024
1	Бібліотеки України (загальнодержавного значення)	1586	5734	3194	3070	2940	3849	3353	1497	1377	2575
2	Регіональні бібліотеки (ОУІБ)	1766	1705	1049	1122	938	–	–	–	31	–
3	Наукові бібліотеки закладів вищої освіти	977	1390	936	1780	1151	227	513	322	839	435
4	Бібліотеки інших вітчизняних установ	317	341	21	155	378	267	206	356	593	40
5	Бібліотеки наукових установ НАН України	188	635	35	110	131	484	582	355	2240	676
	Разом	6854	11 826	7257	8260	7562	6847	6675	4552	7103	5750

Незважаючи на умови воєнного стану, у 2020–2024 рр. тривала діяльність НБУВ з вітчизняного документообміну, завдяки чому у бібліотечному фонді заповнювалися лакуни регіональних видань. Усього від вітчизняних партнерів бібліотекою було отримано понад 30 тис. прим., з яких до фондів НБУВ направлено майже 12 тис. документів, їх решта (понад 19 тис. прим.) використовується для подальшого розповсюдження. З обмінного фонду НБУВ у цей період вітчизняним партнерам було передано понад 40 тис. прим. документів.

У статистичних планах / звітах ВКБФ, а саме «Надходження документів до НБУВ», у розділі 2 «Формування бібліотечно-інформаційних ресурсів» є пункт 2.5. Передано іншим установам, де показники щодо книгообміну (2.5.1.) і розповсюдження документів з науковою та культурно-просвітницькою метою (2.5.2.) подаються окремо, що сприяє чіткішому плануванню діяльності ВКБФ і взаємодії з партнерами щодо документообміну. Так, у статистичному плані / звіті за 2024 р. за книгообміном вітчизняним установам було передано 2762 од. зб. (план – 3000), а з метою розповсюдження документів – 2070 од. зб. (план – 2000).

З огляду на важливість оперативного розповсюдження видань, а також з метою залучення широкого кола партнерів для взаємовигідного обміну документами НБУВ фахівці ВКБФ спільно з ВОРФ, починаючи з 2013 р., щорічно укладають науково-інформаційний бібліографічний показчик «Обмінний фонд Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського». За період 2013–2024 рр. вийшло друком 15 випусків зазначеного видання.

Традиційно, бібліографічний показчик обмінного фонду НБУВ за 2024р.[6] складається з шести розділів: у першому розділі наведено інформацію про видання фахівців НБУВ; другий розділ презентує нові надходження документів з різних джерел; третій – видання поточного обмінного фонду за попередні роки (2003–2023); у четвертому розділі подано інформацію про книги з ретроспективного обмінного фонду за 1950–2015 рр.; у п'ятому – представлено видання, які НБУВ розшукує задля поповнення власних фондів; про періодичні видання з обмінно-резервних фондів НБУВ (за 2000–2020 рр.) інформує шостий розділ. Динаміку наповнення контенту обмінного фонду НБУВ за період 2020–2024 рр. наведено в табл. 3.

Найбільшу кількість назв містить перший розділ, який презентує праці співробітників НБУВ з різних напрямів бібліотечної діяльності і користується значним попитом серед бібліотек-партнерів з документообміну. Для зручності користувачів (з 2023 р.) інформацію про нові праці фахівців бібліотеки виокремлено на початку першого розділу видання. Усього за п'ять років (2020–2024) у бібліографічному показчику обмінного фонду НБУВ наведено понад 5 тис. найменувань різноманітних документів.

**Кількісні показники контенту обмінного фонду
за даними показників (2020–2024)**

Роки видашня показник а	Назви розділів (к-сть назв)						Загаль па к-сть назв
	Розділ 1 Видання НБУВ	Розділ 2 Нові видання	Розділ 3 Видання поточного фонду	Розділ 4 Видання ретроспек- тивного фонду	Розділ 5 Видання , які розшуку є ПБУВ	Розділ 6 Періодич ні видання	
2020	246	56	318	186	98	105	1009
2021	258	74	231	201	104	86	954
2022	282	70	201	201	111	86	951
2023	305	82	217	228	156	85	1073
2024	314	49	259	241	169	85	1117
Разом	1405	331	1226	1057	638	447	5104

У кожному розділі Показника видання представлено за галузями знань (відповідно до Рубрикатора НБУВ). Фахівцями ВКБФ проаналізовано наведені документи за тематичним складом (контент 2020–2024 рр.). За результатами дослідження визначено тематичні розділи, які містять найбільшу кількість документів, представлених у бібліографічних показниках обмінного фонду НБУВ за означений період, серед них: «Історія. Історичні науки»; «Мистецтво. Мистецтвознавство»; «Фізико-математичні науки»; «Політика. Політичні науки»; «Філологічні науки. Художня література», а також розділ «Культура. Наука. Освіта», в якому представлено понад тисячу найменувань документів, зокрема і праці фахівців НБУВ. Кількісні показники стосовно розподілу документів за основними галузями знань наведено у табл. 4.

Показник обмінного фонду НБУВ містить науково-довідковий апарат, що полегшує роботу бібліотечних фахівців з пошуку необхідних видань: за алфавітом, з посиланнями на сторінку основного тексту подаються прізвища авторів, упорядників, редакторів, видатних осіб, згаданих у бібліографічному описі. На вебсайті бібліотеки у розділі «Дари та нові надходження» – Дари НБУВ: співробітництво – книгообмін (www.nbuv.gov.ua/node/502) розміщено електронну версію Показника за 2024 р. Замовлення необхідних видань онлайн можна сформулювати і надіслати на електронну адресу: bilko@nbuv.gov.ua або ignatenko@nbuv.gov.ua, використовуючи файли, які прикріплено (у форматі Word) під документом.

**Характеристика тематичного складу
документів обмінного фонду
(представлено у Показниках НБУВ 2020–2024)**

Галузі знань	2020 (к-сть назв)	2021 (к-сть назв)	2022 (к-сть назв)	2023 (к-сть назв)	2024 (к-сть назв)
В Фізико-математичні науки	40	33	35	37	37
Д Науки про землю	28	24	22	24	22
Е Біологічні науки	21	29	35	44	42
Ж Техніка і технічні науки в цілому	10	10	6	7	7
З Енергетика. Радіоелектроніка	24	28	27	24	25
К Технологія металів. Машинобудування	7	12	11	11	8
Р Охорона здоров'я. Медичні науки	10	12	11	12	12
С Суспільні науки в цілому	13	11	16	16	18
Т Історія. Історичні науки	111	99	91	121	129
У Економіка. Економічні науки	19	20	24	32	35
Ф Політика. Політичні науки	13	20	18	21	35
Х Держава і право. Юридичні науки	21	29	20	23	31
Ч Культура. Наука. Освіта	204	209	222	235	241
Ш Філологічні науки. Художня література	150	125	112	103	101
Щ Мистецтво. Мистецтвознавство	46	40	36	39	42
Ю Філософські науки. Психологія	7	13	7	11	13

Висновки. Своєчасне розроблення та модернізація інструктивно-методичних документів сприяє підвищенню ефективності комплектування документних фондів бібліотечно-інформаційного комплексу. Нормативний документ, зокрема «Положення про обмінні фонди НБУВ», регламентує організацію роботи з обмінними фондами бібліотеки, їх формування, облік, зберігання, а також визначає порядок проведення документообміну, що значно покращує функціонування системи вітчизняного і міжнародного

документообміну. Модернізація бібліотечно-статистичних документів НБУВ, а саме наведення кількісних показників щодо передання видань партнерам з документообміну, уможливило відображення даних про взаємодію та реальну допомогу НБУВ у формуванні бібліотечних ресурсів наукових бібліотек та інших установ.

Науково-інформаційне видання «Обмінний фонд Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», яке щорічно укладається співробітниками НБУВ, відіграє важливу роль у популяризації видань академічних інституцій, обміну актуальними інформаційними ресурсами, а також сприяє оперативному доступу користувачів до контенту обмінного фонду НБУВ.

Список бібліографічних посилань

1. Звіт про бібліотечно-інформаційну роботу відділу комплексного формування бібліотечних ресурсів за 2020 рік. Київ, 2020. 25 с.
2. Звіт про бібліотечно-інформаційну роботу відділу комплектування бібліотечних фондів за 2021 рік. Київ, 2021. 20 с.
3. Звіт про бібліотечно-інформаційну роботу відділу комплектування бібліотечних фондів за 2022 рік. Київ, 2022. 18 с.
4. Звіт про бібліотечно-інформаційну роботу відділу комплектування бібліотечних фондів за 2023 рік. Київ, 2023. 21 с.
5. Звіт про бібліотечно-інформаційну роботу відділу комплектування бібліотечних фондів за 2024 рік. Київ, 2024. 23 с.
6. Обмінний фонд Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : бібліогр. покажч. / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського ; уклад. : Л. Пестрецова, Є. Білько, Є. Рибак, А. Лучко, А. Ткаченко, І. Смелик ; відп. ред. : О. Василенко. Київ, 2024. 194 с. URL : <https://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004978>
7. Положення про обмінні фонди Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : схвалено протоколом № 3 розширеного засідання науково-методичної ради Інституту бібліотекознавства 04 липня 2018 р. Київ, 2018. 7 с.
8. Порядок розповсюдження та обліку видавничої продукції науковими установами НАН України : затверджено розпорядженням Президії НАН України № 113 від 23.02.2012 р. *Робота бібліотек наукових установ Національної академії наук України в 2011 році*. Київ, 2012. Вип. 17. С. 117–123. URL : <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004124>
9. Про бібліотеки і бібліотечну справу : Закон України від 27.01.1995 р. № 32/95-ВР / Верховна Рада України : офіц. вебпортал. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/32/95>
10. Про затвердження Порядку використання документів через обмінні бібліотечні фонди : Наказ Міністерства культури України від 31.10.2017 р. № 1131. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1583-17#Text>
11. Статут Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського : Розпорядження Президії НАН України від 06.07.2023 р. № 346. URL : <http://www.nbuv.gov.ua/node/2>

Галина Солоіденко,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник відділу науково-методичної роботи
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Тетяна Кулаковська,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник відділу науково-методичної роботи
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ ФОНДУ БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНОГО КОМПЛЕКСУ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН, НАПРЯМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

У статті висвітлено сучасний стан, нормативно-правову й інструктивно-методичну базу, основні напрями, пріоритети діяльності із забезпечення збереження фондів бібліотечно-інформаційного комплексу Національної академії наук України, науково-методичним центром якого є Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

Ключові слова: бібліотечно-інформаційний комплекс Національної академії наук України, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, збереження фонду, науково-методичне забезпечення діяльності.

В інформаційному просторі України особливе місце посідає бібліотечно-інформаційний комплекс Національної академії наук (далі – НАН) України у складі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ), Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника (далі – ЛННБ України імені В. Стефаника) та бібліотек наукових установ із сукупними ресурсами на паперових носіях понад 33,5 млн од. зб. і є одним з найбільших зібрань серед бібліотечних мереж інших національних бібліотек України.

НБУВ як національна і наукова установи за обсягом і цінністю своїх фондів (понад 17 млн од. зб., з них 6,5 млн – унікальної історико-культурної спадщини) належить до числа найбільших бібліотек світу і посідає сьоме місцесеред національних європейських книгозбірень. Унікальний універсальний фонд НБУВ «Фонд рукописів, стародруків, рідкісних видань, історичних колекцій, архівний фонд та депозитарій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» постановою Кабінету Міністрів України від 19 грудня 2001 р. № 1709 віднесено до Державного реєстру наукових об'єктів, що становлять національне надбання.

Унікальні колекції та зібрання ЛННБ України імені В. Стефаніка, серед яких: рукописні книги 2-ї пол. XI–XVIII ст., інкунабули, палеотипи, стародруки, рідкісні книжкові та періодичні видання, мистецькі твори (рисунок, акварелі, гравюри), нотний фонд, картографічна колекція відповідно до вищезазначеної постанови теж належать до національного надбання. Кількість одиниць зберігання, що мають виняткове значення для української науки і не можуть бути відтворені у разі їх втрати або руйнування, становить понад 5 млн од. зб. Сьогодні загальний обсяг бібліотечного фонду перевищує 8 млн од. зб.

Бібліотечна мережа НАН України складається з 90 бібліотек і науково-інформаційних відділів з фондом 8,2 млн од. зб. (2,5 млн од. зб. – зарубіжні наукові видання). У бібліотеках зберігається 121 книжкова колекція та особова бібліотека видатних учених – засновників всесвітньовідомих академічних установ і наукових шкіл, а також унікальні зібрання зарубіжних наукових періодичних видань, цінних і рідкісних видань (у багатьох – від часу заснування установ), яких немає в жодній бібліотеці України, зокрема й у НБУВ. Найстаріші бібліотеки мережі, які володіють такими фондами: Одеський археологічний музей (1825 р. заснування), Державний природознавчий музей (Львів, 1870 р. заснування), Фізико-хімічний інститут ім. О. В. Богатського (Одеса, 1911 р. заснування), а також 33 бібліотеки, створені у 1920–1940-х роках.

У цьому контексті питання збереження фондів бібліотечно-інформаційного комплексу НАН України постійно знаходиться у полі зору Академії, Інформаційно-бібліотечної ради НАН України (дорадчого колегіального органу при Президії НАН України, що опікується цією діяльністю), НБУВ і ЛННБ України імені В. Стефаніка як методичних центрів для академічних бібліотек.

Унікальність фонду, яким володіє бібліотечно-інформаційний комплекс, суттєво вплинула на розвиток науково-дослідної тематики НБУВ як єдиної в Україні міжгалузєвої багатопрофільної наукової установи, одним із основних напрямів досліджень якої є вивчення, збереження, консервація, реставрація, оцифрування документів, бібліотекознавчі аспекти організації роботи бібліотеки зі зберігання фондів. Результатами фундаментальних і прикладних досліджень з цих актуальних напрямів є нові наукові знання, що широко використовуються у бібліотечній практиці: для підготовки науково-методичних рекомендацій, методик, аналітичних довідок, експертиз цінності і стану документів, інструкцій, положень, правил, які є основою науково-методичного забезпечення цієї діяльності.

У НБУВ сформувалася чітка структура науково-організаційного і науково-методичного забезпечення діяльності бібліотечно-інформаційного комплексу НАН України, зокрема з питань зберігання фондів, що функціонує й донині.

Основними напрямками роботи є: розроблення організаційно-управлінської документації; аналітично-прогностична діяльність (аналіз стану та виявлення тенденцій розвитку як окремих бібліотек і напрямів роботи, так і мережі у цілому); консультативно-методична допомога бібліотечним фахівцям; підвищення кваліфікації (проведення в межах організації безперервної освіти бібліотечних працівників заходів, спрямованих на підвищення їх професійного рівня). Науково-методична робота ЛННБ України імені В. Стефаника зі збереження фондів представлена у публікаціях її співробітників [4].

Мета статті – висвітлити сучасний стан, нормативно-правову, інструктивно-методичну базу, основні напрями, пріоритети діяльності із забезпечення збереження фондів бібліотечно-інформаційного комплексу НАН України, науково-методичним центром якого є НБУВ.

Розглянемо *нормативно-правову базу*, що регламентує діяльність бібліотек, зокрема зі збереження фондів¹. Умовно її можна поділити на чотири категорії: Основи законодавства про культуру, Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» як базовий галузевий; нормативно-правові акти, які регламентують окремі ділянки бібліотечної галузі, зокрема питання зберігання фондів; державні програми розвитку бібліотек і бібліотечної галузі, зокрема регіональні.

За понад 30 років незалежності України було сформовано нормативно-правову базу, яка регламентує діяльність бібліотечної галузі, зокрема і питання збереження фондів. Це закони України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» (1993), «Про бібліотеки і бібліотечну справу» (1995), «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» (1999), «Про культуру» (2010), «Про Національну програму інформатизації» (2022), «Про авторське право і суміжні права» (2023) та інші, які є чинними сьогодні і до яких вносяться зміни й доповнення відповідно до політичних, соціально-економічних, технологічних змін у суспільстві.

Питання збереження фондів розробляються в документах Кабінету Міністрів України. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження положення про Державний реєстр національного культурного надбання» (№ 466 від 12.08.1992 р.) НБУВ та її фонди як соціокультурні об'єкти були визнані національним культурним надбанням і підлягали занесенню до Державного реєстру. Зауважимо, що через недофінансування Державний реєстр «Книжкові пам'ятки України» як складник Державного реєстру національного культурного надбання не було створено.

¹ Перелік нормативно-правових, інструктивно-технологічних документів, що регламентують діяльність бібліотек, науково-методичних матеріалів і посилання на їх повні тексти представлено на сторінці Електронної науково-методичної служби вебпорталу НБУВ (<http://www.nbuv.gov.ua/node/6783>).

Згодом у затвердженій постановою Кабінету Міністрів України «Програмі збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000–2005 рр.» (1999) наголошувалося на необхідності відкриття міжвідомчих центрів консервації та репрографії при Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, Національній парламентській бібліотеці, Львівській науковій бібліотеці України імені В. Стефаника, Харківській державній науковій бібліотеці імені В. Г. Короленка, Одеській державній науковій бібліотеці імені О. М. Горького. Зазначимо, що лише у НБУВ з 1992 р. розпочав роботу Центр консервації і реставрації, який досліджував і розробляв технології збереження фондів, упроваджував отримані результати у практику роботи бібліотек наукових установ НАН України.

Комплексні заходи з розвитку технічної інфраструктури, необхідної для збереження бібліотечних і архівних фондів, були визначені у «Державній програмі розвитку діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського на 2005–2010 рр.» (2004). У межах цієї програми задля забезпечення збереження найбільш цінних документів і організації доступу до них у НБУВ були розпочаті роботи зі створення страхового фонду цифрових копій документів, що є повнотекстовими копіями оригіналів рукописного, книжкового, архівного фондів і колекцій бібліотеки. Передбачалося виготовлення комплекту для страхового фонду цифрових копій документів, до якого входили б недоторкана страхова копія (що зберігається окремо) і копія для користувачів. Однак, фінансування державної програми відбувалося лише один рік, що значно вповільнило хід робіт зі створення страхового фонду цифрових копій документів.

Державною цільовою національно-культурною програмою створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека–XXI», затвердженою постановою Кабінету Міністрів України (№ 956 від 17.08.2011 р.) передбачалися заходи з оцифрування, обробки, збереження, організації використання рукописної та книжкової спадщини України, переведення рідкісних і цінних видань у електронну форму, наповнення Національного депозитарію електронних бібліотечних ресурсів тощо (програма не фінансувалася).

У програмному документі, схваленому розпорядженням Кабінету Міністрів України (№ 219-р від 23.03.2016 р.) «Стратегія розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року “Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України”», наголошувалося на забезпеченні збереження пам’яток національного і світового значення у бібліотечних фондах як складника світової культурної спадщини. Стратегія визначала пріоритети, напрями, завдання, очікувані результати та шляхи їх реалізації.

Зауважимо, що повномасштабне вторгнення Російської Федерації 24 лютого 2022 р. на територію України змінило життя країни, суспільства, вплинуло на всі сфери людської діяльності, зокрема й на бібліотечну галузь, було призупинено виконання програм і проєктів, які потребували державного фінансування, а також і програми стратегічного розвитку бібліотечної галузі до 2025 р., переважна більшість завдань якої виконана не була. Але збереження бібліотечних фондів, їх історико-культурного складника, бібліотечної інфраструктури і кадрового потенціалу залишалося пріоритетним завданням.

Варто зазначити, що чинна нормативно-правова база функціонування бібліотечної галузі, зокрема документи, які регламентують зберігання фонду, і особливо національної історико-культурної спадщини, потребує суттєвого вдосконалення, актуалізації та узгодження національного законодавства з нормами міжнародного права. Крім того, виконання нормативно-правових актів на практиці стикаються з низкою проблем, пов'язаних, насамперед, з тим, що положення вищезазначених документів здебільшого мають декларативний характер, оскільки відсутні розроблені на державному рівні механізми їх реалізації (упровадження, координація, кооперація), а головне – не мають фінансового, матеріально-технічного та кадрового забезпечення. Цеповною мірою стосується і базових законів, і стратегії розвитку бібліотечної справи, і державних та регіональних програм збереження бібліотечно-інформаційних ресурсів. На цьому неодноразово наголошували науковці та фахівці НБУВ в експертних висновках щодо стану сучасного нормативно-правового забезпечення бібліотечної сфери, підготовлених на запити органів державної влади й управління та на проєкти окремих документів.

Вагоме місце у науково-методичному забезпеченні діяльності зі збереження фонду бібліотечно-інформаційного комплексу НАН України належить постановам і розпорядженням Президії НАН України, у підпорядкуванні якої перебуває НБУВ, та Інформаційно-бібліотечної ради – дорадчому колегіальному органу, що опікується діяльністю бібліотечної мережі НАН України. Питання про стан збереження фондів бібліотечної та архівної академічної системи неодноразово заслуховувалися на засіданнях цих організацій, порушувались у низці документів. Це, зокрема постанови та розпорядження: «Про стан зберігання рідкісних видань, рукописів і стародруків у бібліотеках НАН України» (№ 281 від 09.09.1998); «Про невідкладні заходи щодо розвитку бібліотек України» (№ 190 від 17.05.2000); «Про ліквідацію наслідків аварії в книгосховищі філії № 1 Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (№ 268 від 07.11.2002); «Про стан та завдання розвитку в Національній академії наук України бібліотечно-інформаційної справи» (№ 186 від 09.07.2003); «Про виконання заходів щодо поповнення, збереження і використання державного бібліотечного фонду в НАН України»

(№ 408 від 23.02.1998); «Про збереження та запобігання втратам експонатів, наукових матеріалів, літератури та інших цінностей, які зберігаються в установах та організаціях НАН України (№ 248 від 20.04.2006); «Про затвердження Порядку розповсюдження та обліку видавничої продукції науковими установами НАН України» (№ 731 від 18.11.2011).

2017 р. розпорядженням Президії НАН України «Про впорядкування збереження та використання книжкових пам'яток рідкісних та цінних книжкових і рукописних фондів в установах НАН України» (№ 388 від 15.06.2017) були затверджені «Правила користування книжковими пам'ятками, рідкісними та цінними рукописними та книжковими фондами, що зберігаються в установах НАН України» та «Положення про книжкові пам'ятки, рідкісні та цінні фонди (колекції), що зберігаються в установах Національної академії наук України». Особливого значення набувають ці документи нині, в умовах війни.

НБУВ як загальноакадемічний науково-методичний та координаційний центр упродовж усього періоду незалежності досліджувала стан збереження фондів як власних, так і бібліотек наукових установ НАН України. Зокрема, у резолюціях Надзвичайного з'їзду бібліотекарів (м. Київ, 23 листопада 1991 р.) зазначалося, що бібліотечні фонди у занедбаному стані, майже 60 % рідкісних і цінних видань невідкладно потребують консервації та реставрації, вкрай незадовільними є умови зберігання друкованої та рукописної спадщини. З метою кардинального поліпшення збереженості друкованої та рукописної спадщини і створення умов для її доступності широкому колу читачів просити Академію наук України розробити Республіканську програму збереження документальних фондів, передбачивши організацію при ЦНБ ім. В. І. Вернадського Центру реставрації і консервації документів².

Розроблення стратегій збереження та захисту фондів бібліотек активізувалися в умовах набуття Україною незалежності та поверненням НБУВ статусу національної. Саме в 1990-х рр. відбулося поглиблення роботи бібліотеки як провідної академічної науково-дослідної установи та головної вітчизняної книгозбірні, що виконує національні функції, зокрема з питань збереження фонду національної культурної спадщини та його залучення до наукового і соціокультурного обігу. У структурі НБУВ було створено інститути: архівознавства, бібліотекознавства, рукопису, української книги (нині – книгознавства) як комплексні підрозділи, що досліджують унікальні фонди, вводять їх у науковий обіг, забезпечують зберігання та використання, розробляють методичні рекомендації, методики, інструкції, правила, положення, що регламентують усі напрями функціонування таких ресурсів.

² Резолюція Надзвичайного з'їзду бібліотекарів України. *Бібліотечний вісник*. 1993. № 1/2. С. 4–5.

Так, 1992 р. був створений Центр консервації і реставрації, який досліджував і розробляв технології збереження фондів бібліотек, надавав рекомендації щодо організації фізичного збереження фондів у бібліотеках наукових установ НАН України. Для надання методичної допомоги Центром у цей період було розроблено та надіслано до бібліотек наукових установ НАН України такі видання: інструкцію «Забезпечення фізичного збереження документних фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (Київ, 1996); інструктивно-методичні рекомендації «Санітарно-гігієнічна обробка документів, каталогів та засобів їх зберігання в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського» (1997); «Інструкція про порядок передачі пошкоджених мікроміцетами документів на санітарно-гігієнічну обробку і дезінфекцію» (Київ, 2000); «Методичні рекомендації з питань організації роботи з колекціями, особовими бібліотеками та книжковими зібраннями у бібліотеках науково-дослідних установ НАН України» (Київ, 2000); інструктивно-методичні рекомендації «Збереження бібліотечних і архівних фондів у несприятливих екологічних умовах» (Київ, 2005). Ці розробки є актуальними й нині та використовуються бібліотеками академічної мережі.

Слід зазначити, що помітна активізація наукової та методичної роботи НБУВ і ЛННБ України ім. В. Стефаника була пов'язана саме з вивченням і впорядкуванням їх книжкових і рукописних зібрань, створенням друкованих каталогів на окремі види видань, колекції, з підготовкою національного репертуару української книги та періодики. Науковці НБУВ готували зауваження на проекти документів, розроблені іншими бібліотеками й установами. Наприклад, готувалися пропозиції: до концепції Державної цільової програми поповнення бібліотечних фондів на 2010–2015 рр.; з підготовки Державного реєстру національного культурного надбання; Стратегії розвитку бібліотечної справи на період до 2025 р.; організації депозитарного зберігання документів та ін. Однак, як зазначалося вище, за відсутності фінансування виконання завдань, визначених цими програмами, не було розпочато.

Співробітники Центру консервації і реставрації до 100-річчя НБУВ підготували анотований бібліографічний покажчик основних публікацій за 1993–2019 рр., який вміщено у виданні «Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського: збереження, консервація та реставрація бібліотечних фондів в Україні (1992–2019)» [5]. До списку ввійшли праці співробітників за майже 25 років роботи за науковим напрямом роботи бібліотеки «Нові технології збереження, консервації та реставрації бібліотечних фондів», а також методичні розробки й інструктивно-технологічна документація. Серед них: «Методичні рекомендації з вивчення стану фондів бібліотек»; «Методичні рекомендації з попередження аварійних ситуацій в бібліотеках»; «Методичні рекомендації з оцінки стану фізичного збереження матеріальної основи

документів (паперу) з використанням неруйнівних методів контролю» та інші технологічні інструкції та регламенти.

Інститут рукопису НБУВ, долучившись до виконання «Програми збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000-2005 рр.», розробив «Методичні рекомендації для державної реєстрації книжкових пам'яток України. Кириличні рукописні книги та стародруки» (Київ, 2007), у яких було запропоновано загальну структуру опису в цілому, а також надано необхідні для практичної роботи додатки зі зразками опису, правилами транслітерації, рекомендованою літературою тощо.

Одним з пріоритетних завдань НБУВ була робота з організації обліку пам'яток історії та культури на території України. Методика і технологія цієї роботи була детально опрацьована і представлена керівникам бібліотек наукових установ НАН України під час семінару «Інформаційні ресурси, технології і послуги в бібліотеках науково-дослідних установ НАН України» (2011) з метою їх залучення до участі у створенні «Матеріалів до Державного реєстру національного культурного надбання».

Науковці та фахівці НБУВ спільно з Національною парламентською бібліотекою України (нині Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого) розробили відповідні документи для укладання Державного реєстру національного культурного надбання, зокрема 2002 р. рекомендації «Створення баз даних документів, визначених для включення до Державного реєстру національного культурного надбання». Відділ стародруків та рідкісних видань НБУВ неодноразово проводив семінари, книгознавчі читання, секції на наукових конференціях, присвячені розв'язанню проблем створення Державного реєстру національного культурного надбання, мета яких – узгодження вихідних позицій та координація робіт різних установ у плані створення реєстру.

Нормативно-методичні документи у галузі архівної справи і діловодства в системі НАН України готує Інститут архівознавства НБУВ. Зокрема, на початку 2000-х рр. ним були розроблені «Положення про архівний фонд НАН України», «Положення про архівний фонд особового походження видатного вченого НАН України» та опубліковані у збірнику «Архівна справа і діловодство в Національній академії наук України» (Київ, 2002). Важливими для діяльності архівних установ НАН України стали методичні видання Інституту архівознавства «Перелік документів, що утворюються в діяльності НАН України та її установ, із зазначенням строків зберігання документів» (Київ, 2005), «Архівні фонди установ Національної академії наук України. Путівник» (Київ, 2008).

Відповідно до розпорядження Президії НАН України «Про виявлення та облік унікальних документів Національного архівного фонду України у

складі Архівного фонду НАН України» (№ 146 від 12.03.2012) Інститут архівознавства, як науково-методичний центр для архівних підрозділів наукових установ НАН України, видав збірник нормативних і методичних документів «Організація діловодства та архівного зберігання документів у Національній академії наук України» (Київ, 2017) і путівник «Особові архівні фонди вчених НАН України в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (Київ, 2017).

Науковцями та фахівцями Інституту архівознавства НБУВ визначено роль, місце, інтегровані функції наукових архівів установ НАН України у формуванні, збереженні, дослідженні, поширенні, використанні об'єктивної інформації історико-культурних документних комплексів з метою утвердження, збагачення та захисту національної пам'яті про вітчизняну науку. Результати дослідження викладені у колективній монографії «Документні та інформаційно-довідкові комплекси архівів НАН України: створення та інтегрування до системи історичних знань про українську науку» (Київ, 2023). У додатках подано відомості про архівні фонди НАН України та її установ і особові архівні фонди українських вчених, що зберігаються в Інституті архівознавства НБУВ.

Вагоме місце у науково-методичному забезпеченні всіх напрямів організації роботи наукової бібліотеки, зокрема зі зберігання фондів, посідають підготовлені Інститутом бібліотекознавства НБУВ збірники документів і методичних матеріалів, аналітичні видання, положення, інструкції, правила, що регламентують процеси формування, обліку, зберігання, використання ресурсів³. Зокрема, 2022 р. було видано «Положення про фонд основного зберігання Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», у четвертому розділі якого «Зберігання й збереження фонду основного зберігання» наголошується, що забезпечення фізичного збереження фонду основного зберігання НБУВ у стабільному стані гарантується комплексом превентивних, стабілізуючих і відновлювальних заходів згідно з ДСТУ «ГОСТ 7.50:2006. Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Консервація документів. Загальні вимоги». Зауважимо, що проекти всіх вищезазначених документів розглядаються Науково-методичною комісією НБУВ, до складу якої входять провідні науковці та фахівці Інституту, і її рішення рекомендуються до затвердження вченою радою НБУВ.

Комплекс методичних видань упродовж багатьох років готує відділ науково-методичної роботи Інституту бібліотекознавства. Насамперед –

³ Перелік інструктивно-технологічних документів, науково-методичних матеріалів, підготовлених НБУВ за 1992–2024 рр., з посиланнями на їх повні тексти представлено на сторінці Електронної науково-методичної служби вебпорталу НБУВ (<http://www.nbu.gov.ua/node/6783>).

це збірник документів і матеріалів «Організація роботи бібліотеки науково-дослідної установи Національної академії наук України» (п'ять випусків, з 1997 р.), у якому представлено документи, які прямо або опосередковано стосуються питань зберігання фондів у процесі діяльності бібліотеки наукової установи, зокрема, положення про бібліотеку; про приймання–передавання бібліотеки; правила користування бібліотекою; інструкції з обліку, перевірки бібліотечного фонду, організації обмінного фонду; нормування бібліотечних процесів, зокрема роботи зі зберігання фонду.

За результатами постійного моніторингу всіх напрямів діяльності бібліотек наукових установ НАН України та їх потреб у науково-методичному забезпеченні було розпочато підготовку інформаційно-аналітичного видання НБУВ «Робота бібліотек наукових установ Національної академії наук України в ... році», започатковане Інформаційно-бібліотечною радою НАН України 1995 р. (вийшло 30 випусків, останній – 2025 р.). У першому розділі видання традиційно вміщується аналітичний огляд діяльності бібліотек наукових установ НАН України у відповідному році. Висвітлюється широке коло питань з досвіду роботи бібліотек, серед яких у підрозділі 2. «Збереження бібліотечних фондів» представлено узагальнену інформацію про стан зберігання фондів і заходи щодо його забезпечення.

Ефективною формою науково-методичної підтримки діяльності бібліотек наукових установ є консультації. У окремому розділі вищезазначеного видання вміщуються консультації провідних співробітників НБУВ, підготовлені за запитами фахівців, і які є актуальним інструментарієм у практичній діяльності з питань збереження фондів. Це консультації: «Методичні засади щодо зберігання книжкових пам'яток стародруків та рідкісних видань» Г. Ковальчук (вип. 5); «Організація роботи з консервації документів» (вип. 11) і «Сучасні технології та нові матеріали для консервації фондів» (вип. 16) Л. Затоки; «Про створення Державного реєстру національного культурного надбання» Г. Ковальчук (вип. 17); «Організація обмінного фонду бібліотеки НДУ НАН України» Т. Коваль, О. Кірданової (вип. 20); «Методичні рекомендації зі списання бібліотечних фондів науковими установами НАН України» О. Посметної, Т. Клочок, Л. Пестрецової (вип. 21); «Технологічні аспекти визначення пріоритетів під час рятувальних робіт» Л. Затоки (вип. 28); «Про методику атрибуції та експертизи рідкісних і цінних видань у бібліотеках» Г. Ковальчук (вип. 29).

Важливим напрямом науково-методичної роботи згадуваного раніше Центру консервації і реставрації було збирання та аналізування інформації про стан фізичного збереження фондів у бібліотеках наукових установ. Науковцями Центру за результатами обстеження 22 бібліотек наукових установ створено бази даних «Моніторинг фізичного стану книгосховищ

мережі бібліотек НАН України», «Технології, методи, матеріали та обладнання для уповільнення процесів старіння оригіналів найбільш цінних бібліотечних документів». Зазначимо, що впровадження системи автоматизації бібліотечних процесів, розроблення та ведення автоматизованих баз даних дали змогу забезпечити ефективний моніторинг заходів із дотримання оптимальних умов зберігання, консервації та реставрації документів, що становлять національне надбання, зокрема історико-культурних фондів НБУВ і наукових установ на більш високому рівні [5].

Наукові підрозділи НБУВ – фондоутримувачі зібрань унікальних документів, що становлять національне надбання, – значну увагу приділяють питанням збереження фондів у процесі значного читачького навантаження задля запобігання фізичним втратам. З цією метою були розроблені правила користування рукописами, стародруками, рідкісними та цінними виданнями. Документи переносяться на електронні носії, здійснюється поступовий перехід на обслуговування читачів не оригіналами таких документів, а електронними копіями. Оцифрування документальної історико-культурної спадщини є пріоритетним стратегічним напрямом діяльності НБУВ [2].

Складником науково-методичної роботи НБУВ як національного наукового бібліотечно-інформаційного комплексу та методичного і координаційного центру є організація *підвищення кваліфікації бібліотечних працівників*, визначення рівня їх компетентності у використанні інформаційних технологій як безпосередньо у роботі, так і з метою інтеграції в інформаційне середовище. Координацію роботи з підвищення кваліфікації бібліотечних фахівців традиційно здійснює Інститут бібліотекознавства. Система підвищення кваліфікації співробітників функціонує диференційовано з урахуванням рівня фахової підготовки персоналу, досвіду бібліотечної роботи, специфіки підрозділів і умов, у яких працювала НБУВ.

Заходи відбувалися переважно дистанційно, частково у змішаному вигляді, що відповідало вимогам безпеки. Перевагами такого формату були: можливість приєднання до заходу з будь-якого гаджету, підключеного до інтернету; перегляд інформації у зручний час; інтерактивне спілкування учасників заходів (дискусія в чатах, зворотній зв'язок з аудиторією), що сприяло засвоєнню навчального матеріалу; масштабність охоплення зацікавленої аудиторії, зокрема й широкого залучення до проведення заходів фахової міжнародної спільноти. Нині заходи відбуваються переважно дистанційно, частково у змішаному форматі.

У цьому контексті особливе місце в системі підвищення кваліфікації працівників бібліотечно-інформаційної системи НАН України посідає міжнародна наукова конференція НБУВ «Бібліотека. Наука. Комунікація...». Так, 2023 р. було обрано тему «Бібліотека. Наука. Комунікація. Актуальні

питання збереження та інноваційного розвитку наукових бібліотек» (Київ, 3–5 жовтня 2023 р.). У межах конференції відбулося пленарне засідання, десять секцій, один семінар і три круглих столи. Приміром, починаючи з 1999 р., Центр консервації та реставрації НБУВ (із 2023 р. – Центр збереження і оцифрування фондів) для наукових бібліотек щорічно в межах конференції проводить круглий стіл з питань збереження фондів, під час якого розглядаються найактуальніші питання цього напрямку діяльності, здійснюється інформування про інноваційні технології та нові досягнення, проводяться майстер-класи. Наприклад, упродовж 2023–2024 рр. шість із восьми науково-методичних семінарів, організованих відділом науково-методичної роботи Інституту бібліотекознавства, розглядали питання збереження фондів бібліотечно-інформаційного комплексу НАН України, зокрема: «Відкрита наука та репозитарій наукових текстів Національної академії наук України» (Київ, 23.05.2023 р.), «Збереження фондів як пріоритетний напрям у діяльності бібліотек в умовах воєнного стану» (Київ, 26.09.2023 р.), «Цифрові можливості академічних бібліотек» (19.03.2024 р.), «Інформаційні ресурси наукових бібліотек: формування та доступ» (28.05.2024 р.), «Оцифрування фондів наукових бібліотек: сучасний стан і перспективи» (26.09.2024 р.), «Українська бібліотечна періодика: обмін досвідом та бібліотечна взаємодія» (28.11.2024 р.).

Фахівцям бібліотек наукових установ НАН України постійно надавались індивідуальні консультації у телефонному режимі, за допомогою електронної пошти, створеної групи «Мережа» у Viber (збереження фондів, робота з їх обліку й упорядкування, надання доступу до зарубіжних БД наукової інформації, бібліотечно-інформаційне обслуговування користувачів, участь у бібліотечних і наукових заходах тощо). Регулярно здійснювалося колективне інформування, зокрема щодо актуальних нормативно-правових актів, функціонування безкоштовних платформ з підвищення фахових компетенцій, програм і проєктів міжнародної підтримки бібліотек. Провідними спеціалістами всіх наукових і бібліотечних підрозділів НБУВ постійно надається в онлайн-режимі консультативна допомога з питань організації наукової та бібліотечно-інформаційної роботи, збереження ресурсів тощо. На вебпорталі НБУВ і у Facebook оперативно оприлюднюється інформація щодо проведення заходів з підвищення кваліфікації, участі в міжнародних конкурсах, стажуваннях, здобутті грантів, стипендій тощо. Отже, в умовах постійного зростання вимог до кваліфікації персоналу, забезпечено безперервний процес навчання співробітників бібліотек наукових установ.

Особливої нагальності набуло питання збереження бібліотечних фондів і ресурсів з початком повномасштабної війни на території України. Робота НБУВ і бібліотек наукових установ НАН України у цей період характеризується постійною небезпекою щодо збереженості бібліотечних фондів, у зв'язку

зі зменшенням бюджетного фінансування та скороченням кадрів, і одночасно потребує оптимізації основної діяльності, визначення її пріоритетних напрямів, удосконалення прогнозування та планування. З цією метою колективом науковців і фахівців було розроблено «Стратегію розвитку Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського у 2022–2025 рр.» (далі – Стратегія), яка визначає пріоритети, завдання, основні напрями у бібліотечній та науковій діяльності НБУВ з урахуванням змін у політичних, соціально-економічних, соціокультурних, фінансових сферах держави у період воєнного стану. Метою Стратегії визначено, насамперед, збереження та розвиток цілісного фонду бібліотеки, його історико-культурного складника, створення інтегрованих електронних ресурсів і сервісів, прискорення формування цифрових ресурсів як духовного й інтелектуального капіталу української та світової науки і культури з урахуванням нових здобутків технологій знання та цифрового суспільства. Важливим є продовження науково-дослідної роботи, багатоаспектних досліджень фондів, мережевих інформаційних ресурсів з актуальних питань розвитку науки, освіти, культури [6].

Стратегічним напрямом діяльності НБУВ в умовах воєнного стану була присвячена онлайн доповідь Л. А. Дубровіної, генерального директора НБУВ на щорічних зборах CENL у Національній бібліотеці Франції (червень 2023 р.)⁴. Доповідачка підкреслила важливість збереження культурної спадщини через оцифрування фондів і відзначила внесок європейських бібліотек у надання відповідного обладнання та донорської допомоги, наголосила на важливості європейської солідарності у збереженні української наукової та культурної спадщини.

Уже в перший день війни розпорядженням Президії НАН України від 24.02.2022 р. № 143 «Про роботу установ, організацій і підприємств НАН України в умовах воєнного стану в Україні» було визначено першочергові заходи і пріоритети діяльності наукових установ у воєнний час, серед яких: збереження особливо цінного майна, наукових об'єктів, що становлять національне надбання, та інших об'єктів майнового комплексу НАН України; спрямування досліджень і розробок установ на підвищення обороноздатності й безпеки держави. За цими напрямками перебудовувалась і робота бібліотечного комплексу НАН України. НБУВ як наукова установа й академічний науково-методичний центр мобілізувала всі наявні ресурси на забезпечення збереження та захисту бібліотечних фондів, як наукового та культурного надбання України. Актуалізовано тематику наукових досліджень, внесено

⁴ Головні тези доповіді Л. А. Дубровіної «Зміни стратегії діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в умовах воєнного часу» українською мовою опубліковано на вебсайті НБУВ (<http://www.nbu.gov.ua/node/6218>).

значні смислові корективи до постановки наукових проблем, піднесено практичну значущість розробок. Фундаментальні дослідження орієнтовано на вирішення наукових завдань у галузі національної документальної пам'яті. Науково-прикладні дослідження та розробки спрямовуються на переведення документальної спадщини науки і культури в цифровий формат і впровадження інноваційних технологій підтримки ресурсу, розвиток системи сервісів відкритого доступу до інформації в електронному вигляді [1].

У цьому контексті питання збереження бібліотечних документів на паперових і новітніх носіях сьогодні перебувають у центрі постійної уваги НБУВ як науково-методичного та координаційного центру з напряму діяльності, що досліджує ці питання та забезпечує працівників бібліотек інформацією, необхідною для профілактики надзвичайних ситуацій, оцінювання обсягів пошкоджень документів і приміщень, пошуку оптимальних способів усунення їх наслідків, узагальнює досвід подолання аварійних і надзвичайних ситуацій у бібліотеках світу. За результатами науково-прикладних досліджень підготовлено методичні рекомендації, інструкції, численні наукові публікації, тематичні збірники, зокрема з питань упровадження інноваційних технологій збереження документних фондів, запобігання надзвичайним ситуаціям у бібліотеках і способи їх подолання, організовуються семінари, надаються науково-методичні консультації бібліотекам з широкого кола питань фізичного збереження бібліотечно-інформаційних ресурсів, зокрема щодо технологічних аспектів визначення пріоритетів під час рятувальних робіт тощо.

З метою подальшого розвитку цього пріоритетного напряму науково-дослідної, науково-методичної та практичної роботи 2023 р. у НБУВ було створено Центр збереження і оцифрування фондів (керівник Ю. С. Ковтанюк), основними завданнями якого є забезпечення збереження фондів НБУВ із застосуванням сучасних технологій для превентивної консервації, реставрації та оцифрування фондів на основі науково обґрунтованих методик. Було визначено, що Центр розроблятиме технологічні, організаційні і методичні засади забезпечення фізичного збереження інформаційних ресурсів НБУВ у процесі їх формування, зберігання та використання [3]. Крім того, Центр надає науково-методичну і консультаційну допомогу з цих питань науковим установам, архівам, бібліотекам України і НАН України. Приміром, консультації з питань консервації та дезінфекції архівних документів було надано вітчизняним установам і організаціям, зокрема Галузевому державному архіву Міноборони України. Науковцями зареєстровано як інтелектуальну власність базу даних «Збереження унікальних документів» (свідоцтво про реєстрацію за № 119821). Центр також забезпечує організацію та координацію робіт зі збереження та забезпечення належного функціонування наукового об'єкта, що становить національне надбання «Фонд рукописів, стародруків,

рідкісних видань, історичних колекцій, архівний фонд України та депозитарій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» [2].

Роботі бібліотек наукових установ НАН України в умовах воєнного стану із захисту та збереження особливо цінних і рідкісних масивів фондів, архівних і рукописних документів було присвячено засідання Інформаційно-бібліотечної ради (далі – ІБР), яке відбулося 13 червня 2023 р. під головуванням почесного генерального директора НБУВ, академіка НАН України О. С. Онищенка. За результатами роботи розроблено рекомендації для керівників і бібліотечних працівників наукових установ із забезпечення збереження фондів під час війни на випадок надзвичайних ситуацій, техногенних загроз.

Це, по суті, план роботи на найближчу та середньострокову перспективу. Так, за погодженням з адміністраціями й інформаційно-бібліотечними радами наукових установ і відповідним матеріально-технічним забезпеченням цього напрямку діяльності бібліотеки повинні розробити: перелік цінних і рідкісних видань і тих, що користуються підвищеним читацьким попитом; план евакуації таких видань у захищені місця на випадок ракетних обстрілів, пожеж, аварій водопровідних і каналізаційних мереж тощо. Розгорнути роботу з оцифрування найцінніших документів із фондів бібліотек, забезпечити їхнє збереження на зовнішньому накопичувачі за відповідного матеріально-технічного забезпечення адміністрацією установи цього напрямку діяльності. Стратегічними завданнями визначено: розроблення та реалізація програми оцифрування цінних, рідкісних і документів підвищеного попиту, що зберігаються у фондах бібліотек наукових установ; забезпечення умов для зручного багатоаспектного використання оцифрованих документів професійною аудиторією та користувачами електронних мереж; створення та розвиток цифрових колекцій видань установ і забезпечення їхнього збереження. Належне виконання вищезазначеного переліку й обсягу робіт методично забезпечуватиме НБУВ.

Висновки. Бібліотечно-інформаційний комплекс НАН України у складі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника та 90 бібліотек наукових установ володіє одним із найбільших фондів серед бібліотечних мереж інших національних бібліотек України. Унікальність фонду суттєво вплинула на розвиток науково-дослідної тематики НБУВ як єдиної в Україні міжгалузевої багатопрофільної наукової установи, одним із основних напрямів досліджень якої є вивчення, збереження, консервація, реставрація, оцифрування документів і бібліотекознавчі аспекти організації роботи бібліотеки зі зберігання фондів. Результати фундаментальних і прикладних досліджень з цих актуальних напрямів широко використовуються у бібліотечній

практиці: для підготовки науково-методичних рекомендацій, методик, аналітичних довідок, експертних цінностей і стану документів, інструкцій, положень, правил, які є основою науково-методичного забезпечення цієї діяльності.

У НБУВ функціонує чітка структура організаційного та науково-методичного забезпечення діяльності бібліотечно-інформаційного комплексу НАН України, зокрема з питань зберігання фондів. Основними напрямками роботи є: розроблення організаційно-управлінської документації; аналітично-прогностична діяльність (аналіз стану та виявлення тенденцій розвитку як окремих бібліотек і напрямів роботи, так і мережі в цілому); консультативно-методична допомога бібліотечним фахівцям; підвищення кваліфікації бібліотечних працівників. За цими напрямками НБУВ як науково-методичний центр бібліотечно-інформаційного комплексу НАН України працює і в сучасних умовах.

Вагоме місце у науково-методичному забезпеченні діяльності зі збереження фонду бібліотечно-інформаційного комплексу НАН України належить постановам і розпорядженням Президії НАН України, у підпорядкуванні якої перебуває НБУВ, та Інформаційно-бібліотечної ради – дорадчому колегіальному органу, котрий опікується діяльністю бібліотечної мережі НАН України. Питання про стан збереження фондів бібліотечної та архівної академічної системи неодноразово заслуховувалися на засіданнях цих організацій, порушувалися у багатьох документах.

В умовах війни НБУВ як наукова установа й академічний науково-методичний центр мобілізувала всі наявні ресурси для забезпечення збереження та захисту бібліотечних фондів як наукового та культурного надбання України. Актуалізовано тематику наукових досліджень, зацентровано увагу дослідників на практичній значущості результатів. Науково-прикладні дослідження та науково-методичні розробки спрямовуються на переведення документальної спадщини науки і культури в цифровий формат і впровадження інноваційних технологій підтримки ресурсу, на розвиток системи сервісів відкритого доступу до інформації в електронному вигляді.

З метою подальшого розвитку цього пріоритетного напрямку науково-дослідної, науково-методичної та практичної роботи НБУВ 2023 р. було створено Центр збереження і оцифрування фондів, основними завданнями якого є забезпечення збереження фондів із застосуванням сучасних технологій для превентивної консервації, реставрації та оцифрування фондів на основі науково обґрунтованих методик.

Вирішенню цього питання на державному рівні сприятиме прийняття цільової програми збереження історико-культурної спадщини України (оцифрування документів, фінансування, матеріально-технічне, кадрове,

організаційне, науково-методичне забезпечення), базовою організацією якої має стати НБУВ, яка володіє найбільшими за обсягом унікальними фондами і найзначнішими ресурсами для створення Державного реєстру «Книжкові пам'ятки України» як складника Державного реєстру національного культурного надбання.

Список бібліографічних посилань

1. Горєва В., Кулаковська Т. Наукова діяльність Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в умовах воєнного стану: пріоритети, завдання, результати. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2024. Вип. 72. С. 75–94. DOI : <https://doi.org/10.15407/nr.72075>
2. Ковтанюк Ю. Актуальні питання збереженості фондів архівів, бібліотек, музеїв як установ культури в умовах воєнного стану. *Бібліотечний вісник*. 2024. №2. С. 12–31. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/by_2024_2_4
3. Ковтанюк Ю. Центр збереження і оцифрування фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: перспективи розвитку. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Актуальні питання збереження та інноваційного розвитку наукових бібліотек* : матеріали Міжнар. наук. конф. (3–5 жовт. 2023 р.) / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. Київ, 2023. С. 433–437. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/er-0004726.pdf
4. Мудроха В. Науково-правове забезпечення збереження фондів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Актуальні питання збереження та інноваційного розвитку наукових бібліотек* : матеріали Міжнар. наук. конф. (3–5 жовт. 2023 р.) / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. Київ, 2023. С. 128–131. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/er-0004726.pdf
5. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського: збереження, консервація та реставрація бібліотечних фондів в Україні (1992–2019) / Л. Муха, Л. Затока, Л. Куява ; НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського, Центр консервації і реставрації. Київ, 2019. 234 с. URL : https://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/er-0003705.pdf
6. Стратегія розвитку Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (2022–2025). *Бібліотечний вісник*. 2023. № 2. С. 3–6. URL : <http://jnas.nbuv.gov.ua/artikle/UJRN-0001402934>

УДК027.54(477-25)НБУВ:[025.17:[94:008]]-048.38

Олена Яковенко,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7688-6173>,

кандидат історичних наук,

завідувач відділу теорії та історії бібліотечної справи,

Інститут бібліотекознавства,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

м. Київ, Україна

просп. Голосіївський, 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: yakoog@ukr.net

Наталія Дмитрієва,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9423-0349>,

молодший науковий співробітник,

відділ організації та обслуговування основним фондом,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

м. Київ, Україна

просп. Голосіївський, 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: nataolga2019@gmail.com

РОЗФОРМОВАНІ БІБЛІОТЕКИ У ФОНДІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО: ПИТАННЯ РЕКОНСТРУКЦІЇ

Мета статті – висвітлити підходи до вивчення розформованих історико-культурних зібрань у складі фонду основного зберігання, запропонувати методику їх реконструкції, подальшого дослідження та роботи з ними. **Методи дослідження.** Використано загальнонаукові (аналіз, синтез, узагальнення) та структурно-компонентний методи дослідження на основі принципів комплексності, історизму, об’єктивності. **Наукова новизна** полягає у виявленні результатів практичної роботи відділу організації та обслуговування основним фондом Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського щодо знаходження у складі фонду видань з розформованих бібліотек, визначенні оптимальної методики реконструкції та подальшого дослідження цих бібліотек. **Висновки.** Вивчення розформованих бібліотек видатних особистостей минулого у складі фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського активно розпочалося зі здобуттям незалежності України з метою їх реконструкції, про що свідчать відповідні дослідження та публікації. Триває багаторічна практична робота з фіксування документів з розформованих бібліотек у складі фонду основного зберігання, виявлено понад тринадцять тисяч таких видань, які мають історичну і наукову цінність. Подальший комплекс робіт з реконструкції розформованих бібліотек передбачає вирішення питань щодо їх систематизації, паспортизації, збереження, оцифрування, створення електронних баз даних і мультимедійних каталогів, популяризації, налагодженні співпраці з відповідними установами з метою обміну інформацією про видання історико-культурної спадщини.

Ключові слова: формування бібліотечного фонду, приватна бібліотека, особова бібліотека, реконструкція розформованих бібліотек, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, фонд основного зберігання, історико-культурне зібрання.

Актуальність теми дослідження. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ) – найбільша бібліотека України, яка володіє 16-мільйонним фондом, основу якого становлять історико-культурні зібрання націоналізованих, ліквідованих або реорганізованих світських закладів освіти, релігійних, громадських організацій, які з часу заснування у серпні 1918 р. і перших років функціонування бібліотеки завдяки зусиллям відомих науковців того часу, а саме В. І. Вернадського, Д. І. Багалія, А. Ю. Кримського та багатьох інших, були передані до Всенародної бібліотеки України (далі – ВБУ). Крім того, книгозбірня цілеспрямовано купувала, приймала в дар, отримувала через заповідання, рятувала покинуті власниками через різні життєві обставини приватні й інші зібрання.

Центральне місце у системі фондів НБУВ посідає фонд основного зберігання (далі – ФОЗ), одним зі складників якого є фонд історико-культурних зібрань, структурований за окремими бібліотеками, сформований за шрифтовою та форматною ознаками, критеріями рідкості й цінності. Більшість із цих документів мають екслібриси, автографи, маргінальні записи видатних особистостей. Ці зібрання збереглися у своєму первісному складі, як його окремі частини. До кожної такої бібліотеки складено паспорт, у якому зазначено короткі відомості про власника зібрання, тематичний склад, мовну характеристику, хронологічні межі фонду, сучасне місце-знаходження представлених документів. Однак, свого часу частина документів з історико-культурних зібрань з різних причин була розформована. З метою їх реконструкції у НБУВ здійснюють вивчення приватних бібліотек минулого. Віднайти ці документи важко, але виявити попередніх власників можливо завдяки наявності на виданнях провенієнцій, які свідчать про приналежність документів до колекції чи зібрання, а також за допомогою опублікованих наукових каталогів видань.

У цій публікації будемо послуговуватися термінами у такому трактуванні: *приватна*, власна, особиста, домашня, сімейна – бібліотека, яка належить приватній особі чи родині; *особова* – бібліотека, яка втратила приватний статус і потрапила через будь-які обставини до фондів державної установи; *меморіальна* – бібліотека, передана до державної установи після смерті господаря та зберігається комплексно, як колективна книжкова пам'ятка свого часу [12]; *розформована* – колись приватна бібліотека, яка у фондах державної установи не збереглася у своєму цілісному складі.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання формування фондів завжди були у центрі уваги працівників і науковців упродовж усього періоду існування

НБУВ. Інформація про історико-культурні зібрання, які заклали основу ВБУ у 1920-х роках, міститься у працях першого директора бібліотеки С. П. Постернака [19; 20] і співробітника ВБУ Л. Ю. Биковського [1].

У наступні пів століття усі сфери людської діяльності в Україні перебували під ідеологічним тиском радянської влади, тому зібрання, які надійшли до НБУВ з націоналізованих радянською владою установ, були визнані неактуальними, і, як наслідок, – певна кількість документів була розподілена до загальних або резервних фондів, а відомості про власників цих зібрань у каталогах були відсутні. Причинами розформування приватних бібліотек були також неможливість швидко опрацювати всі значні за обсягами нові надходження до бібліотеки і недостатність кваліфікованих фахівців [11].

Дослідна робота з вивчення історико-культурних фондів відновилася у 1980-х роках. Зокрема, дослідження книжкових колекцій бібліотек закладів освіти м. Києва XIX – початку XX ст. проводила Є. А. Колесник [13]. Нею також було підготовлено перше окреме видання з історії колекційних фондів, які зберігалися в Центральній науковій бібліотеці АН УРСР, як відокремленого комплексу документів [14].

Наприкінці 1980 – на початку 1990-х років стислі відомості про склад фондів бібліотеки було відображено у виданнях, підготовлених її співробітниками: А. Г. Бровкіним, М. А. Воробєєм, П. А. Сотниченком, І. Г. Шовкоплясом [2; 21].

Із відновленням незалежності України активізувався процес наукового вивчення історико-культурних зібрань як книжкових пам'яток світової культури, уможливилася реконструкція та науковий опис бібліотек, розформованих через різні історичні, політичні, соціальні обставини. Зокрема, теоретичними, а також питаннями термінології щодо таких понять, як «бібліотека», «фонд», «колекція», «зібрання», розробленням системи організації, обліку, опису бібліотечних зібрань займалися Л. А. Дубровіна, Л. В. Муха, О. С. Онищенко [3; 4; 18].

З початком XXI ст. з'явилися дослідження та публікації, присвячені розкриттю історико-культурних зібрань у складі спеціалізованих фондів НБУВ, особливо тих, що підлягають включенню до Державного реєстру національного культурного надбання (далі – ДРНКН), зокрема було підготовлено електронний довідник, значна частина якого опублікована на вебпорталі НБУВ⁵.

Нині з метою віртуальної реконструкції історико-культурних зібрань у НБУВ відбуваються дослідження розформованих особових бібліотек визначних діячів науки, освіти, культури кінця XIX – початку XX ст.

⁵ Перелік колекцій-книжкових пам'яток з фондів НБУВ, що пропонуються для внесення до ДРНКН. URL : <http://nbuv.gov.ua/node/613>

Започаткувала цей напрям дослідження на початку 2000-х років Р. С. Кириченко [9].

У працях Л. В. Лисенко, зокрема в її дисертаційному дослідженні, розкрито історіографічний аспект формування бібліотечних колекцій та зібрань НБУВ, проаналізовано особливості реконструкції їхнього складу, запропоновано методику науково-реєстраційного опису зібрань, підкреслено важливість наявності облікових документів на ретроспективні колекційні фонди [16; 17]. Історико-культурні фонди бібліотек як комплексний об'єкт дослідження розглядала Н. М. Зубкова [4].

У своїй монографії «Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах» Г. І. Ковальчук заклала теоретичне підґрунтя для подальших досліджень. Зокрема, нею подано словник з визначеннями основних термінів і понять, якими оперує книгознавство і книжкове пам'яткознавство, а саме – «рідкісна книга», «цінна книга», «книжкова пам'ятка», «бібліотечна колекція», «бібліотечні зібрання», «бібліотечний фонд» тощо; запропоновано зразок паспорта колекції, список бібліографічних джерел за темою [10].

Серед узагальнювальних праць – видання І. Лисенка «Словник українських приватних бібліотек», який містить відомості про понад 800 приватних бібліотек в Україні та створених українцями за кордоном від найдавніших часів до ХХ ст. [15].

Л. А. Дубровіна запропонувала класифікацію, науково-інформаційний опис колекцій та зібрань, наявних у фондах НБУВ [3], обґрунтувала необхідність введення до наукового обігу сучасного довідкового видання з огляду на значний попит дослідників на систематизовану інформацію про історико-культурні зібрання бібліотеки [11]. І такий довідник побачив світ у декількох випусках, хоча він не може вмістити інформацію про всі колишні приватні бібліотеки, наявні у фондах НБУВ.

Перший випуск довідника присвячено історичним бібліотекам навчальних установ м. Києва ХІХ – початку ХХ ст. дореволюційних подій 1917 р., а також особовим бібліотекам, що нині є складником історико-культурних фондів НБУВ, і які, зокрема зберігаються у ФОЗ: Бібліотека Колегії Павла Галагана, Бібліотека Київського комерційного інституту, Бібліотека 1-ї Київської гімназії, Бібліотека професора М. І. Костомарова, Бібліотека професора М. Х. Бунге, Особова бібліотека професора О. М. Лазаревського, Бібліотека професора М. П. Дашкевича, Бібліотека професора С. П. Томашевського, Бібліотека професора І. А. Сікорського [6]. У *другому* випуску довідника висвітлено відомості про історичні колекції монастирів і релігійних навчальних закладів [7]. *Третій* випуск містить описові статті про родові та особові бібліотеки, зокрема про Бібліотеку Ієремії Яковича Айзенштока, Бібліотеку

Бориса Дмитровича Грінченка, Бібліотеку Олександра Васильовича Кочубея, Бібліотеку Агатангела Юхимовича Кримського, Бібліотеку Євгена Максимовича Кротевича, Бібліотеку Самуїла Наумовича Ландкофа, Бібліотеку Юрія Сергійовича Ліпатова, Бібліотеку Сергія Івановича Маслова, Бібліотеку Павла Миколайовича Попова, Бібліотеку Юрія Матвійовича Соколова, Колекцію Емілія та Агнеси Сенюків, наявні у ФОЗ [8]. Запланований *четвертий* випуск довідника під умовною назвою «Спеціалізовані зібрання різних видів документів» має містити інформацію про штучно утворені за різними ознаками зібрання.

Крім проведення комплексних досліджень фондів, підготовлення за їхніми результатами наукових видань, останніми десятиріччями НБУВ проводить активну практичну роботу щодо виявлення у бібліотечних фондах примірників цінних видань із колишніх приватних бібліотек (або бібліотек інституцій), які свого часу були розформовані, з метою подальшої реконструкції (зокрема, віртуальної) таких зібрань, відновлення історичної справедливості, вивчення життя та діяльності тих історичних постатей, які доклали зусиль до збирання цих документів; розуміння історії, науки, культури, видавничої та бібліотечної справи певної епохи загалом. Такі дослідження тривають як у спеціалізованих фондах, так і у ФОЗ бібліотеки. Важливі завдання у цьому напрямі покладені на відділ організації та обслуговування основним фондом (далі – ВООФ), у якому зберігається понад 10 млн од. зб.

Мета статті – висвітлити підходи до вивчення розформованих історико-культурних зібрань у складі фонду основного зберігання, запропонувати методику їх реконструкції.

Виклад основного матеріалу. Активна робота щодо виявлення у складі ФОЗ видань з розформованих бібліотек розпочалася 2005 р., коли відділ мав статус науково-прикладного структурного підрозділу і був співвиконавцем науково-дослідної роботи з вивчення історико-культурних фондів НБУВ (відповідальний виконавець – Інститут рукопису НБУВ). У межах дослідження, яке проводилося впродовж 2005–2007 рр., було вивчено й підготовлено відповідні матеріали для довідника «Колекційні фонди НБУВ». На основі затвердженої методики складання заголовка для Каталогу історико-культурних фондів і описової статті до нього було паспортизовано 33 історико-культурних зібрання, наявні у ФОЗ. Матеріали довідника було покладено в основу інформаційної частини ДРНКН. Загальна кількість опрацьованого масиву цих раритетних видань становила близько 161 тис. од. зб. [22].

Упродовж 2005–2025 рр. з метою продовження формування колекційного фонду НБУВ, відновлення цілісності історико-культурних зібрань активно проводиться комплекс робіт з виявлення приналежності документів з ФОЗ

до особових бібліотек або бібліотек колишніх установ і організацій, розформованих під час надходження до фондів ВБУ. Ведуться журнали реєстрації видань, які містять екслібриси, печатки, автографи власників – видатних науковців, діячів науки, культури, меценатів.

Серед переглянутих *de visu* документів було виявлено: видання з колекцій В. Б. Антоновича, Д. І. Багалія, М. Ф. Володимирського-Буданова, М. П. Дашкевича, В. С. Іконнікова, В. П. Ляскоронського, В. Л. Модзалевського, Г. Є. Рейна, Ю. М. Соколова, М. І. Стуковенкова, С. П. Томашевського, Ф. С. Цицуріна, Ф. Р. Штейнгеля, Г. В. Шварца, бібліотеки Маріупольської Олександрійської чоловічої гімназії, Фундаментальної бібліотеки Київського комерційного інституту, колекції «Реабілітована література» та ін.

З 2019 р. ВООФ бере участь у роботі зі збереження та забезпечення належного функціонування наукового об'єкта «Фонд рукописів, стародруків, рідкісних видань, історичних колекцій, архівний фонд України та депозитарій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», що становить національне надбання. Щороку відділ подає інформацію відповідальним з цього напрямку роботи фахівцям. Комплекс робіт охоплює: перегляд у ФОЗ документів з ознаками їхньої приналежності до розформованих бібліотек з обов'язковою реєстрацією у спеціальних журналах; виявлення у ФОЗ видань, які належать до вже сформованих бібліотек І. Я. Айзенштока, М. Х. Бунге, Б. Д. Грінченка, колегиї Павла Галагана та ін.; перевіряння зібрань згідно з відповідним планом-графіком; підготовлення документів до палітурно-реставраційних і дезінфекційних робіт; технічне опрацювання окремих видань, знепилення та переміщення фондів, дрібний ремонт документів.

У результаті цієї багаторічної роботи виявлено документи з ознаками приналежності до бібліотек: В. С. Іконнікова (4363 од. зб.), Фундаментальної бібліотеки Київського комерційного інституту (2940 од. зб.), бібліотеки Ф. С. Цицуріна (1229 од. зб.), В. Б. Антоновича (781 од. зб.), Д. І. Багалія (763 од. зб.), Г. Є. Рейна (705 од. зб.), В. Л. Модзалевського (477 од. зб.), М. Ф. Володимирського-Буданова (450 од. зб.), М. І. Стуковенкова (416 од. зб.), С. П. Томашевського (353 од. зб.), М. П. Дашкевича (276 од. зб.), Г. В. Шварца (186 од. зб.), бібліотеки Маріупольської Олександрівської чоловічої гімназії (181 од. зб.), бібліотеки барона Ф. Р. Штейнгеля (140 од. зб.), В. Г. Ляскоронського (117 од. зб.). Усього у ФОЗ було знайдено 13 377 документів з розформованих бібліотек, 102 документа – з ознаками приналежності до вже сформованих особових бібліотек. Тільки за період з 2019 по 2024 рр. було переглянуто *de visu* 163 148 документів і знайдено 139 колекційних видань.

Основну масу виявлених документів становлять дореволюційні видання, які мають історичну й наукову цінність. Серед них: документи з історії (Максимович Михайл. Письма о Киевѣ и воспоминаніе о Тавриде. Санктпетербургъ, 1871), зокрема з історії літератури (Дашкевич Николай. Изъ исторіи средневѣковаго романтизма. Сказаніе о св. Гралѣ. Киевъ, 1876), історії політики (Афанасьев. Внѣшняя політика Наполеона III. Одесса, 1885), історії права, історії давніх народів (Венелин Юрий И. Окружные жители Балтійскаго моря, то есть леты и славяне. Москва, 1846), історії Німеччини (Кони Федор. Исторія Фридриха Великаго. Москва, 1863), історії Персії (Мамед-Али Шахъ. Народное движеніе въ краѣ Льва и Солнца. Александрополь, 1909), історії давньої Греції (Вегнер Вильгельм, подъ редакцией Модестова В. И. Эллада. Очерки и картины Древней Греції для любителей классической древности и для самообразования. Москва, 1901), історії Польщі (Грабенський Влад. Исторія польскаго народа. С.-Петербургъ, 1910), історії релігії, медицини та історії медицини (Практическія замѣчанія о чумѣ, составленныя главным по арміи медицинскимъ инспекторомъ баронетомъ Я. Вилліе. Москва, 1829), зокрема дисертації (Веревкин И. Исторія оспы въ Россіи и мѣръ къ ея уничтоженію. Санктпетербургъ, 1867; Вейденбаум Адольф. Къ вопросу о морфології и біології грибоквъ *Oidium albicans* и *Oidium lactis*. С.-Петербургъ, 1890; Стуковенковъ Николай. Оболѣзняхъ предстательной желѣзы и въ особенности о воспаленіяхъ этого органа. С.-П.-Б., 1861), документи з астрономії (Хандриков М. Описательная астрономія. Киевъ, 1886), фізики, у перекладі з французької мови (Моренъ III. Физическія состоянія матеріи. Одеса, 1912), політики у перекладі з італійської мови (Никколо Макіавелли. Князь. Москва, 1910) та багато інших цінних видань, які становлять національне надбання, потребують відповідного ставлення та популяризації.

Нині фонд історико-культурних зібрань НБУВ, які зберігаються у ФОЗ, становить близько 180 тис. од. зб. і складається з 50 зібрань – особових, сімейних, бібліотек колишніх установ і організацій, штучно утворених, – і продовжує поповнюватися новими зібраннями. В організації роботи з реконструкції розформованих бібліотек залишається дуже багато проблем, які потребують вирішення. Зокрема, ВОООФ згідно зі штатним розписом – бібліотечний підрозділ, відповідно, усі співробітники зосереджені на виконанні поточних технологічних процесів, не вистачає кваліфікованих співробітників, а також науковців для проведення ґрунтовних досліджень з цієї проблематики. Робота обмежується в основному переглядом видань *de visu* задля встановлення ознак приналежності документів до певної розформованої бібліотеки та фіксування шифрів цих документів у облікових журналах. Подальша робота передбачає систематизацію цих матеріалів за окремими

зібраннями; створення детальних паспортів на кожну розформовану бібліотеку; виготовлення цифрових копій задля збереження документів і гарантування безпечного доступу до них, архівування цифрових версій у репозитарії НБУВ; формування інтегрованої електронної колекції через наповнення електронних баз даних і підготовки мультимедійних каталогів на окремі історико-культурні зібрання, наявні у ФОЗ, позначення цифрових об'єктів тегами, що дасть змогу легко знаходити пов'язані матеріали; популяризація створених інформаційних ресурсів, зокрема організація тематичних і електронних виставок, віртуальних турів, участь у культурно-освітніх проєктах; проведення наукових досліджень, підготовки відеоматеріалів про цінні фонди й окремі історичні документи з них тощо; співпраця з іншими установами – музеями, архівами, іншими бібліотеками – з метою обміну інформацією та ресурсами, створення спільних міжінституційних баз даних розформованих колекцій; розроблення планів дій, у яких передбачено евакуацію видань задля збереження історико-культурних фондів під час війни або стихійного лиха.

Висновки. За понад 100 років свого існування фонди НБУВ поповнилися значною кількістю цінних історико-культурних зібрань, переважно приватних, а також бібліотек установ, отриманих через націоналізацію, купівлю, дарування.

У радянський період у НБУВ приватні зібрання зберігали комплексно як особові бібліотеки, але частіше – розформовували, опрацьовували, розміщували у державних фондах відповідно до прийнятої у бібліотеці системи розставлення документів на місцях зберігання, з урахуванням актуальності тематики, потенційних запитів масових читачів, а частина видань накопичувалася в обмінно-резервному або фонді концентрації.

Лише зі здобуттям незалежності України розпочалося відродження національної культури, що позначилося і на бібліотечній галузі. Активізувався процес наукового вивчення історико-культурних зібрань як книжкових пам'яток світової культури, було закладено теоретичні й науково-практичні основи цієї роботи. З метою реконструкції (зокрема, віртуальної) раніше розформованих бібліотек у НБУВ розпочалося активне вивчення приватних бібліотек видатних особистостей минулого, з'явилися дослідження та публікації, присвячені розкриттю історико-культурних зібрань у складі бібліотечних фондів.

В організації роботи НБУВ з реконструкції розформованих бібліотек залишається багато невирішених питань. Вони стосуються, зокрема, паспортизації цих зібрань, їх збереження, оцифрування, створення електронних баз даних і мультимедійних каталогів, налагодження співпраці з іншими установами з метою обміну інформацією про цінні видання, проведення ґрунтовних наукових досліджень з цієї проблематики.

Список бібліографічних посилань

1. Биковський Л. Національна бібліотека Української держави (1918–1921). Берлін : Укр. книгознавство, 1923. 16 с.
2. Бровкін А., Шовкопляс І. Фонди Центральної наукової бібліотеки імені В. І. Вернадського : коротка інформація. Київ, 1993. 57 с.
3. Дубровина Л. А. Классификация и научно-информационное описание коллекций и собраний в Национальной библиотеке Украины имени В. И. Вернадского. *Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования тенденции развития* : науч.- практ. и теор. сб. Киев, 2007. Вып. 5. С. 58–80.
4. Дубровина Л. А., Онищенко О. С. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 1918–1941. Київ, 1998. 337 с.
5. Зубкова Н. М. Історико-культурні фонди бібліотек як комплексний об'єкт дослідження (на прикладі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського). *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2007. № 4. С. 10–15.
6. Історичні бібліотечні зібрання та колекції у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : довідник. Вип. 1. Історичні бібліотеки державних навчальних установ Києва / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського ; наук. ред.: Г. І. Ковальчук, відп. ред. вип. : Т. Є. Мяскова, О. В. Засць. Київ, 2020. 300 с. URL : <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004045>
7. Історичні бібліотечні зібрання та колекції у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : довідник. Вип. 2. Історичні колекції монастирів та релігійних навчальних закладів / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського ; упоряд. : О. В. Засць, відп. ред. : Г. І. Ковальчук. Київ, 2024. 302 с. URL : <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0005040>
8. Історичні бібліотечні зібрання та колекції у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : довідник. Вип. 3. Приватні (родові та особові) бібліотеки / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського ; упоряд. : Т. Є. Мяскова, наук. ред. : Г. І. Ковальчук. Київ, 2024. 292 с. URL : <https://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004983>
9. Кириченко Р. С. Українські вчені кінця XIX – початку XX ст. – бібліотекарі, бібліофіли, творці і хранителі історії України (до проблеми вивчення розпорошених бібліотек В. Антоновича, Ф. Вовка, І. Лучицького). *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. Київ, 2003. Вип. 11. С. 331–359.
10. Ковальчук Г. І. Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах. Київ, 2004. 644 с.
11. Ковальчук Г. І., Мяскова Т. Є. Історичні бібліотечні зібрання Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, їх комплектування та дослідження. *Історичні бібліотечні зібрання та колекції у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського* : довідник. Вип. 1. Історичні бібліотеки державних навчальних установ Києва. Київ, 2020. С. 3–15. URL : <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004045>
12. Ковальчук Г., Мяскова Т. Приватні бібліотеки в складі фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: терміни, історія, сучасний стан. *Історичні бібліотечні зібрання та колекції у фондах Національної бібліотеки України*

імені В. І. Вернадського : довідник. Вип. 3. Приватні (родові та особові) бібліотеки. Київ, 2024. С. 3–11. URL : <https://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004983>

13. Колесник Е. А. Библиотеки дореволюционных учебных заведений Киева в фондах Центральной научной Библиотеки АН УССР / ЦНБ АН УССР. Киев, 1984. С. 136–160.

14. Колесник Е. А. Книжные коллекции Центральной научной библиотеки Академии наук УССР. Киев, 1988. 116 с.

15. Лисенко І. Словник українських приватних бібліотек. Київ : Рада, 2009. 215 с.

16. Лисенко Л. В. Бібліотечні колекції і зібрання Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського: історіографічний аспект описання. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. Київ, 2002. Вип. 9. С. 429–436.

17. Лисенко Л. В. Бібліотечні колекції та зібрання XIX–XX століття як об'єкт археографічного та джерелознавчого опису : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.08 / Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського. Київ, 2004. 253 с.

18. Муха Л. В. Бібліотечні книжкові колекції та зібрання: походження, історія, реконструкція. Київ, 1997. 52 с.

19. Постернак С. П. Всенародня бібліотека України при Всеукраїнській Академії Наук у м. Купві. Київ : Вид. Всеукр. акад. наук, 1923. 62 с.

20. Постернак С. П. Всенародна бібліотека України – база науково-дослідної роботи УСРР. *Бібліотечний збірник*. 1927. № 2. С. 5–25.

21. Шовкопляс І. Г., Сотниченко П. А., Воробей М. А. Книжкові фонди Центральної наукової бібліотеки імені В. І. Вернадського Академії наук УРСР : короткий огляд. Київ, 1989. 83 с.

22. Яковенко О. Г. Науково-організаційне, науково-методичне забезпечення розвитку фонду основного зберігання Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського: бібліотекознавство та бібліотечна діяльність в інноваційному процесі розвитку (2002–2020)* : колективна монографія / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського ; відп. ред. : О. М. Василенко. Київ, 2022. С. 105–122. URL : <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004354>

References

1. Bykovskiy, L. (1923). *Natsionalna biblioteka Ukrainiskoi derzhavy (1918–1921)* [National Library of the Ukrainian State (1918–1921)]. Berlin, Germany: Ukr. Knyhoznavstvo. [In Ukrainian].

2. Brovkin, A. & Shovkoplias I. (1993). *Fondy Tsentralnoi naukovoï biblioteky imeni V. I. Vernadskoho: korotka informatsiia* [Collections of the V. I. Vernadskiy Central Scientific Library: brief information]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

3. Dubrovina, L. A. (2007). Klassifikatsiya i nauchno-informatsionnoe opisanie kollekcij i sobranij v Nacionalnoj biblioteke Ukrainy imeni V. I. Vernadskogo [Classification and scientific-informational description of collections and assemblies in the V. I. Vernadskiy National Library of Ukraine]. *Biblioteki Nacionalnyh Akademij Nauk: Problemy Funkcionirovaniya Tendencii Razvitiya*, 5, 58–80. [In Russian].

4. Dubrovina, L. A. & Onyshchenko, O. S. (1998). *Istoriia Natsionalnoi biblioteky*

Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho, 1918–1941 [History of the Vernadskyi National Library of Ukraine, 1918–1941]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

5. Zubkova, N. M. (2007). Istoryko-kulturni fondy bibliotek yak kompleksnyi ob'ekt doslidzhennia (na prykladi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho) [Historical and cultural collections of libraries as a complex object of research (using the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine as an example)]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*, 4, 10–15. [In Ukrainian].

6. Kovalchuk, H. I., Miaskova, T. Ye. & Zaiets, O. V. (Eds.) (2020). Istorychni biblioteky derzhavnykh navchalnykh ustanov Kyieva [Historical libraries of state educational institutions of Kyiv]. In *Istorychni bibliotechni zibrannia ta koleksii u fondakh Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: dovidnyk*. (Vols. 1–3). [Historical library collections and collections in the funds of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine: a reference book]. (Vol. 1). Kyiv, Ukraine: Natsionalna Akademiia Nauk Ukrainy, Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho. doi: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004045> [In Ukrainian].

7. Kovalchuk, H. I. & Zaiets, O. V. (Eds.). (2024). Istorychni koleksii monastyriv ta relihiinykh navchalnykh zakladiv [Historical collections of monasteries and religious educational institutions]. In *Istorychni bibliotechni zibrannia ta koleksii u fondakh Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: dovidnyk* (Vols. 1–3). [Historical library collections and collections in the funds of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine: a reference book]. (Vol. 2). Kyiv, Ukraine: Natsionalna Akademiia Nauk Ukrainy, Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho. doi: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0005040> [In Ukrainian].

8. Miaskova T. Ye. (Comp.) & Kovalchuk, H. I. & (Ed.). (2024). Pryvatni (rodovi ta osobovi) biblioteky [Private (family and personal) libraries]. In *Istorychni bibliotechni zibrannia ta koleksii u fondakh Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: dovidnyk*. (Vols. 1–3). [Historical library collections and collections in the funds of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine: a reference book]. (Vol. 3). Kyiv, Ukraine: Natsionalna Akademiia Nauk Ukrainy, Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho. doi: <https://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004983> [In Ukrainian].

9. Kyrychenko, R. S. (2003). Ukrainski vcheni kintsia XIX – pochatku XX st. – bibliotekari, bibliofily, tvortsi i khranyteli istorii Ukrainy (do problemy vyvchennia rozporoshenykh bibliotek V. Antonovycha, F. Vovka, I. Luchytskoho) [Ukrainian scientists of the late 19th – early 20th centuries – librarians, bibliophiles, creators and keepers of the history of Ukraine (on the problem of studying the disbanded libraries of V. Antonovich, F. Vovk, I. Luchitsky)]. *Naukovi Pratsi Natsionalnoi Biblioteky Ukrainy Imeni V. I. Vernadskoho*, 11, 331–359. [In Ukrainian].

10. Kovalchuk, H. I. (2004). *Knyzhkovi pamiatky (ridkisni ta tsinni knyzhky) v bibliotechnykh fondakh* [Book monuments (rare and valuable books) in library collections]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

11. Kovalchuk, H. I. & Miaskova, T. Ye. (2020). Istorychni bibliotechni zibrannia Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho, yikh komplektuvannia ta doslidzhennia [Historical library collections of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, their acquisition and research]. In *Istorychni bibliotechni zibrannia ta koleksii*

u fondakh Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: dovidnyk. (Vols. 1–3). [Historical library collections and collections in the funds of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine: a reference book]. (Vol. 1, pp. 3–15). Kyiv, Ukraine. doi: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004045> [In Ukrainian].

12. Kovalchuk, H. I. & Miaskova, T. Ye. (2024). Pryvatni biblioteky v skladi fondiv Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: terminy, istoriia, suchasnyi stan [Private libraries within the collections of the Vernadsky National Library of Ukraine: terms, history, and current status]. In *Istorychni bibliotechni zibrannia ta kolektsii u fondakh Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: dovidnyk.* (Vols. 1–3). [Historical library collections and collections in the funds of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine : a reference book]. (Vol. 3, pp. 3–11). Kyiv, Ukraine. doi: <https://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004983> [In Ukrainian].

13. Kolesnyk, E. A. (1984). *Biblioteki dorevolucionnykh uchebnykh zavedenij Kieva v fondah Centralnoj nauchnoj Biblioteki AN USSR (CNB AN USSR)* [Libraries of pre-revolutionary educational institutions of Kyiv in the collections of the Central Scientific Library of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR (CSL of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR)]. Kyiv, Ukraine. (pp.136–160). [In Russian].

14. Kolesnyk, E. A. (1988). *Knizhnye kolekcii Centralnoj nauchnoj biblioteki Akademii nauk USSR* [Book collections of the Central Scientific Library of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR]. Kyiv, Ukraine. [In Russian].

15. Lysenko, I. (2009). *Slovnnyk ukrainskykh pryvatnykh bibliotek* [Dictionary of Ukrainian private libraries]. Kyiv, Ukraine: Rada. [In Ukrainian].

16. Lysenko, L. V. (2002). Bibliotechni kolektsii i zibrannia Natsionalnoi biblioteky imeni V. I. Vernadskoho: istoriografichniy aspekt opysannia [Library collections and assemblies of the V. I. Vernadsky National Library: historiographic aspect of the description]. *Naukovi Pratsi Natsionalnoi Biblioteky Ukrainy Imeni V. I. Vernadskoho*, 9, 429–436.

17. Lysenko, L. V. (2004). *Bibliotechni kolektsii ta zibrannia XIX–XX stolittia yak obiekt arkheohrafichnogo ta dzhereloznavchoho opysu* [Library collections and assemblies of the 19th–20th centuries as an object of archaeographic and source study description]. (PhD dissertation). V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

18. Mukha, L. V. (1997). *Bibliotechni knyzhkovi kolektsii ta zibrannia: pokhodzhennia, istoriia, rekonstruktsiia* [Library book collections and assemblies: origin, history, reconstruction]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

19. Posternak, S. P. (1923). *Vsenarodna biblioteka Ukrayini pri Vseukrayinskij Akademiyi Nauk u m. Kuivi* [The National Library of Ukraine at the All-Ukrainian Academy of Sciences in Kiev]. Kyiv, Ukraine: Vseukrainska akademiia nauk. [In Ukrainian].

20. Posternak, S. P. (1927). Vsenarodna biblioteka Ukrainy – baza naukovo-doslidnoi roboty USRR [The National Library of Ukraine is the base for scientific research work in the Ukrainian SSR]. *Bibliotechnyi Zbirnyk*, 2, 5–25. [In Ukrainian].

21. Shovkoplias, I. H. & Sotnychenko, P. A., Vorobei M. A. (1989). *Knyzhkovi fondy Tsentralnoi naukovoï biblioteky imeni V. I. Vernadskoho Akademii nauk URSR: korotkyi ohliad* [Book collections of the V. I. Vernadsky Central Scientific Library of

the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR: a brief overview]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

22. Yakovenko, O. H. (2022). Naukovo-orhanizatsiine, naukovo-metodychne zabezpechennia rozvytku fondu osnovnoho zberihannia Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Scientific, organizational, scientific and methodological support for the development of the main storage collection of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine]. In O. M. Vasylenko (Ed). In *Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: bibliotekoznavstvo ta bibliotechna diialnist v innovatsiinomu protsesi rozvytku (2002–2020): kolektyvna monohrafiia* [V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine: Library Science and Library Activities in the Innovative Development Process (2002–2020): a collective Monograph]. (pp. 105–122). Kyiv, Ukraine: Natsionalna Akademiia Nauk Ukrainy, Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho. doi: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004354> [In Ukrainian].

Olena Yakovenko,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7688-6173>,

Candidate of Historical Sciences,

Head of the Department of Theory and History of Library Science,

Institute of Library Science,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine

Kyiv, Ukraine

3, Holiivskyi Avenue, Kyiv, 03039, Ukraine

e-mail: yakoog@ukr.net

Natalia Dmitrieva,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9423-0349>,

Junior Researcher,

Department of Organization and Maintenance of Fixed Assets,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

3, Holiivskyi Ave., Kyiv, 03039, Ukraine

e-mail: nataolga2019@gmail.com

**DISBANDED LIBRARIES IN THE COLLECTION OF THE
V. I. VERNADSKYI NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE:
RECONSTRUCTION ISSUES**

The purpose of the article is to identify approaches to the study of disbanded historical and cultural collections as part of the primary storage fund, to propose a methodology for their reconstruction, further research and work with them. *Research methods.* General scientific (analysis, synthesis, generalization) and structural-component research methods were used based on the principles of complexity, historicism, and objectivity. **The scientific novelty** consists in identifying the results of the practical work of the department of organization and maintenance of the main collection of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine on finding publications from disbanded libraries in the collection, and determining the optimal methodology for the reconstruction and further study of these libraries. **Conclusions.** The study of the disbanded libraries

of prominent figures of the past, part of the collections of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine began actively after Ukraine's independence, with the goal of reconstructing them, as evidenced by relevant research and publications. Long-term practical work to record documents from the disbanded libraries in the primary storage collection continues, and over thirteen thousand such publications of historical and scientific value have been identified. Further work on reconstructing the disbanded libraries involves addressing issues related to their systematization, certification, preservation, digitization, the creation of electronic databases and multimedia catalogs, popularization, and the establishment of cooperation with relevant institutions to exchange information on historical and cultural heritage publications.

Keywords: formation of library funds, private library, personal library, reconstruction of disbanded libraries, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, main storage fund, historical and cultural collection.

Алла Ятченко,

завідувач відділу іноземного комплектування
та міжнародного книгообміну
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського,

Майя Степанова,

молодший науковий співробітник відділу іноземного комплектування
та міжнародного книгообміну
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського,

Ірина Шульга,

науковий співробітник відділу іноземного комплектування
та міжнародного книгообміну
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

МІЖНАРОДНИЙ КНИГООБМІН НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО ІЗ ЗАРУБІЖНИМИ НАУКОВИМИ УСТАНОВАМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті детально проаналізовано стан міжнародного книгообміну Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського з науковими установами Америки, Європи, Азії впродовж 2022–2024 рр. Розглянуто основні тенденції розвитку книгообміну НБУВ в умовах воєнного стану. Значну увагу приділено особливостям міжнародного книгообміну з окремими країнами: Німеччиною, Польщею, Республікою Корея, США, Японією.

Ключові слова: міжнародний книгообмін, джерела комплектування, моніторинг, інформаційні ресурси, наукові установи Національної академії наук України, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

Протягом усього періоду свого існування міжнародний книгообмін (далі – МКО) для Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ) був і залишається одним із дієвих чинників культурного і наукового співробітництва України з іншими державами світу, а також важливим джерелом формування фондів НБУВ і бібліотек наукових установ Національної академії наук (далі – НАН) України зарубіжними виданнями, що впливає на подальший розвиток наукових досліджень, розповсюдження українських видань за кордоном, знайомить зарубіжних науковців з досягненнями вітчизняної науки. Початком книгообміну НБУВ вважається 1923 р., коли бібліотека вперше надіслала за кордон періодичне видання «Книжковий вісник» і 1924 р. були встановлені тісні зв'язки з 12 центрами книгообміну з таких країн, як: Бельгія, Голландія, Італія, Латвія, Німеччина, Норвегія, Польща, США, Угорщина, Франція, Чехословаччина, Японія [15].

Організаційні засади централізованого комплектування бібліотек іноземною літературою та їх реалізація здійснюється в порядку, визначеному чинними директивними документами, а саме: Постановами Президії НАН України № 241 від 09.09.1992 р. «Положення про міжнародний книгообмін Центральної наукової бібліотеки імені В. І. Вернадського та Львівської наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника АН України» та № 40 від 11.11.2009 р. «Про забезпечення Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського науковими виданнями для міжнародного книгообміну».

Мета статті – проаналізувати динаміку надходження іноземної наукової літератури до фондів НБУВ і бібліотек наукових установ НАН України упродовж 2022–2024 рр.

Міжнародний книгообмін з кожною країною має свої особливості, врахування яких сприяє ефективній співпраці між науковими установами. Адже крім об'єктивних обставин, результат співпраці значною мірою залежить від особистих якостей референта, який здійснює книгообмін. Унаслідок військової агресії Російської Федерації (далі – РФ) проти України загальний стан книговидавничої справи в нашій державі змінився (фінансові обмеження, реорганізація видавничих установ, чимало видавництв зазнали суттєвих руйнувань або потрапили в окупацію), що своєю чергою призвело до зменшення надходжень літератури до поточного обмінного фонду відділу іноземного комплектування та міжнародного книгообміну (далі – ВІКМКО).

Деякі книжкові видання на сучасному етапі мають такий мізерний загальний тираж (понад 100 прим.), що уже під час виходу з друку стають раритетними.

Дійсно, рівень розвитку видавничої справи слугує показником інтелектуального і культурного потенціалу нації. З огляду на це, важливим є статистичний облік і аналіз показників випуску вітчизняної друкованої продукції, з яким можна ознайомитися на сайті Державної наукової установи «Книжкова палата України імені Івана Федорова», або завдяки аналітичним статтям дослідників цієї установи, що дає змогу простежити тенденції розвитку видавничої галузі України. Так, 2021 р. до Книжкової палати України імені Івана Федорова надійшло 21 095 назв книг і брошур, 2022 р. – 9691, 2023 – 15 187, 2024 р. – 14 500 [3]. Слід звернути увагу і на інформацію, яка подається у щорічнику «Національна академія наук України. Анотований каталог книжкових видань», починаючи з 2004 р. Цей каталог традиційно сформований на підставі річних звітів наукових установ НАН України та контрольних примірників видань, що їх подають до Науково-видавничої ради НАН України академічні установи. До каталогу включено бібліографічні описи книжкових видань, які вийшли друком упродовж звітнього року, – наукові монографії, неперіодичні збірники наукових праць, словники, довідники тощо. Отже, згідно з даними каталогу 2021 р. видань налічувалося

1055 прим. [7], 2022 р. – 868 прим. [8], 2023 р. – 817 прим. [9], 2024 р. – 865 прим. [10]. У зв'язку з фінансовими обмеженнями, задля оптимізації видавничої діяльності НАН України було ліквідовано науково-виробниче підприємство «Видавництво “Наукова думка”». Усі ці фактори вплинули на замовлення журналів НАН України від редакцій та ВД «Академперіодика» (згідно з Постановою Президії НАН України № 306 від 11.11.2009 р. «Про забезпечення Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського науковими виданнями для міжнародного книгообміну») для зарубіжних наукових установ. У зв'язку зі щорічним корегуванням кількості партнерів із МКО регулярно уточнюється і кількість необхідних комплектів академічних журналів (див. табл. 1).

Таблиця 1

**Замовлення вітчизняних періодичних видань
для наукових зарубіжних установ з метою забезпечення запитів
партнерів з МКО**

Роки	Назви	Замовлено комплектів	Замовлено примірників
2022	100	1051	6460
2023	100	948	5878
2024	100	846	5145

Згідно з чинними двосторонніми домовленостями у 2022–2024 рр. НБУВ відправила зарубіжним установам 1204 прим. вітчизняних книжкових видань (кількість надходжень книжкових видань до поточного обмінного фонду ВІКМКО суттєво скоротилася, особливо 2024 р.), 5838 прим. періодичних видань. Дані наведено у вигляді таблиці (див. табл. 2).

Таблиця 2

**Цифрові показники відправлення
вітчизняної літератури іноземним партнерам шляхом МКО
на основі їх замовлень за 2022–2024 рр.**

Роки	Книги	Журнали	Продовжувані видання
2022	552	1435	3
2023	371	2610	27
2024	281	1686	77
Всього	1204	5731	107

2024 р. на поштові послуги НБУВ було виділено 350 000 грн для всіх структурних підрозділів бібліотеки (кореспонденція, розсилання обов'язкового примірника видань НБУВ, обслуговування за МБА тощо).

З відправленням періодичних видань спостерігаються певні труднощі через постійні коливання валютного курсу. Так, 2022 р. вартість відправлення міжнародної бандеролі вагою до двох кілограмів становила 615 грн, 2023 р. – 630 грн, 2024 р. – 756 грн.

Загальна кількість іноземної наукової літератури, отриманої у межах МКО, змінювалася впродовж трьох років. Це знайшло відображення у статистичних даних періоду воєнного стану (див. табл. 3).

Таблиця 3

Цифрові показники надходження іноземної літератури до НБУВ і наукових установ НАН України за 2022–2024 рр.

Рік	Всього отримано	Направлено до фондів НБУВ	Передано науковим установам НАН України
2022	3963	3047	916
2023	3027	2295	732
2024	4214	3386	828
Всього	11 204	8728	2476

У 2022–2024 рр. завдяки МКО до НБУВ надійшло 11 204 прим. зарубіжних наукових видань (для порівняння з попередніми роками: 2022 р. – 3963 прим.; 2023 р. – 3027 прим.; 2024 р. – 4214 прим.), з них до фондів НБУВ передано 8728 прим. видань, до фондів бібліотек наукових установ НАН України – 2476 прим. зарубіжних видань. Аналізуючи статистичні дані отримання зарубіжної літератури, можна стверджувати, що нам вдалося стабілізувати і навіть збільшити 2024 р. обсяги надходжень наукових видань у межах міжнародного книгообміну.

Ураховуючи всі ці складні умови праці, що були зумовлені суспільно-політичною ситуацією та об'єктивними причинами, співробітники ВІКМДО працювали й успішно підтримувати постійне листування з партнерами в умовах дистанційної роботи. З 2022 р. до завдань відділу додалися обов'язки щодо митного оформлення українських поштових відправлень. 23 грудня 2023 р. були змінені вимоги оформлень митних декларацій для європейських країн. Згідно з європейськими прийнятими нормами, усі поштові відправлення

потребують митного декларування – обов’язкового оформлення декларацій (CN 22) відповідно до вимог кожної конкретної країни Європи.

За період військової агресії РФ проти України змінився стан книгообміну, напрями взаємодії з окремими регіонами, які раніше не проявляли своєї активності щодо книгообмінних процесів.

Отримання літератури з країн Азії та європейських країн не зазнало істотних змін, порівняно з 2023 р., у той самий час спостерігаємо істотне збільшення надходження наукової літератури зі США шляхом МКО (див. табл. 4).

Таблиця 4

Показники зарубіжних видань за регіонами, отримані НБУВ шляхом МКО у 2022–2024 рр.

Назва регіону	Отримано документів 2022 р.	Отримано документів 2023 р.	Отримано документів 2024 р.
Країни Північної Америки	100	222	1325
Країни Азії	891	646	497
Країни Європи	2971	2159	2371
Всього	3962	3027	4193

На початок 2025 р. НБУВ підтримує міжнародний книгообмін з 514 науковими установами у 57 країнах світу.

Завдяки зусиллям співробітників відділу, які систематично проводять аналітичну роботу стосовно потенційних можливостей партнерів з МКО, вдалося зберегти стабільне ядро партнерів, які мають налагоджений механізм здійснення міжнародного книгообміну, цінують НБУВ як надійного партнера, дотримуються незмінної позитивної політики у комплектуванні, незалежно від тих чи інших факторів.

При комплектуванні фондів НБУВ шляхом МКО враховується важлива роль періодичних видань як оперативного джерела інформації, яке найповніше забезпечує весь спектр наукових досліджень.

Серед іноземних періодичних видань, отриманих завдяки МКО, значну кількість становлять дороговартісні видання міжнародного значення з високим індексом цитування, згідно з «Science Citation Index». Наприклад, НБУВ отримує у рамках МКО: зі США – «Applied Optics» – вартість комплекту на рік становить понад \$ 6 тис.

За період воєнного стану 2022–2024 рр. найбільшу кількість наукової літератури (книжкових і періодичних видань) було отримано з таких країн: Польща – 1990 прим., США – 1647 прим., Німеччина – 978 прим., Чехія – 680 прим., Південна Корея – 581 прим., Японія – 523 прим.

У 2022–2024 рр. відділом було встановлено домовленість про книгообмін з 14 науковими установами і у той самий період припинено співробітництво з 38 науковими установами, в основному це організації, видання яких перейшли в електронний формат – загальна кількість 20 бібліотек. Також деякі партнери інформували нас (електронною поштою) про припинення співпраці з інших причин: реорганізація (об'єднання декількох установ під одне підпорядкування), невчасне отримання української періодики впродовж багатьох років тощо. 2022 р. було припинено співпрацю з науковими установами і бібліотеками РФ і Білорусі. Загальна кількість партнерів у цій групі становила 15 бібліотек (у РФ – десять бібліотек, у Білорусі – п'ять бібліотек).

Міжнародний книгообмін – це складний та дуже важливий процес, від якого залежить можливість бібліотеки виконувати свої основні завдання: здійснення наукового та культурного співробітництва НБУВ зі світовими науковими центрами.

Співробітництво з науковими і культурними установами США було започатковане у 20-ті роки ХХ століття. Нині НБУВ здійснює книгообмін з 27 установами США, серед яких: Linda Hall Library, The Smithsonian Institution, Duke University Library, Indiana University, University of Chicago Press, The New York Botanical Garden, Harvard University, University of Washington Libraries.

Найбільшу кількість документів, яка надходить до НБУВ зі США у межах МКО, становлять видання переважно з природознавства, мовознавства, суспільно-політичної, історичної, мистецько-культурної тематики, а також художня література, яка представляє всесвітньовідомих авторів.

Книгообмін зі США під час воєнного стану став стабільнішим, збільшилася зацікавленість в українських культурних і наукових виданнях. 2024 р. Смітсонівський інститут надіслав найбільшу кількість видань до бібліотеки, серед яких малотиражна оригінальна література. Загалом з цієї установи було отримано за 2022–2024 рр. 1380 прим., зокрема: 1068 книг, 48 видань, що продовжуються, 264 журналів. Ця організація включає до списків на обмін книги, видані у минулому сторіччі. Переважно – це художні альбоми і фотоальбоми, книги з мистецтвознавства, архітектури, класичні твори мовами оригіналу і література, яка була заборонена в СРСР, тобто видання, які не втратили своєї актуальності. У своїх запитах до НБУВ The Smithsonian Institution віддає перевагу публікаціям з історичної, етнографічної, народознавчої, релігійної тематики, а також художнім творам відомих українських авторів [13].

Книгообмін між НБУВ і науковими установами Японії був започаткований у 1920–1930-ті рр. і досить успішно триває з 44 науковими інституціями, серед яких: Парламентська бібліотека Японії, 12 університетів, Академія наук Японії, 7 наукових товариств і об'єднань, 6 наукових інститутів, 2 музеї науково-природничого профілю, Національна Астрономічна обсерваторія Японії.

Упродовж воєнного стану ми спостерігаємо зменшення кількості видань, які надходять з Institute Mathematics University of Tsukuba, Mathematical Society of Japan, Waseda University Library, Japan Institute of Light Metals. з Академії наук Японії. Переважно це пов'язано з відмовою багатьох іноземних установ від паперових видань на користь дешевших і доступніших ширшому колу користувачів – електронних. Це – глобальний тренд і відбувається попри те, що наукові установи Японії завжди надавали перевагу саме друкованим виданням. У період 2022–2024 рр. нам вдалося зберегти книгообмін з Національною Парламентською бібліотекою Японії, хоча і на умовах скорочення обсягу надісланих та отриманих книжкових і періодичних видань, урахувавши наші фінансові обмеження.

2023 р. було відновлено книгообмін з Hiroshima University (Department of Mathematics), який був тимчасово припинений внаслідок карантину. Отже, книгообмін з Японією залишається стабільним, попри економічні і кризові явища, які відбуваються у світі [12].

Співробітництво з науковими й культурними установами Південної Кореї було започатковано у 90-ті рр. ХХ століття. На сучасному етапі НБУВ здійснює книгообмін з п'ятьма установами цієї держави, серед яких найактивнішими є такі організації: Національна бібліотека Кореї, м. Сеул (книгообмін з 2020 р.); Бібліотека національної асамблеї, м. Сеул (книгообмін з 1995 р); Фонд Східної Азії, м. Сеул (книгообмін з 1995 року). Незважаючи на невелику кількість партнерів, Південна Корея надсилає значну кількість літератури до фондів НБУВ. Найбільшу кількість видань, які надходять з Південної Кореї, становлять періодичні видання з суспільно-політичної та економічної галузей знань. НБУВ також отримує книжкові видання від Національної бібліотеки Кореї, Бібліотеки Національної Асамблеї Кореї, Національного музею Кореї переважно історичної, мистецько-культурної тематики [11]. Наукові видання цієї установи заслуговують на окрему книжкову виставку для всіх відвідувачів НБУВ. Це раритетні дороговартісні книги і художні альбоми, що представляють сучасну та культурно-мистецьку спадщину Кореї.

Основними європейськими науковими закладами, з якими НБУВ співпрацює у галузі МКО впродовж багатьох десятиліть, є наукові установи Польщі, Німеччини, Чехії, Болгарії, Угорщини, Франції, Румунії та країн Балтії.

На сучасному етапі найбільшу кількість партнерів НБУВ становлять наукові заклади Польщі – 104 установи: 46 бібліотек інститутів (зокрема й бібліотек інститутів Польської академії наук), 6 національних і державних бібліотек, 17 університетських бібліотек, 10 галузевих бібліотек, 9 бібліотек музеїв, 8 бібліотек асоціацій та товариств, 7 бібліотек політехнічних інститутів. Сталим ядром партнерів НБУВ з книгообміну залишаються ті, з якими бібліотека співпрацює з 1960-х рр.

Польська книжкова колекція постійно поповнюється унікальними науковими виданнями провідних університетів Європи, а саме: Ягеллонського, Торунського, Оссолінеуму, Вроцлавського, Катовіцького. Вони залишаються стабільними партнерами й основним ядром книгообміну, охоплюють майже всі напрями сучасних наукових досліджень [1].

Упродовж останніх років від Інституту національної пам'яті (Польща) – Комісії з розслідування злочинів проти польського народу – було отримано значну кількість наукових видань з історії, документознавства, архівознавства.

Одним з найдавніших партнерів НБУВ з МКО є Бібліотека Народова у Варшаві, співробітництво з якою розпочалося 1958 р. У травні 1992 р. Народова Бібліотека Польщі і НБУВ підписали угоду про наукове співробітництво з метою спільного вивчення польських історичних колекцій, які становлять золотий фонд світової культури. З цього часу починається новий період у формуванні польської колекції у фондах НБУВ, що присвячена спільній історії обох держав [15].

Завдяки книгообміну з Народною Бібліотекою, фонди НБУВ поповнилися впродовж останніх трьох років на 196 прим., а надіслано від НБУВ 137 прим. За останні роки збільшилася зацікавленість цієї установи виданнями НБУВ, такими як: «Рукописна та книжкова спадщина», «Українська біографістика», «Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», «Бібліотечний вісник».

З 1963 р. триває тісна наукова співпраця НБУВ з найстарішим університетом Європи, а саме Ягеллонським, заснованим у Кракові 1364 р., гаслом якого є: «Розум величніший за силу». Основна тематика видань, що публікується на власній видавничій базі, стосується літературознавства, бібліотекознавства, мистецтвознавства, мовознавства, історії, філософії, теології, правознавства. Найбільшим попитом серед читачів НБУВ користуються видання «Alma mater» і «Biuletyn Biblioteki Jagiellockiej». За останні три роки шляхом МКО від польських партнерів було отримано 1990 прим., відправлено – 1468 прим. видань.

Серед ключових партнерів НБУВ з міжнародного книгообміну залишаються наукові установи і бібліотеки Федеративної Республіки Німеччини (ФРН), що посідають важливе місце у комплектуванні фондів іноземною літературою.

Особливістю книгообміну з німецькими бібліотеками провідних університетів є те, що в них традиційно концентрується інформація з найновіших наукових досліджень з питань техніки, біотехнології, фізики, математики, хімії, тому більшість документів, які отримує НБУВ, – це сучасні дисертації переважно фізико-математичного спрямування. На початок 2025 р. НБУВ здійснює книгообмін з 72 науковими установами і бібліотеками ФРН. Тривалий час НБУВ продовжує співпрацювати з Німецькою національною бібліотекою, академічними бібліотеками федеральних земель Німеччини, федеральними науково-дослідними центрами (до прикладу – Зенкенбергським дослідницьким інститутом і Музеєм природознавства у Франкфурті, Інститутом економічних досліджень у Мюнхені), інформаційними центрами і фондами, бібліотеками федеральних відомств, науковими установами, товариствами й об'єднаннями, музеями, земельними й університетськими бібліотеками [6]. Наукові видання, отримані НБУВ від німецьких університетів завдяки МКО – це дисертації переважно природознавчого та технічного спрямування. Упродовж 2022–2024 рр. фонди НБУВ і бібліотек наукових установ НАН України поповнилися на 978 прим.

МКО з кожною країною має свої особливості, урахування яких сприяє ефективності та результативності співпраці. Наукові, культурні зв'язки з установами Чехії мають давні традиції. МКО між НБУВ і науковими установами Чехії було започатковано ще у 30-ті роки ХХ ст. Нині НБУВ співпрацює з 15 науковими установами, серед них – Національна бібліотека Чехії, Слов'янська бібліотека, а також науково-дослідними інститутами. За в бібліотеках, культурних центрах, закладах освіти, інших публічних просторах розміщуються добірки української літератури – художньої, науково-популярної та дитячої, в оригіналі та перекладах різними мовами [14].

За період воєнного стану наукові установи Болгарії (книгообмін з якими розпочався 1923 р.) надіслали до фондів НБУВ велику кількість періодичних видань за попередні роки: Центральна науково-технічна бібліотека Болгарії (м. Софія), яка деякий час не надсилала свої видання через фінансові труднощі. Особливу увагу слід приділити Бібліотеці «Іван Вазов» (м. Пловдив), співпраця з якою наразі триває та зміцнюється. За цей період до фондів НБУВ надійшло 516 наукових видань, у яких міститься сучасна інформація з питань суспільно-політичної тематики, а також літературознавства, мистецтвознавства. На початок 2025 р. загальна кількість болгарських партнерів з МКО становить 10 наукових установ.

З 1956 року НБУВ успішно співпрацює з науковими установами і бібліотеками Угорщини, серед них: Національна бібліотека імені Ференца Сечені, Бібліотека АН Угорщини, Будапештський університет імені Лоренда Етвеша, Сегедський університет, Будапештський університет технології та

1 березня 2024 р. набув чинності Меморандум про взаєморозуміння між НБУВ і НБРМ. Головні положення Меморандуму охоплюють співпрацю у галузі бібліотечної науки, бібліографії, налагодження прямих зв'язків щодо обміну досвідом і знаннями; поглиблення міжнародного книгообміну задля якісного поповнення фондів бібліотек.

У цей період НБУВ брала участь у проєкті «Українська книжкова полицка», що була створена за ініціативи Олени Зеленської – це масштабний культурно-дипломатичний проєкт, що охоплює наразі понад 50 країн світу і реалізується спільно з Міністерством закордонних справ, Міністерством культури України, Українським інститутом книги. Завдяки цьому проєкту в бібліотеках, культурних центрах, закладах освіти, інших публічних просторах розміщуються добірки української літератури – художньої, науково-популярної та дитячої, в оригіналі та перекладах різними мовами [14].

Багато років НБУВ успішно співпрацює з 19 науковими установами Франції. За 2022–2024 рр. до фондів НБУВ і бібліотек наукових установ НАН України шляхом книгообміну надійшло 183 од. зб. наукових видань. В основному це періодичні видання з різної тематики. Серед найбільших установ, з якими НБУВ співпрацює у рамках МКО, є: Національна бібліотека Франції (Bibliothèque Nationale de France, дата заснування 1368 р.) – одна з найстаріших бібліотек Європи і стратегічний партнер НБУВ, книгообмін з якою розпочато ще 1923 р. Національна бібліотека Франції надсилає як наукові публікації, так і видання з питань культури, спорту, повсякденного життя Франції [2]. Ще одним пріоритетним партнером НБУВ з книгообміну є Національна бібліотека університету у Страсбурзі (Bibliothèque Nationale et Universitaire de Strasbourg, дата заснування 1872 р.), друга за значенням наукова бібліотека Франції. Книгообмін між НБУВ і Університетом розпочався 1960 р. Від цього закладу НБУВ отримує цінні наукові періодичні і видання, що продовжуються, зокрема: «La Revue de la BNU», «Revue de Linguistique Romane», «Bureau International des Expositions», «Revue d'Alsace».

Аналітична робота відділу стосовно іноземної періодики, одержаної шляхом МКО, відображається кожні два роки у науково-допоміжних бібліографічних показниках: «Зарубіжні періодичні видання у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та бібліотек наукових установ НАН України (надходження 2021–2022 рр.)» (527 назв) [5], «Зарубіжні періодичні видання у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та бібліотек наукових установ НАН України (надходження 2023–2024 рр.)» (понад 400 назв журналів), представлених на вебсайті НБУВ. Незважаючи на те, що загальна кількість назв журналів дещо зменшилася, зростання кількості надходжень нових періодичних видань спостерігається у другому виданні, а саме 47 (переважна кількість цих видань відтворює інформацію

стосовно сучасного напрямку суспільно-гуманітарних досліджень у світі). Найбільшу кількість журналів було отримано з таких країн: США, Японія, Польща, Чехія, Болгарія, Хорватія. Найдорожчими часописами виявилися видання американських, японських наукових центрів і бібліотек. Слід нагадати, що видання цих показників було започатковано 1980 р. З їх електронною версією можна ознайомитися у Репозитарії НБУВ (<http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004500>).

Отже, у межах міжнародного книгообміну отримання новітньої сучасної наукової іноземної літератури залишається єдиним джерелом поповнення фондів НБУВ і бібліотек наукових установ НАН України. На відміну від інших джерел, що комплектується завдяки безкоштовним пропозиціям наших користувачів або співробітників, які беруть участь у зарубіжних конференціях, поповнення фонду НБУВ шляхом МКО сучасною іноземною літературою здійснюється на рівноцінних і взаємовигідних умовах. При комплектуванні фондів НБУВ зарубіжними періодичними виданнями враховується їхня інформаційна цінність і наукова значущість, яка визначається з урахуванням актуальних проблем, напрямів і досліджень, що проводяться науковими установами України. Зменшення показників надходження іноземної літератури до НБУВ упродовж 2022–2024 рр. пов'язано зі зростанням цін на поштові відправлення за кордон і складним митним контролем, зростанням цін на зарубіжні наукові видання тощо. Під час воєнного стану НБУВ вдалося зберегти, стабілізувати і розвинути міжнародний книгообмін з найбільшими науковими центрами і національними бібліотеками багатьох держав, зокрема: США, країн Європи та Азії, а також відкрити нові перспективи для подальшого розвитку новітніх досліджень наукових установ НАН України і розповсюдженні наукових досягнень вітчизняних науковців.

Висновки. На сучасному етапі НБУВ використовує широкі можливості міжнародної інтеграції, реалізує програми співробітництва зі світовими науковими центрами і національними бібліотеками на взаємовигідній основі, а саме: укладає угоди про наукове співробітництво, меморандуми, домовленості про співпрацю, а також бере активну участь у міжнародному проєкті «Українська книжкова полицка». Аналізуючи роботу НБУВ на сучасному етапі, слід зазначити, що міжнародний книгообмін продовжує залишатися вагомим чинником наукового і культурного співробітництва. Міжнародний книгообмін, який здійснює НБУВ, пропагує незалежну Україну через розповсюдження українських видань, а також сприяє подальшому розвитку фундаментальних досліджень вітчизняних науковців, знайомлячи їх із новою іноземною науковою літературою.

Список бібліографічних посилань

1. Андрійчук З. Р. Міжнародний книгообмін в умовах глобалізації та трансформації на прикладі співпраці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського з науковими установами Республіки Польща. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Інноваційні трансформації ресурсів і послуг* (Київ, 4–6 жовтня 2022 р.). URL : <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/1558>
2. Андрійчук З. Р. Міжнародне співробітництво Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського з науковими установами Франції. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Актуальні питання збереження та інноваційного розвитку наукових бібліотек* (Київ, 3–5 жовтня 2023 р.). Київ, 2023. С. 36–40. URL : <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004726>
3. Воронцова А., Музиченко Н. Книговидавнича діяльність в Україні за підсумками 2024 року. *Вісник Книжкової палати України*. 2025. № 5. С. 21–28.
4. Дем'янюк Л., Кіріаков М., Вихристюк О. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського та Національна бібліотека Республіки Молдова: основні аспекти міжнародного співробітництва. *Бібліотечний вісник*. 2024. № 2. С. 98–108. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2024_2_10
5. Зарубіжні періодичні видання у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та бібліотек наукових установ НАН України (надходження 2021–2022 рр.) : наук.-допом. бібліогр. покажч. / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського ; відп. ред. : О. М. Василенко ; уклад. : З. Р. Андрійчук, О. Б. Вихристюк, Л. В. Леонова, Є. А. Рибак, М. С. Степанова, А. К. Ятченко. Київ, 2022. 97 с. URL : <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004500>
6. Леонова О. В. Книгообмін Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського з науковими установами та бібліотеками Федеративної Республіки Німеччина у сучасних реаліях. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Актуальні питання збереження та інноваційного розвитку наукових бібліотек* : матеріали Міжнародної наукової конференції (Київ, 3–5 жовтня 2023 р.). Київ, 2023. С. 107–111 с. URL : <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004726>
7. Національна академія наук України. Анотований каталог книжкових видань. 2021 / упоряд. : М. В. Язвинська, Ю. В. Діденко. Київ : Академперіодика, 2022. 400 с.
8. Національна академія наук України. Анотований каталог книжкових видань. 2022 / упоряд. : М. В. Язвинська, Ю. В. Діденко. Київ : Академперіодика, 2023. 360 с.
9. Національна академія наук України. Анотований каталог книжкових видань. 2023 / упоряд. : М. В. Язвинська, Ю. В. Діденко. Київ : Академперіодика, 2024. 341 с.
10. Національна академія наук України. Анотований каталог книжкових видань. 2024 / упоряд. : М. В. Язвинська, Ю. В. Діденко. Київ : Академперіодика, 2025. 362 с.
11. Степанова М. С. Сучасний стан міжнародного книгообміну на прикладі співпраці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського з науковими й культурними установами Республіки Корея. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Актуальні питання збереження та інноваційного розвитку наукових бібліотек* : матеріали Міжнародної наукової конференції (Київ, 3–5 жовтня 2023 р.). Київ, 2023. С. 171–174. URL : <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004726>

12. Степанова М. С. Сучасний стан міжнародного книгообміну на прикладі співробітництва Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського з науковими установами Японської держави (з досвідуроботи). *Бібліотека. Наука. Комунікація. Інноваційні трансформації ресурсів і послуг* : матеріали Міжнародної наукової конференції (Київ, 4–6 жовтня 2022 р.). URL : <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/1570>

13. Степанова М. С. Сучасний стан міжнародного книгообміну Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського з науковими й культурними установами Сполучених Штатів Америки. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Інтеграція у міжнародний бібліотечний простір* : матеріали Міжнародної наукової конференції (Київ, 8–10 жовтня 2024 р.) : у 2 т. Київ, 2024. Т. 1. С. 194–197. URL : <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004933>

14. «Українська книжкова полицка» у Польщі в рамках ініціативи Першої леді України Олени Зеленської. Генеральне консульство України в Кракові : вебсайт. URL : <https://krakow.mfa.gov.ua/news/ukrayinska-knizhkova-polichka-u-polshchiv-ramkah-initsiativi-pershoyi-ledi-ukrayini-oleni-zelenskoyi>

15. Якушко Б., Ятченко А. З історії міжнародних книгообмінних зв'язків НБУВ на прикладі ділового партнерства з науковими інституціями Польщі. *Бібліотечний вісник*. 2005. № 1. С. 39–43.

РОЗДІЛ II
ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ І ПОСЛУГИ
В СИСТЕМІ БІБЛІОТЕЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ

УДК 027.54(477-25)НБУВ:025:004.65

Ольга Василенко,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1235-1452>,

кандидат історичних наук,

директор Інституту бібліотекознавства,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

м. Київ, Україна

просп. Голосіївський, 3, Київ 03039, Україна

e-mail: vasylenko@nbuv.gov.ua

Наталія Білінець,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7249-6437>,

науковий співробітник,

відділ теорії та історії бібліотечної справи,

Інститут бібліотекознавства,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

м. Київ, Україна

просп. Голосіївський, 3, Київ 03039, Україна

e-mail: bilinets@nbuv.gov.ua

СПЕЦІАЛІЗОВАНІ БАЗИ ДАНИХ
ЯК СКЛАДНИК ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Мета цієї публікації – розглянути сучасний комплекс спеціалізованих баз даних як важливого складника системи інтелектуальних ресурсів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського у стані його розвиненості, актуальності та функціонального призначення. **Методологія дослідження** ґрунтується на використанні комплексу загальних і спеціальних методів: наукового аналізу, синтезу, опрацювання наукових публікацій, звітів та інформації вебпорталу Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, узагальнення; застосуванні принципів наукової об'єктивності й історизму. **Наукова новизна.** Уперше охарактеризовано комплекс спеціалізованих баз даних як вагомого складника системи науково-інформаційних ресурсів, створених Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського, у контексті їх розвитку, оптимізації, реструктуризації, актуальної статистики, доступності, використання у забезпеченні інформаційно-знанневих і культурно-освітніх потреб суспільства.

Висновки. В умовах сучасних геополітичних викликів, пов'язаних з військовою агресією Російської Федерації проти України, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського продовжує роботу щодо розбудови й оптимізації електронного науково-інформаційного ресурсу, потужним складником якого є спеціалізовані бази даних (77), унікальні за своїм контентом і потенційно відкриті для найширшого загалу українських і зарубіжних користувачів. Електронні інформаційні ресурси НБУВ мають національне значення, постійно розвиваються, удосконалюються, збагачуються новою суспільно значущою інформацією, інтегруються до європейського та світового науково-інформаційного простору.

Ключові слова: база даних, спеціалізована база даних, наукові інформаційні ресурси, наукова бібліотека, електронна бібліотека, цифрова бібліотека, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

Актуальність теми дослідження. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ) володіє найпотужнішим в країні науково-інформаційним потенціалом, основу якого складають документний фонд на матеріальних носіях (понад 16,3 млн примірників видань, із них понад 4 млн належать до унікальної історико-культурної спадщини) й електронні ресурси (текстові, бібліографічні, реферативні тощо). Створення та розбудова такого масштабного науково-інформаційного ресурсу загальнодержавного значення у комплексі з відповідною інфраструктурою та системою бібліотечно-інформаційних послуг дає змогу НБУВ забезпечувати доступ до знань та інформації широкому колу українських і зарубіжних користувачів.

Задоволенню інформаційно-знаннєвих потреб суспільства, а також розкриттю та популяризації видань бібліотечного фонду НБУВ, зокрема документів національної історико-культурної спадщини, значною мірою сприяють спеціалізовані бази даних (далі – СБД), які є вагомим складником електронних науково-інформаційних ресурсів, створених різними структурними підрозділами бібліотеки. Уявлення про тематико-видову структуру в контексті актуальності функціонування та призначення цього комплексного електронного науково-інформаційного ресурсу НБУВ буде корисним як для фахівців бібліотек, які обслуговують користувачів, так і безпосередньо для самих користувачів (науковців, аспірантів, студентів, дослідників, спеціалістів різних галузей діяльності).

Аналіз досліджень і публікацій. Упродовж останніх п'яти років проблематика щодо розвитку баз даних (далі – БД) НБУВ певною мірою представлена на сторінках фахових видань. Насамперед, слід згадати публікацію М. Іванової, у якій авторка надає оглядову інформацію про бібліотечні БД, зосередивши значну увагу на переліку найменувань, а також наводить статистичні відомості (не посилаючись на джерело), які на сьогодні вже втратили свою актуальність [6]. Про окремі БД НБУВ, які наразі створюються чи продовжують формуватися, йдеться у низці наукових

статей, зокрема, опублікованих у науково-практичному журналі «Бібліотечний вісник». Так, основним напрямом розвитку системи формування реферативної бази даних «Україніка наукова» присвячена публікація колективу авторів у складі В. Петрова, А. Крючина, К. Лобузінної, С. Гарагулі, І. Балагури, Н. Мініної [9]. Про функціональні можливості використання бібліографічних і реферативних БД у процесі формування баз даних наукових портфоліо авторів і установ ідеться у статті Н. Гриценко, О. Ключнікової, О. Сандул [3]. У публікації Н. Самохіної та І. Пелюховської розглянуто електронні інформаційні ресурси (далі – ЕІР) НБУВ у контексті їхньої класифікації за властивостями, технологією створення та формування [10].

У контексті інформаційного забезпечення науково-дослідної та практичної діяльності в НБУВ основні аспекти створення бібліотекознавчих БД, їх структурно-технологічні метаморфози впродовж понад двадцятирічного періоду їхнього формування розглянуто О. Василенко та С. Масловською у розділі колективної монографії «Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського: бібліотекознавство і бібліотечна діяльність в інноваційному процесі розвитку (2002–2020)» [2]. Також про деякі БД згадується у публікаціях, що висвітлюють певні напрями діяльності НБУВ, результати виконання наукових тем, популяризації фондів тощо.

Мета цієї публікації – розглянути сучасний комплекс спеціалізованих баз даних як важливого складника системи інтелектуальних ресурсів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського у стані його розвиненості, актуальності, функціонального призначення.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до «Стратегії розвитку Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (2022–2025)» формування цілісного комплексу бібліотечно-інформаційних ресурсів є прерогативним складником діяльності НБУВ. Це висвітлено у пріоритетних завданнях Стратегії, спрямованих, насамперед, на формування консолідованих бібліотечних ресурсів і дослідження фондів, розвиток дослідницької інфраструктури та цифрової наукової комунікації, розбудову Бібліотечного порталу та Репозитарію наукових праць НАН України, створення системи традиційних та електронних каталогів [12].

Розробка технічного завдання будь-якого електронного інформаційного ресурсу, процес його створення, формування та розбудова структурними підрозділами НБУВ здійснюється, як правило, у межах наукової діяльності бібліотеки. Відповідно до завдань тематики науково-дослідних робіт НБУВ створюються електронні пошукові та довідкові системи, електронні колекції національної історико-культурної спадщини, цифрові ресурси наукових текстів, інтелектуальних спеціалізованих баз ретроспективної та сучасної інформації, які в процесі формування, систематизації, упорядкування забезпечують

накопичення та зберігання інформації, здійснення оперативного пошуку за різними параметрами, відбір релевантної інформації та її представлення у зручному для користувачів вигляді.

Згідно з чинним стандартом України ДСТУ 7448:2013 «Інформація та документація. Бібліотечно-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять» база даних – це сукупність взаємопов'язаних даних, організована відповідно до певних правил описування, зберігання та маніпулювання, подана у формі, придатній для автоматичного опрацювання, і призначена задовольняти інформаційні потреби користувачів інформації [4]. Відповідно до стандарту БД поділяються на бібліографічні, документальні, фактографічні, повнотекстові, реферативні, лексикографічні, мультимедійні, розподілені, інтегровані, службові та інші і містять відповідно бібліографічні описи документів разом з анотаціями чи рефератами, дані про лексичні одиниці певної лексикографічної моделі та її структуру тощо [4]. Також БД класифікують за такими критеріями: за характером збереженої інформації (фактографічні, документальні – бібліографічні, повнотекстові, реферативні), характером організації даних (інтегровані, корпоративні), призначенням (загального, службового використання) [7].

СБД розглядаємо як поєднану сукупність даних, оснований на однакових принципах опису, опрацювання, збереження та пошуку інформації. Як зазначають укладачі «Посібника з академічних досліджень «Lowgu», СБД дають змогу цілеспрямовано шукати інформацію за однією чи декількома конкретними предметними рубриками. СБД нерідко називають дослідницькою або бібліотечною БД (наприклад, з економіки, медицини, історії України, бібліотечної справи тощо), для певного виду видань або документів (наприклад, книг, статей, матеріалів конференцій, відео, зображень) або для конкретного хронологічного періоду, протягом якого була опублікована інформація. Також розробники електронного посібника з академічних досліджень «Lowgu» наголошують, що більшість тих даних, які містять СБД, не можуть знайти Google або Bing [11]. Виходячи з цього, розкриття відомостей про СБД широкому загалу бібліотечних співробітників і дослідників є важливим складником ефективного задоволення інформаційно-знанневих потреб суспільства.

У комплексі ЕІР НБУВ наявні практично всі види СБД, проте здебільшого – це бібліографічні (аналітико-синтетичні відомості про опубліковані твори) та повнотекстові (електронні видання, цифрові аналоги друкованих видань, наукові статті, інформаційно-аналітичні матеріали тощо), також формуються мультимедійні, довідкові, службові БД фактичної інформації та інші.

Це зумовлено тим, що НБУВ є провідним науковим і бібліотечно-інформаційним комплексом країни, а її фонди є невід'ємним складником

культурної спадщини українського народу, носієм національної пам'яті, культурних здобутків і духовних цінностей українського суспільства. Найбільші в Україні, універсальні за змістом, унікальні за повнотою фонди НБУВ, зокрема «Фондрукописів, стародруків, рідкісних видань, історичних колекцій, архівний фонд та депозитарій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», внесені до Державного реєстру наукових об'єктів, що становлять національне надбання. У них зібрані джерела інформації від зародження писемності до сучасних українських і зарубіжних наукових видань, які виконують науково-інформаційно-комунікаційну та меморіальну функцію, слугують науковою базою досліджень, репрезентують рукописну, книжкову, історико-культурну, документальну спадщину національного та світового значення.

Також у НБУВ зберігається значна кількість створених на території України та в інших країнах світу рукописів і стародруків; найбільше зібрання українських друкованих видань; картографічні, нотні, газетні, образотворчі зібрання; архівний фонд Національної академії наук України (далі – НАН України); бібліотечні колекції; особові фонди видатних українських учених, діячів держави та культури; зарубіжні родові колекційні зібрання видатних особистостей; колекції рукописів і видань єврейського фонду, зарубіжної наукової літератури, української діаспори; рукописів і друкованих творів національних меншин, що проживають в Україні тощо.

Відповідно до Програм наукових досліджень НАН України, наукові підрозділи, які функціонують у структурі НБУВ, розробляють фундаментальні і прикладні дослідження та впроваджують результати наукової роботи у практику бібліотек, наукових, освітніх, культурних установ.

У контексті реалізації завдань науково-дослідних робіт важливим здобутком НБУВ є формування та розвиток національних ЕІР і сервісів, СБД, електронних бібліотек, цифрової бібліотеки загальнодержавного значення, формування (створення, наповнення, упорядкування) доступних читачеві електронних БД бібліографічної, реферативної та повнотекстової інформації, що розкриває зміст спеціалізованих фондів і колекцій НБУВ.

Курсом на інформатизацію бібліотечних процесів на початку 90-х років ХХ століття, «створення інформаційних ресурсів і баз даних, які б забезпечували розкриття фондів бібліотек та їхній пошук у світовому документальному потоці, забезпечення оперативного і якісного інформаційного обслуговування читачів, створення та підтримку вебсерверів бібліотек, інтеграцію інформаційних ресурсів» [8] у НБУВ було зумовлено створення та розвиток локальних СБД, що надалі слугуватимуть підґрунтям комплексного наукового електронного бібліотечно-інформаційного ресурсу, який функціонально забезпечуватиме процеси вивчення, збереження, накопичення, опрацювання

спеціалізованих фондів НБУВ, документальної спадщини України, аналітичної інформації задля максимально оперативного та якісного забезпечення науково-дослідних, освітніх, культурних потреб користувачів і популяризації здобутків вітчизняної науки у світовий науковий простір.

Розгалужена структурна система НБУВ зумовила створення різними підрозділами-фондоутримувачами, що обслуговують користувачів НБУВ, СБД, передусім – електронних каталогів (далі – ЕК). Щодо визначення формування ЕІР орієнтувалися на актуальність проблематики, оперативне задоволення інформаційних потреб користувачів, а також розкриття та популяризацію складу спеціалізованого фонду. Наочно це демонструє анотований каталог «Бази даних служби довідково-бібліографічного обслуговування» (1996). Анотований каталог містить відомості про локальні БД, створені у НБУВ станом на 1996 рік, а також БД на CD-ROM (переважно зарубіжних інформаційних інституцій, зокрема США), які використовуються у довідково-бібліографічному обслуговуванні користувачів бібліотеки. В описі про інформаційний ресурс представлено назву, тип БД, короткий зміст, пошукові елементи, відомості про виробника [1].

У числі перших спеціалізованих бібліографічних БД, створених відділом довідково-бібліографічного обслуговування, були «Есop» (понад 10,5 тис. бібліографічних описів; хронологічний період – 1992–1995 рр.; містила інформацію про книги, статті зі збірників і періодичних видань з питань ринкової економіки) та «Статистика» (хронологічний період – 1989–1994 рр.; інформація про видання з питань організації, теорії та практики статистики; книги, статті з журналів і збірників українською та іншими мовами; видання, наявні у фондах НБУВ, Національної парламентської бібліотеки України, бібліотеки Міністерства статистики супроводжуються шифрами зберігання). Відділ електронних каталогів НБУВ на той час розпочав створення ресурсу «Електронна енциклопедія «Книжкова спадщина України», в якому акумулювалася інформація про пам'ятки східнослов'янської писемності й українського друку (рукописи, першодруковані книги, рідкісні та цінні видання), текстова інформація довідкового характеру, бібліографічні дані, ключові слова, посилання [1].

У напрямі створення ЕІР початкового етапу інформатизації НБУВ науковцями і фахівцями бібліотеки проводилася велика за обсягом робота з наукової підготовки анотованого наукового опису, синтезу інформації, оцифрування, створення системи спеціалізованих каталогів і картотек бібліотеки та її партнерів, фонду страхових копій, електронного фонду НБУВ, локальних БД структурних підрозділів (сформованих на різному програмному забезпеченні, отриманому на безоплатній основі) та власного ЕК, який запрацював 1994 р. з урахуванням міжнародного формату

бібліографічних записів для інформаційної сумісності з БД світової спільноти. Саме ЕК (ОРАС) відображає надходження видань до фонду НБУВ з початку його формування. Значну частину ретроспективного бібліотечного фонду НБУВ відображає електронний імідж-каталог, створений методом сканування генерального каталогу НБУВ.

Водночас здійснювалося поповнення ЕІР вебсайту НБУВ, зокрема загальнодоступних ресурсів з вільним доступом через інтернет, доступом у межах бібліотеки; передплатених онлайн-науково-інформаційних ресурсів провідних світових постачальників наукової інформації з доступом згідно з ліцензійними угодами (НБУВ, установ НАН України).

З другого десятиліття ХХІ століття фактично розпочинається період становлення, розвиток, актуалізація відкритих цифрових ресурсів наукової та національної історико-культурної спадщини, формування інформаційно-бібліотечних та інформаційно-пошукових систем, створення електронних бібліотечно-інформаційних ресурсів і сервісів з визначенням вимог щодо обов'язкового зберігання в єдиному електронному форматі результатів наукової діяльності [7]. У цей час на платформу загальнобібліотечної автоматизованої бібліотечно-інформаційної системи (далі – АБІС) переводяться ЕК НБУВ і внутрішні технологічні процеси централізованого опрацювання документів. Також повноцінно запрацював вебпортал бібліотеки, на якому було сконцентровано значний науково-інформаційний е-ресурс спеціалізованих підрозділів НБУВ. Упровадження уніфікованої програмної платформи НБУВ обумовило інтеграцію, злагодженість, взаємопов'язаність функціонування наявних БД з можливістю опрацювання ЕІР будь-якої складності, забезпечило повний, вільний, постійний доступ до інформаційних ресурсів бібліотеки [7]. Крім того, удосконалювалися пошуковий апарат та інтерфейс користувачів ЕК і бібліографічних БД НБУВ (засоби навігації, лінгвістичної сумісності, пошукові словники, доступ до нових надходжень тощо), які задовольняють потреби як читачів бібліотеки, так і віддалених українських та іноземних користувачів. Важливим аспектом у створенні ЕІР є те, що структурні підрозділи – утримувачі спеціалізованих фондів НБУВ одночасно створюють відповідні БД, формуючи їх за різними критеріями, задля розкриття специфічних особливостей документного ресурсу.

За більш ніж 30-річний період формування ЕІР у НБУВ науковий колектив створив і підтримував (наповнював, систематизував, редагував, упорядковував) близько 220 інтелектуальних БД. У різні роки їхня кількість змінювалася через низку чинників: закриття БД у зв'язку із закінченням роботи над проектом; консервування БД на певний період; започаткування нових, об'єднання автономних і розрізнених БД; здійснення рекаталогізації, редагування та доповнення раніше створених бібліографічних записів у БД;

зменшення обсягів щорічних надходжень інформаційних ресурсів; скорочення інтенсивності наповнення БД в умовах карантинних обмежень і повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну.

Протягом останніх двох років відбувалася оптимізація та упорядкування БД. За матеріалами щорічних звітів про бібліотечно-інформаційну діяльність НБУВ і уточненими даними на початок 2025 р. до електронно-інформаційного комплексу НБУВ входили 77 БД, які наповнювалися новим контентом, що у загальному обсязі становить понад 4 млн записів. Серед них: 11 ЕК, які формують і підтримують структурні підрозділи бібліотеки, загальною кількістю близько 145 тис. записів; 33 бібліографічні БД обсягом майже 581 тис. бібліографічних описів; 15 повнотекстових БД, які налічують близько 1 млн 840 тис. повних текстів; 2 реферативні БД, обсяг інформаційних ресурсів яких становить близько 845 тис. бібліографічних записів з анотаціями чи рефератами; 2 мультимедійні БД містять понад 12 тис. записів; 14 – інші БД (фактографічні, службові), що становлять майже 580 тис. записів (детальна інформація – див. *додаток 1*).

Найбільшим складником комплексу ЕІР за кількістю є бібліографічні БД (ретроспективні, поточного наповнення контентом), у яких представлено повний перелік бібліографічних відомостей про документи, необхідних для їхньої характеристики, що відображається у бібліографічному описі. БД мають зручний інтерфейс для пошуку даних, що важливо для виконання інформаційних запитів користувачів. Значне місце у складі бібліографічних БД належить ЕК підрозділів, що мають спеціалізовані фонди, якими обслуговують користувачів НБУВ. Усі ці ресурси є у вільному доступі для широкого кола користувачів на вебпорталі НБУВ (<http://www.nbuv.gov.ua/node/554>).

Крім ЕК на основі спеціалізованих фондів створюються тематичні БД у межах різних галузей знань. Наприклад, дослідженням рукописної та книжкової спадщини України, архівних документів української науки слугують спеціалізовані БД, які формуються співробітниками підрозділів інститутів рукопису та архівознавства НБУВ. Так, у спосіб наукового опису рукописних книг (богослужбових, світських рукописних книг XVII століття), арабських, польсько-латинських, кириличних рукописів формується БД «Кодекс: рукописні книги», яка забезпечує різноаспектний інформаційний пошук і сприяє здійсненню наукових досліджень з питань кодикології, палеографії, історії книги, історії мови, папірознавства, мистецтвознавства тощо. Ця БД доступна на вебпорталі НБУВ (<https://salo.li/71E0D1f>).

Підрозділами інституту книгознавства НБУВ формуються спеціалізовані е-ресурси, спрямовані на розкриття відповідних фондів і бібліотечних колекцій, інформаційне забезпечення наукових досліджень. Важливого значення для

розкриття історико-культурних фондів НБУВ та їхньої популяризації має електронно-інформаційний комплекс, до складу якого входять 14 БД (див. *додаток 1* і вебсайт – <http://nbuv.gov.ua/node/542>). БД сформовані з урахуванням різних груп видань, відмінних за специфікою та описом, залежно від їхніх особливостей, зокрема: рідкісних видань XIX–XX століть, іноземних і українських стародруків латинським шрифтом, видань кириличного та гражданського друку, почаївських стародруків, колекцій листівок, книгознавчих статей, мініатюрних і рідкісних видань з детальними книгознавчими анотаціями примірників.

Також особливою унікальністю вирізняються БД колекції музичного фонду України, Спілки композиторів України, бібліографічних БД українських нотних видань 1917–1923 рр., церковної музики, документів з історії національного музичного мистецтва, музичної періодики, грамплатівок, творів Артемія Веделя, рукописів з колекції Розумовських та інші. Важливими інформаційними джерелами збереження та популяризації видань зарубіжної україніки є започатковані у НБУВ БД «Зарубіжна україніка», реєстраційно-аналітична БД української зарубіжної книги та періодичних видань зарубіжної україніки, БД «Українська канадіана» і «Бібліографія зарубіжної україніки».

Ведуться електронні БД бібліотечних зібрань та історичних колекцій, які включають нині 42 колекції, до складу яких входять бібліотеки Подільської духовної семінарії, Київської духовної академії, Маріупольської жіночої гімназії, імператорського Університету святого Володимира (Роки), Софійського кафедрального собору, Віленської медико-хірургічної академії, Королівської бібліотеки Станіслава Августа Понятовського «Pegia», особові та родові бібліотеки (<http://nbuv.gov.ua/node/544>).

Відділом національної бібліографії НБУВ виконано значний обсяг робіт зі створення БД національної бібліографії України. Наразі здійснюється формування БД «Леся Українка (1871–1913)» і «Тарас Григорович Шевченко» у межах підготовки покажчиків бібліографії праць і літератури про їхнє життя та творчість. Сформовані ще на початку 1995 р. службові БД припинили своє самостійне існування у зв'язку із завершенням роботи над проєктами і виходом системи фундаментальних покажчиків національного бібліографічного репертуару, а саме: багатотомного бібліографічного видання «Україномовна книга у фондах НБУВ (1798–1923)», «Книга в Україні (1861–1917)», «Бібліографія вчених України», «Бібліографія НБУВ», доступного користувачам зібрання повнотекстових документів, мультимедійних матеріалів і ресурсів з електронних джерел, присвячених бібліографії творів Т. Г. Шевченка (1840–2013) мовою оригіналу і мовами світу та інші.

З метою вирішення питань української біографістики, координації досліджень у загальнодержавному масштабі, виданні матеріалів біографій

діячів України, альманахів, довідників, формування електронного Українського біографічного словника триває робота над проєктом «Український національний біографічний архів» (УНБА), започаткованим інститутом біографічних досліджень на базі електронних історико-біографічних даних, біобібліографії, який інтегрує вивірену інформацію про діячів України минулих часів і сучасності.

Фактично в усіх структурних підрозділах НБУВ, які мають спеціалізовані фонди і здійснюють обслуговування ними користувачів, створені і наповнюються БД, зокрема: бібліографічні БД довідкового фонду та нових надходжень газетних видань; спеціалізованого фонду бібліотекознавчої літератури у спосіб уведення бібліографічних записів на книги, періодичні й продовжувані видання, аналітичних описів документів; БД Фонду Президентів України, у яких висвітлюється український досвід функціонування інституту президенства та видання з дарчими написами, здійснюється бібліографічний опис книг, статей, дисертацій та авторефератів дисертацій з 1990 р. з тематики інституту президенства в Україні та зарубіжних країнах; віддалена БД «Зарубіжна Австріяка», розміщена на вебпорталі Міністерства закордонних справ Австрії, БД «Австрійська бібліотека», яка надає відомості про документи з власних фондів НБУВ. На оперативне виконання разових запитів віддалених користувачів спрямовано інформаційний сервіс «Віртуальна довідка», який містить архів виконаних запитів, розміщений на вебпорталі НБУВ.

Реферативна БД «Україніка наукова» – перший в Україні корпоративний проєкт з розвитку національної системи реферування української наукової літератури, започаткований 1998 р. як корпоративний проєкт НБУВ та Інституту проблем реєстрації інформації (ІПРІ) НАН України. У БД розміщені бібліографічні описи та реферативна інформація про вітчизняні наукові публікації з усіх галузей знань, зокрема книги, статті з періодичних і продовжуваних видань; з неопублікованих документів – автореферати дисертацій та препринти, орієнтовані на інформаційне забезпечення наукової аудиторії, що сприяє інтеграції досягнень українських учених у сучасних наукових електронних комунікаціях. Наразі обсяг інформаційних ресурсів загальнодержавної реферативної БД «Україніка наукова», представленої у вільному доступі в мережі «Інтернет», перевищує 850 тис. записів (<https://salo.li/d87f2ab>). На основі цієї БД спільно з ІПРІ НАН України видається чотири серії Українського реферативного журналу «Джерело», а саме: «Природничі науки», «Техніка. Промисловість. Сільське господарство», «Соціальні та гуманітарні науки. Мистецтво», «Медицина. Медичні науки».

Реферативна інформація представлена також у БД «Наукові реферативні огляди», які мають службове призначення для формування тематичних реферативних оглядів, що розміщені на вебпорталі НБУВ з вільним доступом для користувачів (<http://nbuv.gov.ua/references/>).

Окрему увагу співробітники НБУВ приділяють розбудові повнотекстового наукового ресурсу – електронній бібліотеці. Найпотужнішим її складником є загальнодержавний репозитарій «Наукова періодика України», який містить близько 1,5 млн наукових статей. У ньому представлено надані науковими установами і закладами освіти електронні версії наукових фахових періодичних видань (електронних журналів, наукових видань НАН України, повних текстів наукових статей). Ресурс користується підвищеним попитом серед українських і зарубіжних установ та окремих користувачів, доступ до нього є безоплатним і надається на вебпорталі НБУВ (<https://salo.li/7169371>).

Кількість книг, представлених у «Науковій електронній бібліотеці», наразі налічує понад 37 тис. примірників. До е-ресурсу включають електронні аналоги друкованих видань, електронні книжкові видання, надані правласниками (авторами, видавництвами), і цифрові копії традиційних бібліотечних документів, створених у НБУВ.

Вагомим внеском у цифрову трансформацію НБУВ стало створення електронного архіву «Репозитарій НБУВ» (eVerLib), який зберігає в електронному вигляді копії документів наукового, довідкового, освітнього, методичного призначення, репрезентує інтелектуальні здобутки колективу НБУВ (містить майже 4750 записів), забезпечує для користувачів відкритий доступ до інформації про всі наукові підрозділи, співробітників (науковців) НБУВ, наукові публікації як індивідуальних, так і колективних авторів і поширює матеріали електронного ресурсу у світовому науково-інформаційному середовищі.

Крім того, відбувається формування відкритого ресурсу бібліотечних колекцій «Цифрової бібліотеки історико-культурної спадщини» (становить майже 3,8 тис. записів), серед яких – меморіальна електронна колекція «Т. Г. Шевченко», електронні колекції унікальних і цінних документів із фондів НБУВ, випуски історичних українських газет.

Разом з тим реалізується проєкт НБУВ електронна бібліотека «Україніка» – зведений бібліографічний та повнотекстовий довідково-інформаційний ресурс документальної спадщини України загальною кількістю понад 30,3 тис. записів, у складі якого – оцифровані оригінальні документи українознавчої тематики НБУВ, електронні колекції «В. І. Вернадський», «Шевченкіана», з організацією доступу до науково-довідкових, бібліографічних, текстових ресурсів, які супроводжуються іконографічною та довідково-енциклопедичною інформацією та використовуються у навчальних і наукових цілях.

Здійснюється формування та систематизація значного масиву електронних науково-інформаційних ресурсів Фонду Президентів України (поточний стан – понад 71 тис. записів), у яких представлена інформація про події, пов'язані з офіційною діяльністю та життям Президентів України (виступи, хроніка

подій, матеріали президентських і парламентських виборчих кампаній, офіційних заходів за участю президентів різних країн), а також ключові фрагменти публікацій за дослідженням реакції української та зарубіжної преси на соціально-політичні процеси в суспільстві (преса про політичних діячів і політичні партії України).

Особливе значення набула розбудова корпоративного інформаційного порталу «Наука України: доступ до знань» про об'єкти державної дослідницької інфраструктури, який надає інтегрований доступ до доробку вітчизняних дослідників через науково-інформаційні ресурси бібліотек, наповнюючи електронними матеріалами БД: «Науковці України», «Наукові установи», «Наукові бібліотеки України», «Науково-інформаційні ресурси бібліотек України», що сприяє популяризації науки в державі та доступності національного наукового надбання світовій спільноті. Формуються електронний бібліографічний науково-інформаційний анований ресурс «Тематичний інтернет-навігатор» і БД «Електронний архів інформаційних джерел науково-дослідної роботи».

У мультимедійних СБД розміщуються видання, які одночасно містять графічну, текстову, цифрову, музичну, аудіо-, відео-, фото- та іншу інформацію, а також друковані документи користувачів. Серед них – електронні СБД мультимедійних ресурсів інституту президенства, що відображають різні аспекти організації та діяльності президентської влади й дорадчих структур, як в Україні, так і за кордоном, «Подарунки президентам України», де здійснюється атрибуція, класифікація та систематизація документів з колекції та створюється її фотоархів. Також формуються мультимедійні СБД мистецтвознавчих колекцій рідкісних художніх поштів до 1917 р., української образотворчої картки кінця XIX – початку XX століть, гравірованого портрета XVI–XVIII століть, мідних гравірованих дощок українських друкарень XVIII–XIX століть, аркушевих образотворчих документів, зокрема українського плакату і кіноплакату тощо.

Окрім вище зазначених ресурсів у НБУВ здійснюється формування інших СБД, зокрема: фактографічної загальнодоступної БД «Персоналії НАН України» (наповнення з 2014 р.), у якій представлено інформацію про всі наукові академічні підрозділи та персоналії НАН України у частині академіків, член-кореспондентів, очільників установ.

З метою проведення експертного оцінювання результативності наукової діяльності, формується ресурс із бібліометричної та наукометричної інформації в інформаційно-аналітичній системі «Бібліометрика української науки», в якій представлені бібліометричні профілі науковців і дослідницьких колективів задля просування здобутків українських учених у світову наукову мережу.

Прикладами інформаційних ресурсів для службового використання в

НБУВ є обліково-реєстраційна БД «Читачі НБУВ», яка надає персоніфіковані відомості про користувачів бібліотеки за соціально-демографічними й соціально-професійними характеристиками, а також СБД зі збереження унікальних документів НБУВ, у яких надається вичерпна інформація про стан і умови зберігання рукописних документів; статистичні показники стосовно фізичних характеристик приміщень і видів шкідників із фондів НБУВ і академічних бібліотек; інформація про нове консерваційне обладнання тощо. Для фахівців інших бібліотек такі ресурси можуть бути корисними в контексті вивчення досвіду щодо створення чи розбудови аналогічних СБД безпосередньо у своїх установах.

Нині окремі СБД не наповнюються новими даними, оскільки співробітники здійснюють роботу з рекаталогізації, редагування, уточнення та доповнення відомостями раніше введених бібліографічних записів у БД, що хоча і впливає на щорічний кількісний показник обсягу записів, проте дає змогу підвищити якість е-ресурсу й ефективність інформаційного пошуку. Такими СБД, як правило, за потреби можна скористатися безпосередньо у відділі-розробникові е-ресурсу, як й іншими локальними БД, не представленими з різних причин на широкий загальний мережі «Інтернет». Хоча на вебпорталі НБУВ сконцентровано не весь комплекс створених бібліотечними підрозділами СБД, переважну їхню кількість представлено у безперешкодному доступі для всіх зацікавлених користувачів (http://www.nbuv.gov.ua/data_base/) з можливістю комплексного інформаційного пошуку.

Наразі у бібліотеці продовжують активно створюватися нові ЕІР, зокрема: повнотекстова БД «Журнали НАН України», яка є сегментом «Журнали» Бібліотечного порталу LibNAS; інтегрований ресурс, призначений для здійснення атрибуції нотних видань і аудіодокументів «Дослідження пам'яток музичної культури», організований з трьох СБД, остання з яких «Шевченкіана»; корпоративний проєкт зведеного наукового каталогу мережі бібліотек наукових установ НАН України; бібліографічні СБД, присвячені видатними діячам науки, культури, освіти; СБД бібліографічних покажчиків української періодики; СБД збереження бібліотечних фондів і документальної спадщини держави; збираються біобібліографічні дані для формування електронної СБД «Український мемуарій» та інші.

Крім того у НБУВ реалізовано новий проєкт ResearchUA, розміщений на бібліотечній цифровій платформі підтримки наукових досліджень в Україні, що охоплює понад 15 БД наукової інформації. Також, з метою сприяння розвитку освітніх програм, знань та інформації про Україну й українців, на вебпорталі НБУВ продовжено річну передплату архіву української періодики онлайн LIBRARIA, надається безкоштовний доступ до електронних ресурсів.

Починаючи з 2015 року в Державній службі інтелектуальної власності

Україні зареєстровано авторські права на 12 БД як об'єктів інтелектуальної власності НБУВ, а саме: «Віртуальна довідка», «Кодекс: рукописні книги», «Україна у відгуках зарубіжної преси» з інформаційно-бібліографічним бюлетенем, «Пряма мова Президентів України», «Читачі НБУВ», «Наукова періодика України», «Послуги читальних залів», «Інститут президенства в зарубіжних ЗМІ», «Збереження унікальних документів», зокрема 2024 року – «Публікації НБУВ», «Співробітники НБУВ», «Бібліометрика української науки», отримано відповідні «Свідоцтва про реєстрацію авторського права на твір».

Сформовані ЕІР НБУВ слугують джерельною базою, на основі якої підготовлені і видані фундаментальні монографії; наукові біографічні та бібліографічні покажчики і посібники; анотовані та зведені каталоги фондів НБУВ; словники, довідники, науково-інформаційні видання; тематичні реферативні огляди, дайджести; наукові фахові періодичні, продовжувані видання; збірники наукових праць; наукові публікації тощо. Про стабільну затребуваність у користувачів ЕІР НБУВ свідчать статистичні показники річної звітності НБУВ, зокрема: користувачів (за унікальними ір-адресами) – 1,2 млн 2024 року, 0,62 млн – у першому півріччі 2025 року (з них 12 % зарубіжних користувачів з різних країн світу), звернень до е-ресурсів відповідно – 2,7 млн і 1,3 млн [5].

Упровадження та функціонування значної кількості СБД власної генерації розширює номенклатуру науково-інформаційних бібліотечних послуг, є інформаційним підґрунтям для наукових розвідок, освіти й інтелектуального зростання; сприяє розвитку електронної дослідницької інфраструктури України; забезпечує актуалізацію, доступність, інтеграцію наукового доробку науковців і наукових установ України, рукописної, книжкової, документальної спадщини у глобальному соціокомунікаційному просторі.

Висновки. Упродовж періоду від початку процесу інформатизації в НБУВ колектив створив потужний науково-інформаційний електронний ресурс загальнонаціонального значення, до складу якого входять найбільша в країні наукова електронна бібліотека та реферативна база «Україніка наукова», а також комплекс спеціалізованих бібліографічних, реферативних, повнотекстових, мультимідійних, аналітичних та інших баз даних, функціонально спрямованих на збереження та популяризацію інтелектуального здобутку та національної культурної спадщини українського народу, інформаційний супровід наукових досліджень та освітнього процесу, задоволення інформаційно-знанневих потреб суспільства.

Сьогодні електронні інформаційні ресурси НБУВ становлять національне надбання, постійно розвиваються, удосконалюються, збагачуються новою суспільно значущою інформацією, інтегруються до європейської наукової

інфраструктури, що особливо важливо для розвитку цифрових ресурсів в Україні, системи стратегічно важливих комунікацій та забезпечення розширеного доступу до світових інформаційних ресурсів. У цьому зв'язку, на думку науковців, оцінюючи потенціал баз даних власної генерації вітчизняних національних і технічних бібліотек, ураховуючи вільний доступ, унікальні й актуальні дані для України, широке охоплення національних наукових періодичних видань, а також високу вартість передплати контенту в комерційних базах даних, українські ресурси у поєднанні з міжнародними базами даних у перспективі можуть стати конкурентоспроможною альтернативою міжнародним комерційним і відкритим БД для подальшого розвитку у межах світового руху Відкритої науки [13].

Незважаючи на геополітичні виклики, спричинені збройною військовою агресією Російської Федерації проти України, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського продовжує роботу щодо розбудови й оптимізації електронного науково-інформаційного ресурсу, потенціально відкритого для найширшого загалу українських і зарубіжних користувачів; ресурсу, який заслужено займає чільне місце в науково-інформаційному середовищі України та успішно інтегрується до світового науково-інформаційного простору.

**Відомості про спеціалізовані бази даних
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(станом на 01.01.2025 р.)**

№ з/п	Назва БД	Рік створення	Загальна кількість записів
Електронні каталоги			
1.	ЕК абонементу	2016	27 837
2.	ЕК фонду зарубіжної україніки	2009	12 830
3.	ЕК музичного фонду	2009	32 961
4.	ЕК фонду образотворчих мистецтв	2008	15 864
5.	ЕК відділу стародруків та рідкісних видань – підручний фонд	2009	8805
6.	ЕК каталог відділу фонду юдаїки	2009	1379
7.	ЕК дослідження рукописних та архівних фондів	2010	3800
8.	ЕК періодика єврейськими мовами у збірці фонду юдаїки	2013	25 287
9.	ЕК єврейська книга: стародруки та сучасні видання	2014	1262
10.	ЕК фонди Інституту рукопису	2009	4401
11.	ЕК періодика у збірці фонду юдаїки	2012	10 539
Разом БД – 11			144 965
Бібліографічні БД			
12.	VIK	2010	371 453
13.	Барокова поезія в українських стародруках	2022	212
14.	Бібліографічні покажчики української періодики	2022	540
15.	Бібліотечний вісник	2019	1222
16.	Видання громадянського друку	2004	6618
17.	Віртуальна довідка	2011	8451
18.	Газети. Нові надходження до газетних фондів	2011	7323
19.	Грамплатівки	2005	655
20.	Джерела української біографістики	1996	11 610
21.	Довідковий (підручний) фонд відділу газетних фондів	2018	1292

22.	Довідники	2014	1038
23.	Журнали	2013	350
24.	Журнал «Музика». Публікації	2002	1504
25.	Зарубіжна Австріяка	2008	1813
26.	Індивідуальний автор	2015	4030
27.	Іноземні стародруки	2009	5235
28.	Інститут президентства	1997	33 363
29.	Інформаційні ресурси інтернет	2011	5978
30.	Картотека книгознавчих статей	2009	2512
31.	Каталог залу бібліотекознавчої літератури	1999	11 633
32.	Книги з дарчими написами	2013	2869
33.	Кодекс: кириличні рукописні книги XVII–XVIII ст.	2007	453
34.	Колективний автор	2013	4700
35.	Колекція Розумовських	2012	358
36.	Леся Українка (1871–1913 рр.)	2019	12 279
37.	Наукові праці НБУВ	2019	1754
38.	Реєстраційно-аналітичний каталог періодичних видань зарубіжної україніки	2009	51 500
39.	Рідкісні видання XIX–XX ст.	2003	5984
40.	Рукописна та книжкова спадщина	2019	917
41.	Українська канадіана	2015	2947
42.	Український плакат	2008	10 081
43.	Шевченкіана	2021	4687
44.	Шевченко Т. Г.: бібліографія літератури про життя і творчість	2013	5607
Разом БД – 33			580 968
Мультимедійні БД			
45.	Подарунки президентам України	2012	2770
46.	Українська образотворча картка кінця XIX–початку XX ст.	2014	9290
Разом БД – 2			12 060
Реферативні БД			
47.	Україніка наукова	1998	842 700
48.	Наукові реферативні огляди	2014	1938
Разом БД – 2			844 638
Повнотекстові БД			
49.	Електронна бібліотека «Україніка»	2013	30 324
50.	Журнали НАН України	2023	175 705
51.	Журнали НАН України	2013	345
52.	Інститут президентства в зарубіжних ЗМІ	2019	11 458
53.	Інформаційно-аналітичні матеріали	2012	1654
54.	Наукова електронна бібліотека	2010	37 125

55.	Наукова періодика України	2013	1 451 000
56.	Повні тексти	2010	60 085
57.	Преса про Національну бібліотеку України імені В. І. Вернадського	2011	359
58.	Пряма мова президентів України	2013	6484
59.	Публікації співробітників НБУВ	2017	4750
60.	Репозитарій НБУВ	2010	4750
61.	Співробітники НБУВ	2013	535
62.	Україна у відгуках зарубіжної преси	2011	51 204
63.	Цифрова бібліотека історико-культурної спадщини	2011	3785
Разом БД – 15			1 839 563
Інші БД			
64.	Бібліометрика української науки	2013	58 300
65.	Збереження унікальних документів	2013	29
66.	Історико-культурні ресурси	2010	30
67.	Мікромішети та комахи-шкідники із фондів НБУВ і бібліотек науково-дослідних установ НАН України	2023	50
68.	Моніторинг температурно-вологісного режиму	2010	2512
69.	Наукові установи	2016	988
70.	Науково-інформаційні ресурси бібліотек України	2016	552
71.	Науковці України	2017	162 212
72.	Оцифрування документів	2010	8046
73.	Персоналії	2000	95 404
74.	Персоналії НАН України	2014	2076
75.	Реєстр бібліотек	2016	452
76.	Технології збереження фондів	2019	359
77.	Читачі НБУВ	1998	247 346
Разом БД – 14			578 356
Загальна кількість БД – 77			4 000 550

Список бібліографічних посилань

1. Бази даних служби довідково-бібліографічного обслуговування : Анотований каталог / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського ; упоряд. : Т. В. Добко. Київ, 1996. 20 с.

2. Василенко О. М., Масловська М. С. Інформаційне забезпечення науково-дослідної та практичної діяльності в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського. *Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського: бібліотекознавство та бібліотечна діяльність в інноваційному процесі розвитку*

(2002–2020) : монографія / Є. М. Білько, О. М. Василенко, В. В. Горєва [та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського ; відп. ред. : О. М. Василенко ; наук. ред. : О. З. Клименко. Київ, 2022. С. 91–104. URL : <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004354>

3. Гриценко Н., Ключнікова О., Сандул О. Бібліографічні та реферативні бази даних як інструмент формування наукового портфоліо. *Бібліотечний вісник*. 2021. № 2. С. 30–41. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2021_2_5

4. ДСТУ 7448:2013. Інформація та документація. Бібліотечно-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять : вид. офіц. Уведено вперше (зі скасуванням в Україні ГОСТ 7.26-80); чинний від 29.11.2013 р. № 1423). Київ : Мінекономрозвитку України, 2014. III, 41 с. (Національний стандарт України). URL : <https://lib.nure.ua/storage/app/media/nmbk/doc/dstu.pdf>

5. Звіт про бібліотечно-інформаційну діяльність Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського за 2024 р. / Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського ; відп. ред. : Т. М. Коваль ; наук. ред. : О. Г. Яковенко. Київ, 2025. 128 с.

6. Іванова М. Бази даних Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. Київ, 2023. Вип. 67. С. 266–276. doi : <https://doi.org/10.15407/np.67.266>

7. Лобузін К. В. *Технології організації знанневих ресурсів у бібліотечно-інформаційній діяльності* : монографія / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського ; відп. ред. : О. С. Онищенко. Київ, 2012. 252 с. URL : <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0002150>

8. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського у перше десятиліття незалежності України (1991–2002) : монографія / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко, В. М. Горовий [та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського. Київ, 2019. 452 с. URL : <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0003589>

9. Петров В. Технологія формування реферативної бази даних «Україніка наукова»: наукометричний потенціал / В. Петров, А. Крючин, К. Лобузін, С. Гарагуля, І. Балагура, Н. Мініна. *Бібліотечний вісник*. 2020. № 6. С. 7–14. doi : <http://doi.org/10.15407/bv2020.06.007>

10. Самохіна Н. Ф., Пелюховська І. З. Електронні інформаційні ресурси наукової бібліотеки: класифікація та проблеми використання. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Пріоритети сьогодення та перспективи* : матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Київ, 1–3 жовт. 2025 р.) : у 2 т. / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського, Асоц. б-к України ; відп. ред. : О. М. Василенко. Київ, 2025. Т. 1. С. 331–334. doi : https://doi.org/10.15407/r_nbuv.0005157

11. Спеціалізовані бази даних. *Посібник з академічних досліджень (Lowry)*. URL : <https://salo.li/85Ba9e0>

12. Стратегія розвитку Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (2022–2025). *Бібліотечний вісник*. 2023. № 2. С. 3–6. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2023_2_3

13. Цюра М. А. Українські бази даних як конкурентоспроможна альтернатива міжнародним базам даних. *Бібліотека університету на новому етапі розвитку соціальних комунікацій. Матеріали конференції*. 2024. № 9. С. 182–190. doi : https://doi.org/10.15802/unilib/2024_317404

References

1. Dobko, T. V. (Comp). (1996). *Bazy danykh sluzhby dovidkovo-bibliografichnoho obsluhovuvannia* : anotovanyi katalog [Databases of the reference and bibliographic service : annotated catalog]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
2. Vasylenko, O. M., & Maslovska, S. M. (2022). Informatsiine zabezpechennia naukovo-doslidnoi ta praktychnoi diialnosti v Natsionalnii bibliotetsi Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Information support of research and practical activities in the Vernadskyi National Library of Ukraine]. *Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: bibliotekoznavstvo ta bibliotechna diialnist v innovatsiinomu protsesi rozvytku (2002–2020)*: monohrafiia [V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine: library science and library activity in the innovation process of development (2002–2020): monograph]. (pp. 91–104). Kyiv, Ukraine. Retrieved from <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004354> [In Ukrainian].
3. Hrytsenko, N., Kliushnikova, O., & Sandul, O. (2021). Bibliografichni ta referatyvni bazy danykh yak instrument formuvannia naukovoho portfolio [Bibliographic and abstract databases as a tool for forming a scientific portfolio]. *Bibliotechnyi Visnyk*, 2, 30–41. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2021_2_5 [In Ukrainian].
4. (2014). *Informatsiia ta dokumentatsiia. Bibliotechno-informatsiina diialnist. Terminy ta vyznachennia poniat*. DSTU 7448:2013. [Information and documentation. Library and information activities. terms and definitions of concepts. DSTU 7448:2013 from 29th November 2013]. Kyiv: Ministry of Economic Development of Ukraine. Retrieved April 25, 2025 from <https://lib.nure.ua/storage/app/media/nmbk/doc/dstu.pdf> [In Ukrainian].
5. Koval, T., & Yakovenko, O. (Eds). (2025). *Zvit pro bibliotechno-informatsiinu diialnist Natsionalnoi biblioteki Ukrayiny imeni V. I. Vernadskoho za 2024 r.* [Report on the library and information activities of the Vernadskyi National Library of Ukraine for 2024]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
6. Ivanova, M. (2023). Bazy danykh Natsionalnoi biblioteki Ukrayiny imeni V. I. Vernadskoho [Databases of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine]. *Naukovi Pratsi Natsionalnoi Biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*, 67, 266–276. doi: <https://doi.org/10.15407/np.67.266> [In Ukrainian].
7. Lobuzina, K. V. (2012). *Tekhnologii orhanizatsiinykh znannievykh resursiv u bibliotechno-informatsiinii diialnost*: monohrafiia [Technologies for knowledge resources organization in library and information activities: monograph]. Kyiv, Ukraine. Retrieved from <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0002150> [In Ukrainian].
8. Dubrovina, L. A., Onyshchenko, O. S., & Horovyi, V. M. [et all]. (2019). *Natsionalna Biblioteka Ukrayiny imeni V. I. Vernadskoho u pershe desiatylittia nezalezhnosti Ukrainy (1991–2002)*: monohrafiia [Vernadskyi National Library of Ukraine in the first decade independence of Ukraine (1991–2002): monograph]. Kyiv, Ukraine. Retrieved from <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0003589> [In Ukrainian].
9. Petrov, V., Kryuchyn, A., Lobuzina, K., Harahulia, S. S., Balahura, I. V., & Minina, N. M. (2020). Tekhnolohiia formuvannia referatyvnoi bazy danykh «Ukrayinika naukova»: naukometrychnyi potentsial [Technology of Forming an Abstract Database «Ukrainika Scientific»: Scientometric Potential]. *Bibliotechnyi Visnyk*, 6, 7–14. DOI: <http://doi.org/10.15407/bv2020.06.007> [In Ukrainian].

10. Samokhina, N., & Pelukhovska, I. (2025, October 1–3). Elektronni informatsiini resursynaukovoï biblioteky: klasyfikatsiia ta problemy vykorystannia [Electronic information resources of the scientific library: classification and problems of use]. In *Library. Science. Communication. Current Priorities and Prospects: Proceedings of the International Scientific Conference* (Vol. 1, pp. 331–334). V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine. Kyiv, Ukraine. doi: https://doi.org/10.15407/r_nbuv.0005157 [In Ukrainian].
11. Spetsializovani bazy danykh. *Posibnyk z akademichnykh doslidzhen (Lowry)*. [Specialized databases. A guide to academic research (Lowry)]. Retrieved from <https://salo.li/85Ba9e0> [In Ukrainian].
12. (2023). Stratehiia rozvytku Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho (2022–2025) [Development strategy of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine (2022–2025)]. *Bibliotechnyi Visnyk*, 2, 3–6. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/by_2023_2_3 [In Ukrainian].
13. Tsiura M. A. (2024). Ukrainski bazy danykh yak konkurentospromozhna alternatyva mizhnarodnym bazam danykh [Ukrainian databases as a competitive alternative to international databases]. In *University Library at a New Stage of Social Communication Development. Conference Proceeding*, 9, 182–190. Dnipro, Ukraine. doi: https://doi.org/10.15802/unilib/2024_317404 [In Ukrainian].

Olga Vasylenko,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1235-1452>,
Candidate of Historical Sciences,
Director of the Institute of Library Science,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
3, Hosiivskyi ave., Kyiv, 03039, Ukraine
e-mail: vasylenko@nbuv.gov.ua

Nataliia Bilinets,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7249-6437>,
Research Associate,
Department of Theory and History of Library Science,
Institute of Library Science,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
3, Hosiivskyi ave., Kyiv, 03039, Ukraine
e-mail: binets@nbuv.gov.ua

**SPECIALIZED DATABASES
AS A COMPONENT OF INFORMATION RESOURCES
OF THE V. I. VERNADSKYI NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE**

The purpose of this publication is to consider the modern complex of specialized databases as an important component of the system of intellectual resources of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine in the state of its development, relevance

and functional purpose. **The research methodology is based** on the use of a complex of general and special methods: scientific analysis, synthesis, processing of scientific publications, reports and information of the web portal of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, generalization; application of the principles of scientific objectivity and historicism. **Scientific novelty.** For the first time, a complex of specialized databases is characterized as an important component of the system of scientific and information resources created by the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine in the context of their development, optimization, restructuring, current statistics, accessibility and use in ensuring the information, knowledge and cultural and educational needs of society. **Conclusions.** In the context of modern geopolitical challenges associated with the military aggression of the Russian Federation against Ukraine, the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine continues to work on the development and optimization of an electronic scientific and information resource, a powerful component of which are specialized databases (72); unique in their content and potentially open to the widest possible audience of Ukrainian and foreign users; electronic information resources of the NBUV are of national importance, constantly developing, improving, enriched with new socially significant information, and integrated into the European and world scientific and information space.

Keywords: database, specialized database, scientific information resources, scientific library, electronic library, digital library, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine.

Катерина Кравченко,
провідний бібліотекар відділу теорії та історії бібліотечної справи
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

**ОБСЛУГОВУВАННЯ АБОНЕНТІВ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО В УМОВАХ
НЕСПРИЯТЛИВИХ ЗОВНІШНІХ ЧИННИКІВ (2019–2024)**

У статті проаналізовано основні аспекти обслуговування абонентів міжбібліотечного абонементу Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в умовах несприятливих зовнішніх чинників упродовж 2019–2024 рр. Висвітлено досвід оперативного опрацювання та виконання замовлень, які надходили до відділу міжбібліотечного абонементу. Визначено роль електронних сервісів у забезпеченні безперервного дистанційного обслуговування користувачів.

Ключові слова: міжбібліотечний абонемент, замовлення на бланках, електронне замовлення, дистанційне обслуговування, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

Міжбібліотечний абонемент (далі – МБА) – одна з ключових форм взаємодії бібліотек у системі бібліотечного обслуговування, що ґрунтується на принципі взаємного використання фондів та інформаційно-пошукового апарату бібліотечних установ. Функціонування МБА на території України має понад сторічну історію, беручи свій початок ще на межі XIX–XX ст. Від часу створення ця форма бібліотечного обслуговування зазнала суттєвих трансформацій, насамперед інформатизації бібліотечних процесів і документної комунікації. В організації функціонування МБА це зумовило вироблення та впровадження сучасних інформаційно-технологічних і методичних рішень, а також відповідного нормативно-документного забезпечення. Сьогодні перехід від традиційних форм обслуговування до дистанційних сервісів є одним з основних напрямів модернізації бібліотечної діяльності. У Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ) цей напрям розвивався з 1924 р., коли Всенародна бібліотека України (нині – НБУВ) при Всеукраїнській академії наук започаткувала колективний міжбібліотечний абонемент з метою задоволення інформаційно-знаннєвих потреб користувачів наукових бібліотечних установ. Наразі в НБУВ сформовано потужну систему МБА, яка виконує функцію надання документів у тимчасове користування абонентам інших бібліотек у разі відсутності таких документів у фондах цієї установи, а також забезпечує інформаційні потреби власних користувачів (персональних, колективних, юридичних осіб), залучаючи для того фонди інших бібліотек. Цей процес пов'язаний із взаємодією бібліотечних установ

як в Україні, так і за кордоном, що своєю чергою сприяє розвитку міжнародної науково-інформаційної комунікації.

У НБУВ обслуговування абонентів покладено на окрему структуру – відділ міжбібліотечного абонементу (далі – ВМБА), яким активно впроваджуються новітні форми роботи з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Так, ВМБА разом з відділом інформаційно-комунікаційних технологій було вироблено методико-технологічні рішення щодо впровадження електронного замовлення (далі – ЕЗ) на документи й електронної доставки документів (далі – ЕДД). Проте, незважаючи на широке застосування допоміжних електронних сервісів, сутність обслуговування, як базової одиниці бібліотечної діяльності, залишається незмінною. Саме надання належних послуг у його традиційному форматі становить ядро взаємодії між бібліотекою та користувачами. Активна інформатизація процесу ЕЗ у системі МБА у НБУВ розпочалася 2013 р., що значно активізувало модернізацію бібліотечних послуг. Як документ запити користувача ЕЗ є цифровим аналогом традиційних замовлень на паперових бланках (далі – ЗПБ), які зазвичай заповнюють абоненти. Користувачі мають змогу оформити замовлення в онлайн-режимі у спосіб надсилання запитів на відповідну електронну поштову скриньку, що мінімізує витрати часу на процес виконання замовлень на документи. Послуга ЕДД швидко розвивалася та набула пріоритетного статусу в абонентів НБУВ. Так, можливість дистанційного доступу до інформаційних ресурсів для користувачів уже є усталеною послугою, яка посідає чільне місце в сучасній системі бібліотечно-інформаційного обслуговування. Упроваджується та поступово вдосконалюється цифровий інструментарій надання бібліотечних послуг, який сприяє активізації взаємодії з користувачами, підвищенню ефективності у задоволенні їхніх інформаційних потреб. Саме розвиток номенклатури електронних послуг, зокрема за МБА, упродовж 2019–2024 рр. дав змогу НБУВ адаптуватися до складних умов роботи через несприятливі зовнішні чинники, пов'язані з COVID-19 і повномасштабним вторгненням військ Російської Федерації (далі – РФ) на територію України.

Мета статті – визначити тенденції у системі обслуговування абонентів МБА в НБУВ у період 2019–2024 рр, висвітлити динаміку використання електронних і традиційних форм замовлень на бібліотечні документи, розглянути актуальні аспекти користувацьких запитів, окреслити пріоритети розвитку дистанційного бібліотечного обслуговування.

Одними з найсуттєвіших факторів, які вплинули на процес активізації обслуговування користувачів на основі використання ЕЗ, стали пандемія COVID-19, повномасштабне вторгнення військ РФ на територію України і запроваджений з огляду на це воєнний стан. Такі негативні чинники

зумовили зміни в системі обслуговування користувачів. 2020 р. через пандемію співробітники бібліотеки перейшли на режим віддаленої роботи. Технологію обслуговування було дещо модернізовано з метою оптимізації надання послуг в умовах дистанційного обслуговування. Працівники ВМБА адаптувалися до нових умов, організувавши процес обслуговування абонентів у форматі онлайн, що передбачало переважне застосування електронної комунікації. Насамперед абонентам надсилався електронний бланк замовлення, який після заповнення ними повертався на офіційну поштову скриньку відділу (abon@pbuv.ukr.net). Отримані ЕЗ бібліотечні працівники опрацьовували на предмет коректності внесених даних: шифр, автор, назва, рік видання, встановлення кількості запитуваних екземплярів видань тощо. Після такої перевірки замовлення реєструвалося у відповідному журналі і передавалося на виконання до основного книгосховища чи відділу-фондоутримавачу. У разі виявлення помилок або неповних даних на бланках замовлень, працівники ВМБА уточнювали інформацію через листування з користувачами електронною поштою.

Завдяки налагодженому процесу опрацювання ЕЗ і чіткому дотриманню регламенту обслуговування, працівники ВМБА забезпечують оперативне реагування на запити користувачів. Відповідно до положень Національного стандарту України «Довідник бібліографічних елементів даних», усі учасники процесу замовлення чи одержання документів обмінюються спеціальними повідомленнями, які містять визначені елементи даних. Кожне таке повідомлення має власну назву й умовний означник, які уможливають його ідентифікацію та запобігають плутанині в опрацюванні замовлень [3]. Дотримання нормативних вимог дає змогу не лише впорядкувати комунікацію, а й підвищити якість і точність надання послуг, що особливо важливо під час дистанційного обслуговування. Отже, ЕЗ стає не просто зручним, а й більш безпечним в умовах впливу негативних зовнішніх чинників. Використовуючи поштову скриньку ВМБА, користувачі мають змогу у зручний для них час з'ясувати статус свого замовлення.

У межах системи обслуговування за МБА суттєвого значення набула послуга ЕДД. Основні аспекти функціонування цього процесу розглянуто В. Чупріною, Г. Кухалашвілі, Т. Серьогіною у статті, в якій акцентовано увагу на технологічному циклі ЕДД, котрий становить незначну частину автоматизованої системи й реалізує такий функціонал: отримання електронного листа-запиту – опрацювання замовлення – виготовлення копії – доставлення копії користувачу [5]. Сучасна практика доставлення документів розглядає цей процес не лише як спосіб надання електронних копій віддаленим користувачам і забезпечення доступу до необхідної інформації на різних носіях, а і як можливість роботи з наданими матеріалами безпосередньо

в електронному середовищі. Розвиток систем віддаленого доступу до бібліотечних фондів зумовлює необхідність встановлення між бібліотеками тісних інформаційних і технологічних зв'язків. Відтак, ЕДД доцільно розглядати не лише як елемент забезпечення сталих електронних комунікацій, але і як ефективний засіб організації взаємодії між бібліотечними установами.

Процес ЕДД постійно знаходиться у полі зору вітчизняних бібліотекознавців, а відтак – удосконалюється. Особлива увага з огляду на це приділяється автоматизації процесів опрацювання замовлень і оперативному інформуванню користувачів про стан виконання їхніх запитів. Поряд зі значною кількістю опрацьованих і виконаних замовлень, у практиці міжбібліотечного обслуговування залишається певний відсоток незадоволених запитів користувачів. Це явище є об'єктом спеціального дослідження у бібліотекознавчій науці і практиці. Так, питання причин виникнення та способів мінімізації таких випадків розглянуто у дисертаційному дослідженні О. Г. Яковенко, яка досліджувала організаційні та технологічні аспекти використання інформаційних ресурсів у діяльності наукових бібліотек [6], а також висвітлено у публікації Н. В. Дмитрієвої, присвяченій динаміці інформаційних запитів читачів [1]. Як зазначено у цих джерелах, серед основних причин незадоволених замовлень – відсутність необхідного документа у фонді, обмеження щодо видачі окремих видів видань (наприклад, рідкісних, зношених або тих, що мають статус архівних), а також неповне або некоректне оформлення замовлень з боку користувачів. Працівники НБУВ, зважаючи на ці фактори, докладають зусиль щодо зниження кількості незадоволених замовлень – налагоджують комунікацію з абонентами, уточнюють інформацію про документи, а також здійснюють систематичний моніторинг запитів абонентів. Прийняття ефективних організаційно-технологічних рішень підвищує якість інформаційного обслуговування абонентів ВМБА, позитивно впливає на стан задоволення інформаційно-знанневих потреб користувачів НБУВ.

Динаміку кількості ЕЗ і ЗПБ у період 2019–2024 рр. демонструє рис. 1.

Аналізування динаміки щодо кількості ЕЗ і ЗПБ у ВМБА за період 2019–2024 рр. свідчить про характерні зміни у запитах користувачів. Якщо упродовж 2020–2022 рр. фіксувалося зниження кількості ЕЗ і ЗПБ, порівняно з 2019 р., коли пандемія COVID-19 розпочалася, але не було ще оголошено про карантинні обмеження у країні, то в 2023–2024 рр. спостерігається поступове збільшення обсягів читацьких замовлень. Так, 2023 р. показник ЗПБ становив 8304 замовлення, ЕЗ – 796; співвідношення кількості ЗПБ і ЕЗ 2024 р. – на рівні 6055 і 1039 відповідно, що свідчить про досягнення рівнів, співрозмірних із показниками 2019 р. (ЗПБ – 8762, ЕЗ – 1331 замовлень).

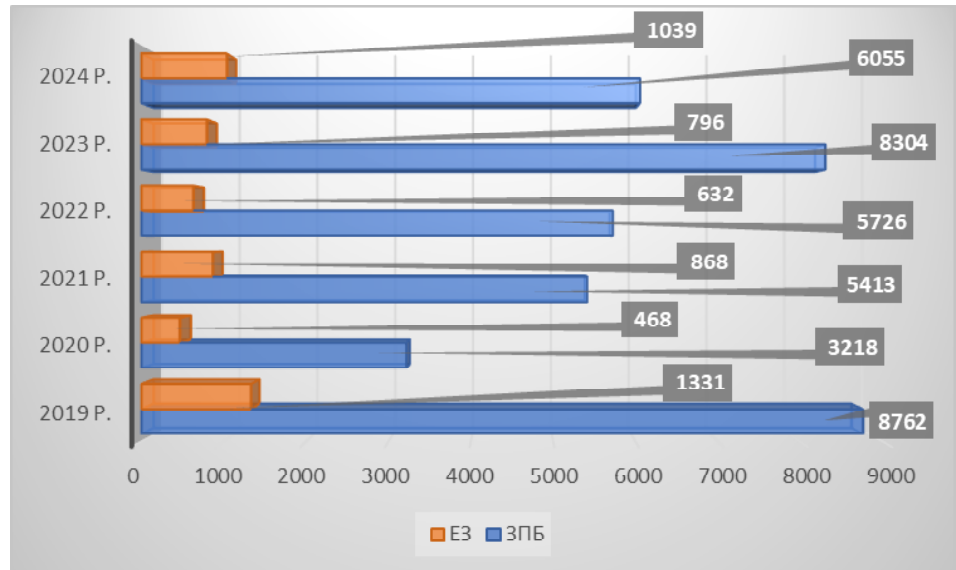

Рис. 1. Розподіл кількості електронних замовлень і замовлень на паперових бланках за роками

Основними чинниками, які зумовили значні коливання між кількістю читацьких замовлень, є початок періоду пандемії COVID-19 і вторгнення військ РФ на територію України. За часів пандемії розпочалося зниження загальної кількості замовлень, що можна пояснити обмеженнями доступу до бібліотечних послуг. Це вплинуло не тільки на роботу бібліотек, а й на всі сфери діяльності нашого суспільства. Карантинні обмеження, зумовлені COVID-19, ще більше змусили людство звернути увагу на взаємодію в мережі «Інтернет» і дали поштовх до вдосконалення та залучення електронних ресурсів на всіх можливих етапах життя. Саме у цей час набуло актуальності дистанційне обслуговування віддалених абонентів, співпраця в онлайн-режимі з іншими бібліотеками, електронна комунікація з користувачами. Ураховуючи всі складнощі цього періоду, персонал ВМБА та бібліотека в цілому вимушено перейшли на новий режим роботи. Значну увагу було зосереджені на розширенні можливостей ЕЗ, яке дедалі частіше використовувалося як важливий інструмент обслуговування. Було встановлено ефективний зворотний зв'язок з користувачами – листування електронною поштою давало змогу дієво реагувати на запити, надавати консультації, а також уточнювати інформацію щодо наявності документів у фондах або термінів їхнього виконання. Такий підхід сприяв не лише підтриманню оперативної комунікації з абонентами, а й забезпечив поступове збільшення кількості замовлень. Це помітно вплинуло на показники 2021 р., їхня кількість сягнула: ЗПБ –

5413, ЕЗ – 868, що свідчить про сприйняття як користувачами, так і бібліотекарями нових методів обслуговування. Події періоду початку введення воєнного стану на території України (2022) позначилися на відвідуванні користувачів НБУВ, що зумовило й суттєве зниження кількості читацьких замовлень. Часті тривалі повітряні тривоги, ракетні атаки, пошкодження електричних мереж і, як наслідок, – відключення світла, відсутність інтернету, зв'язку, – унеможлилювали належне надання бібліотечних послуг. Проте, завдяки сучасним технологіям і підвищенню якості протиповітряної оборони Збройних Сил України, було вирішено проблему з відключенням світла. Так, незважаючи на складнощі комунікаційних зв'язків, працівники НБУВ, зокрема й ВМБА, продовжували виконувати свої функції щодо бібліотечного обслуговування абонентів і забезпечили перехід до більш гнучких, зручних і технологічно досконалих форм взаємодії з користувачами.

Вивчення показників виконання замовлень абонентів за період 2019–2024 рр. підтверджує здатність ВМБА адаптуватися до надзвичайних умов праці, надавати бібліотечні послуги практично на рівні докризового періоду і засвідчує поступову цифрову трансформацію процесу обслуговування абонентів. Динаміка замовлень виявляє перевагу ЗПБ, які становлять близько 88 %, водночас ЕЗ – 12 % від загальної кількості запитів. Незважаючи на таке співвідношення показників, ЕЗ має високий потенціал розвитку і модернізації у майбутньому, насамперед на основі телекомунікації.

Аналізування складу ЕЗ за галузевою ознакою дає змогу краще зрозуміти наукові інтереси й інформаційні потреби користувачів. Згідно з результатами проведеного нами моніторингу переважають запити абонентів на технічну літературу, які становлять 58–60 % від усіх замовлень, а решта (40–42 %) – це запити на літературу гуманітарного профілю. Порівнюючи ці показники із відповідними статистичними даними за період 1998–2000 рр., наведеними Н. І. Мошковською, щодо дослідження читацьких уподобань і забезпечення інформаційних запитів читачів-науковців [4], констатуємо, що пріоритети абонентів дещо змістилися у бік технічного спрямування та мають такі показники: 62–65 % становили запити на технічну, 35–38 % – на гуманітарну літературу.

Рис. 2 демонструє кількість виданої літератури за період 2019–2024 рр. з фонду основного зберігання (далі – ФОЗ) і підсобного фонду (далі – ПФ) ВМБА.

Згідно з результатами проведеного аналізу кількості виданих ВМБА документів, спостерігається зниження цього показника 2020 р. Надалі відбувається поступове збільшення попиту абонентів на необхідні видання. Це підтверджують статистичні дані за 2021 і 2022 р. Найбільша кількість замовлень спостерігається 2023 р., а 2024 р. відбувається коливання у бік

їхнього зменшення. Загалом за шість років видано 17 312 примірників з ФОЗ і 23 900 – з ПФ ВМБА. Така різниця у загальній кількості виданої літератури за період 2019–2024 років між документовидачею з ФОЗ і ПФ ВМБА пояснюється загальноприйнятими в НБУВ правилами, згідно з якими документи з ФОЗ не видаються: якщо наявний примірник є лише в одному екземплярі, пошкоджений, утрачений, колекційний, архівний, відсутній у фонді з невідомих причин [2].

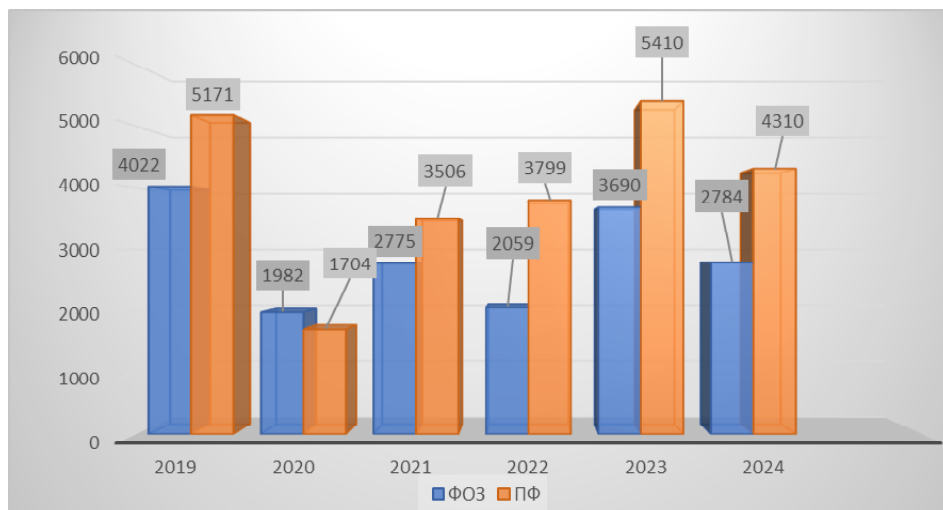

Рис. 2. Розподіл кількості виданих документів із фонду основного зберігання та підсобного фонду ВМБА за роками

Адаптуючись до складних умов воєнного стану, сьогодні у ВМБА прийнято низку рішень, пов'язаних із внутрішнім упорядкуванням, систематизацією та розміщенням бібліотечних фондів, веденням службової документації, заповненням і коригуванням електронних формулярів. Відкривши такий формуляр, бібліотекар має змогу переглянути повну інформацію про видані документи, терміни користування ними, що значно підвищує рівень організації обслуговування абонентів.

Упродовж 2022–2024 рр. спостерігалось зростання кількості користувачів з тимчасово окупованих територій, що позитивно вплинуло на відвідуваність НБУВ і зумовило підвищення показників читацьких запитів. Поступове збільшення замовлень у цей випробувальний період досягло статистичних показників, співмірних із довоєнними роками. Нині особлива увага приділяється також кібербезпеці, адже зростання кількості електронних звернень вимагає захисту персональних даних користувачів. Незважаючи на непрості умови роботи, бібліотека зберігає стабільність щодо обслуговування та розглядає перспективи розвитку послуг МБА на основі телекомунікаційних технологій.

Висновки. Проведений моніторинг співвідношення кількості електронних і традиційних замовлень користувачів показав поступову трансформацію системи МБА у відповідь на зовнішні виклики й комунікаційні обмеження; зростання популярності електронних замовлень; розвиток електронних сервісів і послуг. Стабільність функціонування МБА в умовах воєнного стану доводить адаптивність, ефективність і перспективність упроваджених цифрових рішень у бібліотечну практику.

Перспективним для напрямку МБА в НБУВ є переведення його робочих процесів на новітні технології. Це сприятиме створенню єдиного інформаційного середовища для користувачів, що забезпечить як новий рівень функціональності бібліотечно-інформаційного обслуговування, так і підвищить роль бібліотеки як важливого партнера в умовах цифрової трансформації суспільства.

Список бібліографічних посилань

1. Дмитрієва Н. В. Інформаційні запити читачів: динаміка та тенденції. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. Київ, 2022. Вип. 66. С. 70–85.

2. Інструкція про роботу з незадоволеними замовленнями користувачів на документи з бібліотечного фонду / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського. Київ, 2015. 17 с.

3. Інформація і документація. Довідник бібліографічних елементів даних. Ч. 2. Опрацювання замовлень (ISO 8459–2:1992, IDT). ДСТУ ISO 8459-2:2005 : Вид. офіц. Київ : Держспоживстандарт України, 2007. 37 с.

4. Мошківська Н. І. Міський МБА в системі забезпечення інформаційних запитів читачів-науковців. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. Київ, 2002. Вип. 9. С. 552–558.

5. Чупріна В., Кухалашвілі Г., Серьогіна Т. Модернізація служби МБА за допомогою засобів електронної доставки документів. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. Київ, 2013. Вип. 38. С. 317–333.

6. Яковенко О. Г. Організаційно-технологічні аспекти використання інформаційних ресурсів у наукових бібліотеках (1918–2004 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.08 / НАН України, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Київ, 2005. 210 с.

Людмила Рудицька,
молодший науковий співробітник відділу теорії
та історії бібліотечної справи
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

**ЕЛЕКТРОННИЙ КАТАЛОГ
ЗАЛУ БІБЛІОТЕКОЗНАВЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
ЯК ДЖЕРЕЛО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПОТРЕБ
БІБЛІОТЕЧНИХ ФАХІВЦІВ**

У статті розглянуто структуру і зміст електронного каталогу залу бібліотекознавчої літератури Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, його значення у забезпеченні інформаційних потреб бібліотечних спеціалістів.

Ключові слова: бібліотечна справа, електронний каталог, актуалізація бібліотечних фондів, бібліотекознавство, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, зал бібліотекознавчої літератури.

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ) є провідним науково-інформаційним центром країни, який забезпечує доступ до широкого спектра видань бібліотекознавчої тематики. Одним із ключових інформаційних ресурсів, який допомагає фахівцям у галузі бібліотечної справи отримувати необхідні знання та матеріали, є електронний каталог залу бібліотекознавчої літератури (далі – ЕК ЗБЛ).

Згідно з ДСТУ 7448:2013 «Інформація та документація. Бібліотечно-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять» електронний каталог – бібліотечний каталог, поданий в електронній формі, наданий користувачам бібліотеки у режимі локального та віддаленого доступу. У бібліотечній практиці під електронним каталогом розуміють як бібліографічні бази даних, так і підсистеми автоматизованої бібліотечної інформаційної системи [2].

Мета статті – висвітлити особливості формування ЕК ЗБЛ, його значення у забезпеченні інформаційних запитів бібліотечних спеціалістів, актуалізації бібліотечних фондів.

ЕК ЗБЛ – це сучасна інформаційна система, яка є інформаційним ресурсом, що забезпечує доступ до бібліографічної інформації у галузі бібліотекознавства, бібліотечної справи, документознавства, книгознавства та суміжних дисциплін і актуалізує бібліотечні фонди. Призначення ЕК ЗБЛ – задоволення професійних інформаційних потреб бібліотекарів, науковців, викладачів і студентів відповідного профілю.

Основними характеристиками каталогу є:

- інформування про ресурси – каталог містить відомості про монографії, збірники наукових праць, матеріали наукових конференцій, автореферати дисертацій, наукові довідники й енциклопедії, вітчизняні й зарубіжні періодичні видання, інші матеріали з питань бібліотекознавства та суміжних галузей;
- забезпечення релевантного пошуку відповідно до запитів за ключовими словами, автором, назвою, темою, роком видання тощо;
- доступність – електронний каталог уможливує віддалений доступ до інформації, що є важливим для фахівців з інших регіонів України і світу;
- актуальність – база даних регулярно оновлюється, що дає змогу отримати інформацію про найновіші публікації з бібліотекознавства і суміжних галузей.

Фактично формування ЕК ЗБЛ розпочато 1999 р. У той час було прийнято рішення, щодо створення у локальній програмі «Бібліотека» спеціалізованих БД: «Книги» (інформація про надходження фахових видань за профілем діяльності читального залу; автореферати докторських і кандидатських дисертацій з питань бібліотечної справи, бібліографознавства, книгознавства; видання НБУВ); «Статті» (інформація зі збірників наукових праць, матеріалів конференцій, періодичних, продовжуваних видань); «Праці співробітників НБУВ» [1]. Нині – це узагальнений спеціалізований електронний інформаційний ресурс на уніфікованій програмній платформі НБУВ – «Каталог залу бібліотекознавчої літератури».

На початок 2025 р. його обсяг становив понад 11 600 бібліографічних записів, хронологія яких охоплює видання з середини ХІХ ст. до сьогодні. Загальний фонд ЗБЛ наразі становить близько 20 тис. примірників вітчизняних і зарубіжних видань. Переважна більшість видань – українською мовою, також наявні видання англійською, німецькою, французькою, польською, китайською та іншими мовами народів світу.

Формується ЕК на основі введення бібліографічних записів на книги, періодичні і продовжувані видання та аналітичного розпису статей з журналів і збірників, електронних ресурсів фахового профілю. ЕК ЗБЛ містить значну кількість джерел з таких тематичних напрямів:

- історія бібліотечної справи в Україні та світі;
- бібліотечне управління, менеджмент, маркетинг;
- інформаційні технології та автоматизація бібліотек;
- каталогізація, класифікація, систематизація;
- бібліотечні електронні сервіси, цифрова трансформація;
- формування професійних компетентностей бібліотекарів.

Починається ЕК з даних про найціннішу ретроспективну частину бібліотекознавчого фонду (1825–1948), яка в ЕК представлена виданнями,

починаючи з 1857 р. Ось деякі з них: Н. Греча «Два слова объ летучей библиотеке» (1857), Р. Нипперт «Азбуки восточныхъ и западныхъ языковъ и образецъ корректуры съ общепонятными знаками: для пособия наборщикомъ и корректорамъ» (1859), В. Соболевичева «Обзоръ большихъ библиотекъ Европы въ начале 1859 года» (1860), Е. О. Карский «Очеркъ славянской кирилловской палеографіи. Изъ лекцій, читанныхъ въ Императорскомъ Варш. Университете» (1901), «Сборникъ постановлений и распоряженій по цензуре съ 1720–1862 годъ» (1862), «Собрание матеріаловъ о направленіи различныхъ отраслей словесности за последнее десятилетіе и отечественной журналистики за 1863–1864 г.» (1865), «Алфавитный списокъ типографіямъ, литографіямъ и т. п. заведеніямъ, а также книжнымъ магазинамъ, лавкамъ, библіотекамъ для чтенія и проч. въ Кіеве, состоявшимъ на лицо къ 1-му января 1900 года» (1900), «Уставъ Учебно-Просветительнаго и Благотворительнаго Общества въ Святошине» (1906), «Записка о состояніи библіотеки инженеровъ Кіевскаго военнаго округа, оказавшемся при приѣмке ея вновь избраннмъ библіотекаремъ въ 1906–1907 году» (1907) та ін.

Вітчизняні видання – це праці визначних бібліотекознавців України ХІХ–ХХ ст. Бібліотекарі й професори Київського, Харківського, Одеського, Львівського, Чернівецького університетів, такі як Д. Багалій, В. Іконников, І. Линниченко, К. Райфенкугель, К. Рубинський, М. Сумцов, Л. Фінкель, П. Шестериков, а також Л. Хавкіна (як працівник Харківської громадської бібліотеки) в окремих розділах власних праць висвітлювали історичні аспекти діяльності різних вітчизняних книгозбірень і бібліографічних товариств, які діяли на межі ХІХ–ХХ ст. [8]. Їхні праці зберігаються у фонді ЗБЛ і відображені в ЕК. Серед них: Н. А. Рубакинъ «Основные задачи библиотечнаго дела» (1907), К. И. Рубинскій «Библиотека Харьковскаго университета за 100 лѣтъ ея существованія» (1907), Л. Б. Хавкина «Какъ люди научились писать и печатать книги: Очеркъ из исторіи культуры» (1907), С. Сірополко «Народні бібліотеки. Організація та техніка бібліотечнаго діла» (1919), Л. Биковський «Книгознавство, бібліографія та бібліотекознавство» (1933) та ін.

В ЕК відображені також Звіти Київської міської публічної бібліотеки (1895–1906), Звіти Одеської міської публічної бібліотеки (1875–1915), Історичний нарис про міську публічну бібліотеку в Одесі (1830–1910), Звіти Харківської та Херсонської громадських бібліотек (1889–1915) та ін.

На межі ХХ–ХХІ ст., з проголошенням незалежності України, відбувся новий етап розвитку бібліотечної справи. У цей час у фахових періодичних виданнях і наукових збірниках відчутно зросла кількість досліджень і публікацій видатних українських бібліотекознавців, праці яких зберігаються у фонді ЗБЛ і відображені в ЕК. Свої праці публікували: науковець у галузі

бібліографознавства, книгознавства, документознавства Г. М. Швецова-Водка; відомий учений і педагог, український бібліотекознавець, документознавець, бібліографознавець М. С. Слободяник; український історик, культуролог, книгознавець, бібліограф, бібліографознавець Я. Д. Ісаєвич; бібліотекознавець, бібліограф П. І. Рогова; трудівник бібліотечної справи, культурно-освітній діяч, бібліофіл, краєзнавець Т. І. Роскіна та ін. Цей період в ЕК відображений ґрунтовними працями київських бібліотекознавців, відомих в Україні та за її межами, зокрема: О. В. Василенко, Т. І. Вилегжаніної, Л. А. Дубровіної, Т. В. Добко, В. В. Добровольської, Л. В. Гарбар, Т. Ю. Гранчак, В. В. Загуменної, С. Л. Зворського, Т. І. Ківшар, С. С. Кіраля, Т. В. Коваль, Г. І. Ковальчук, С. Х. Литвина, Т. В. Новальської, О. С. Онищенко, В. І. Попика та ін.

В ЕК аналітично представлено публікації у фахових наукових виданнях НБУВ, таких як «Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», збірники матеріалів міжнародних наукових конференцій НБУВ «Бібліотека. Наука. Комунікація», збірники наукових праць «Рукописна та книжкова спадщина України», «Українська біографістика».

Також тут відображена інформація про колективні й індивідуальні монографії за підсумками ґрунтовних досліджень, метою яких є висвітлення основних напрямів прикладних наукових досліджень з бібліотекознавства, які мають позитивний визначальний вплив на розвиток бібліотечної справи України, узагальнення історично-бібліотечних процесів. Зокрема, це праці Л. А. Дубровіної та О. С. Онищенко «Бібліотечна справа в Україні в ХХ столітті» (2009), Л. А. Дубровіної «Історико-культурологічні дослідження рукописної спадщини в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (2024), монографії О. Ю. Мар'їної «Бібліотека в цифровому просторі» (2017), Т. В. Новальської «Бібліотечне читачезнавство в Україні: історія, теорія, практика» (2018), О. В. Петренко «Бібліотекознавство: теорія, історія, практика» (2023), колективна монографія «Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського: бібліотекознавство та бібліотечна діяльність в інноваційному процесі розвитку (2002–2020)» (2022) та багатьох інших.

Сучасна бібліотекознавча література зосереджується на питаннях інновацій, цифрової грамотності, інтеграції в європейський науковий простір. Вона є ключовим інструментом підтримки професійної діяльності бібліотекарів і наукових досліджень у цій галузі та суміжних науках.

Бібліотекознавчий е-ресурс доступний для користувачів як безпосередньо в читальному залі, так і на вебпорталі НБУВ (<https://surl.li/gjrjrdk>). В ЕК відображені відомості про актуальні джерела з бібліотекознавства, фахові видання України – документи щодо законодавчого забезпечення діяльності

національних бібліотек світу; стандарти з інформації, бібліотечної та видавничої справи і суміжних галузей; довідкові, бібліографічні, науково-інформаційні видання, такі як: «Робота бібліотек наукових установ Національної академії наук України», «Історія Національної академії наук України», путівник «Архіви, колекції та зібрання державних, громадських та релігійних установ у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» тощо. Доступна інформація про науково-методичні видання для фахівців – це статистичні та бібліографічні покажчики, наприклад бібліографічний покажчик «Обмінний фонд Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», покажчик Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого «Бібліотечна Україна в цифрах», «Бібліотечна справа і бібліотекознавство України (2011–2020)»; допоміжні таблиці УДК, ББК, двозначні таблиці кирилических авторських знаків тощо [5].

Результати бібліотекознавчих досліджень українських науковців початку ХХ століття широко представлені в періодичних фахових виданнях України. Це – «Бібліологічні вісті» (1923–1930), «Бібліотечний журнал» (1925–1926), «Бібліотечний збірник» (1926–1927), «Журнал бібліотекознавства та бібліографії» (1927–1930), які є особливо значущою частиною фонду ЗБЛ і відомості про них також відображені в ЕК.

Сучасна періодика представлена науково-теоретичними і практичними журналами: «Бібліотечна планета» – журнал Національної бібліотеки України імені Я. Мудрого, «Бібліотечний вісник» – науково-теоретичний та практичний журнал НБУВ, «Бібліотечний Меркурій» – науковий журнал Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, «Бібліотечний форум: історія, теорія і практика» – всеукраїнський науковий та професійний бібліотечний журнал, «Вісник Книжкової палати» – науково-практичний журнал Державної наукової установи «Книжкова палата України імені Івана Федорова», «Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук» – науковий журнал Київського національного університету культури і мистецтв, «Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія» – науковий журнал Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв та ін.

Періодичній продовжуванні видання іноземних країн після початку збройної агресії Російської Федерації проти України представлені здебільшого журналами бібліотекознавчої тематики, які надійшли з Польщі. Починаючи з 2018 р. до фонду надходять: Biblioteka Narodowa – щорічник Національної бібліотеки Польщі (Варшава); Folia bibliologica – продовження журналу Biuletynu Biblioteki UMCS, профіль якого включає питання сучасного бібліотечного мистецтва та історії бібліотек (Люблін); Polska bibliografia bibliologiczna – посібник з польської книгознавчої бібліографії (Варшава); Przegląd

Biblioteczny – найстаріший польський науковий журнал у галузі бібліотекознавства (Варшава). В ЕК ЗБЛ можна знайти інформацію про іноземні видання Австрії, Америки, Великобританії, Канади, Китаю, Німеччини, Сінгапуру, такі як: BiblioAsia – журнал Національної бібліотечної ради Сінгапуру (Сінгапур); Bibliothèque nationale de France – хроніки Національної бібліотеки Франції (Франція); La Revue de la BNU – журнал Національної університетської бібліотеки Страсбурга (Франція); Library of Congress Magazine – журнал Бібліотеки Конгресу США (Америка); Österreichische Nationalbibliothek – щорічний звіт Австрійської Національної бібліотеки (Австрія); The British Library – щорічний дослідницький звіт Британської бібліотеки (Великобританія).

У 2009–2020 рр. до ЗБЛ надходили журнали Національної бібліотеки Китаю: Journal of the National Library of China – журнал Національної бібліотеки Китаю (Китай); The National Library of China (англійська версія «Journal of library science in China») – журнал бібліотекознавства в Китаї та інші, надруковані мовою оригіналу [7].

Постійне оновлення ЕК з метою оперативного задоволення інформаційних запитів користувачів на документи бібліотекознавчої тематики, зручні і доступні засоби пошуку в ЕК забезпечують швидкий віддалений доступ до необхідної інформації, що зі свого боку стимулює розвиток бібліотечної науки і практики в Україні та сприяє її входженню в міжнародний інформаційний простір.

Пошук на вебпорталі НБУВ забезпечує вебсторінка: навігаційне меню; пошуковий рядок; меню надходження за датою: рік, місяць; основні розділи каталогу. У розділах і підрозділах матеріали згруповані за темами, а саме: бібліотечна справа, бібліотекознавство; документознавство; архівна справа; книга, книгознавство тощо.

Задля пошуку потрібного матеріалу необхідно обрати вид пошуку (ключові слова, автор, назва, рік видання), ввести запит у поле пошуку, який здійснюється за ключовими словами, автором або назвою, роком видання. Є можливість переглянути результати пошуку у двох форматах – повному і стислому. Кожен стислий запис містить повну інформацію про документ: автор, назва, рік видання, видавництво. Користувачі мають змогу ознайомитися зі змістом періодичних і продовжуваних видань задля відстеження нових бібліотекознавчих публікацій, у разі наявності цифрових копій та електронних видань – отримати доступ до повного тексту документів у віддаленому режимі.

Висновки. Електронний каталог залу бібліотекознавчої літератури НБУВ має велику вагу у забезпеченні інформаційних запитів бібліотекарів, дослідників, студентів фахових спеціальностей завдяки широкому охопленню матеріалів, зручним інструментам пошуку, доступності. Він допомагає оперативно

знаходити необхідні матеріали для наукової, практичної, організаційної бібліотечної діяльності; використовувати бібліографічні ресурси для написання наукових робіт, статей, дисертацій. Проте більшість видань із ретроспективної частини спеціалізованого фонду не відображено в електронному каталозі, частина бібліографічних описів наукових збірників не містить розгорнутих анотацій, досить незначна кількість документів подана в електронному повнотекстовому форматі. Подальший розвиток спеціалізованого електронного каталогу спрямовано на охоплення більшої кількості документів з фонду залу бібліотекознавчої літератури, завдяки ретроспективній частині, що забезпечить повноту відображення спеціалізованого фонду, значно розширить можливості інформаційного пошуку інформації, сприятиме ефективнішому використанню фонду, забезпеченню інформаційного супроводу наукових досліджень, підтримці професійного зростання фахівців у галузі бібліотекознавства та бібліотечної справи.

Список бібліографічних посилань

1. Василенко О. М., Масловська С. М. Інформаційне забезпечення науково-дослідної та практичної діяльності в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського. *Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського: бібліотекознавство та бібліотечна діяльність в інноваційному процесі розвитку (2002–2020)*: монографія / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського; відп. ред.: О. М. Василенко. Київ: НБУВ, 2022. С. 91–104. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004354>
2. ДСТУ 7448:2013. Інформація та документація. Бібліотечно-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять: ухвалений наказом Мінекономрозвитку України від 29.11.2013 № 1423. Вид. офіц. Київ: Мінекономрозвитку України, 2014. III, 41 с. (Національний стандарт України).
3. Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1918–1941 / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського. Київ, 1998. 337 с.
4. Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1941–1964 / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського. Київ, 2003. 357 с.
5. Методичні, бібліографічні та інші видання, підготовлені бібліотеками. *Робота бібліотек наукових установ Національної академії наук України у 2023 році*: інформ.-аналіт. огляд / автори-укладачі: О. Л. Сокур, Г. І. Солоіденко, Т. Л. Кулаковська, Л. О. Матвійчук; відп. ред.: О. М. Василенко, Г. І. Солоіденко; НАН України, Інформ.-бібл. рада НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського. Київ, 2024. Вип. 29. С. 193–217. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0005002>
6. Положення про читальний зал бібліотекознавчої літератури Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського. Київ: НБУВ, 2024. 8 с.
7. Рудицька Л. П. Формування фонду залу бібліотекознавчої літератури Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського за роки російської воєнної

агресії проти України (2014–2024). *Бібліотека. Наука. Комунікація. Інтеграція у міжнародний бібліотечний простір* : матеріали міжнар. наук. конф. (м. Київ, 8–10 жовт. 2024 р.) : у 2 т. / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського, Асоц. б-к України ; відп. ред. : О. М. Василенко. Київ, 2024. Т. 1. С. 175–179.

8. Седих В. В. Історія бібліотечної справи в Україні. *Українська бібліотечна енциклопедія*. URL : <https://ube.nlu.org.ua/article/Історія%20бібліотечної%20справи%20в%20Україні>

Інесса Смоляр,

завідувач відділу комплексного бібліотечного обслуговування
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Леся Туровська,

науковий співробітник відділу комплексного бібліотечного обслуговування
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

БУКТРЕЙЛЕР ЕЛЕКТРОННОЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ ВИСТАВКИ ЯК ІННОВАЦІЙНА ФОРМА ПРОПАГУВАННЯ БІБЛІОТЕЧНОГО ФОНДУ

**(з досвіду відділу комплексного бібліотечного обслуговування
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського)**

У статті всебічно проаналізовано способи забезпечення користувачів якісною аудіовізуальною інформацією у форматі бібліотечного буктрейлера. Розглянуто основні напрями організації буктрейлера електронної бібліотечної виставки на документній базі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, як однієї з інноваційних форм дистанційного обслуговування.

Ключові слова: буктрейлер, електронна бібліотечна виставка, мультимедійні ресурси, відеокультура, відеопрезентація, віртуальна виставкова бібліотечна діяльність, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

Стрімкий розвиток глобальної інтернет-мережі, удосконалення електронних інформаційних технологій відкриває перед бібліотеками нові можливості щодо популяризації власних фондів з широким використанням мультимедійних ресурсів і продуктів. Глибоке проникнення відеокультури в усі види діяльності суспільства сприяло дедалі більшій орієнтації читацької аудиторії на аудіовізуальну інформацію, спричинило появу у світовому та українському медіапросторі принципово нового для бібліотечної справи електронного інформаційного продукту – буктрейлера як засобу медіа промоції друкованої продукції.

Мега статті. Спираючись на багаторічний досвід організації електронних бібліотечних виставок (далі – ЕБВ) відділу комплексного бібліотечного обслуговування (далі – ВКБО) Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ), проаналізувати шляхи оптимізації віртуальної виставкової діяльності наукової бібліотеки через організацію буктрейлера електронної бібліотечної виставки (далі – БЕБВ).

За визначенням Української бібліотечної енциклопедії, буктрейлер (*англ.* booktrailer, від book – «книга», trailer – «анонс, промо-відео») – це короткий

відеоролик (зазвичай тривалістю до трьох хвилин), створений за мотивами певної книги (кліп за книгою) для її рекламування та просування серед відвідувачів книгарень, книготорговельних інтернет-магазинів, користувачів бібліотек, з метою заохочення до читання [6].

Словник нових бібліотечних термінів тлумачить буктрейлер як форму реклами книги, анонс на книгу у вигляді невеличкого відеоролику, який вміщує її найяскравіші фрагменти або в тій чи іншій художній формі візуалізує її зміст [10].

Американська письменниця Дарсі Паттісон вважає буктрейлер самостійним жанром і загострює увагу на другому складникові цього слова – трейлер (тобто «причеп») як візуальний додаток до основного перегляду, створений у рекламних цілях [17].

Іноді до відеопрезентації книги некоректно застосовують назву тизер. Буктрейлер і тизер – подібні, але не тотожні поняття. Тизер (від *англ.* *teaser* – «дражнити») – це рекламне оголошення, побудоване як інтрига, що містить частину інформації без демонстрації самого продукту, тоді як основне завдання буктрейлера – яскраво й образно розповісти про той чи інший твір, зацікавити, заінтригувати користувача, мотивувати його до прочитання твору.

Зазвичай буктрейлери порівнюють з трейлерами до фільмів, які є складниками рекламних кампаній кінокартин. Анонсуючи фільми, трейлери збирають велику глядацьку аудиторію. Тож на початку 2000-х рр. американським видавцям спало на думку, що і книги можна пропагувати у такий самий спосіб. Використовуючи інтерактивну технологію, фахівці книжкового ринку почали продукувати промо-ролики книг як додатковий засіб реклами своєї продукції.

2003 року на книжковому ярмарку в м. Шрівпорті (штат Луїзіана, США) широкій публіці продемонстрували перший офіційний буктрейлер до роману американської письменниці Крістін Фіхан «Симфонія темряви», який більше нагадував музичний кліп ⁶.

З 2005 року практика створення буктрейлерів як своєрідного супроводу книг у США і країнах Західної Європи набула популярності завдяки розвитку технологій Web 2.0, а саме: сервісів відеохостингу (YouTube та його аналогів), блогів, соціальних мереж. З того часу промо-ролики як динамічний вид книжкової реклами стали невід'ємним складником рекламної кампанії кожного бестселера, почали масово поширюватися, здобули визнання та заслужену популярність.

⁶ Буктрейлер до роману американської письменниці К. Фіхан «Симфонія темряви» розміщений на відеохостингу YouTube за посиланням: <http://www.youtube.com/watch?v=Hmo4VMcbbXg>

Спершу буктрейлери у вигляді звичайних слайд-шоу з ілюстраціями до книг, підписами, закадровими коментарями створювали на замовлення американських і західноєвропейських видавництв, які розглядали цю форму інформування про книги як новий ефективний маркетинговий інструмент для просування книжкового бізнесу. Поширення буктрейлерів тісно пов'язане з появою нових інтерактивних медіа з використанням цифрових технологій, завдяки чому вони здобули популярність в інтернеті. Сьогодні фактично жодна рекламна кампанія книги у США та Європі не відбувається без буктрейлера, який перетворився на самостійний вид мистецтва.

В Україні буктрейлер також спочатку взяли на озброєння видавництва, розглядаючи цей видовищний спосіб промоції книг як маркетинговий інструмент для просування книжкового бізнесу. Найпершими вітчизняними буктрейлерами стали відеоролики до творів Н. та О. Шевченків «Кривава осінь у місті Лева» й «Оksamитовий перевертень», а також І. Померанцева «Винарні», які 2010 року демонструвалися на Форумі видавців⁷. 2011 року українське видавництво «Грані-Т» запустило перший ролик за серією «Життя видатних дітей»⁸. Тоді ж видавництво «Meridian Czernowitz» підготувало ролики на книги Ю. Андруховича, О. Забужко, А. Любки. Відтоді українські видавництва створюють буктрейлери як до книг, що заплановані до виходу, так і видань, які вже вийшли друком. 2012 року буктрейлер на книгу «Голова Якова» Любка Дереша зібрав майже п'ять тисяч переглядів.

Тривалий час буктрейлер вивчали лише у парадигмі реклами видавничої продукції, що залишало поза увагою науковців осмислення його як феномену бібліотечного маркетингу. Згодом ідею відеоформату підхопили й книгозбірні, які почали активно використовувати буктрейлери у своїй практиці. Однак, попри спільне завдання видавництв і бібліотек просувати і популяризувати видання, їхні функції відмінні: видавничий буктрейлер рекламує видання з метою його продажу, а бібліотечний – задля активізації інтересу до видання, пропагування читання, розширення кола активної читацької аудиторії.

В Україні бібліотечні буктрейлери створюються як до сучасних книг, так і до взірців літературної класики. Кращі з них визначаються через проведення конкурсів за участю бібліотек і Української бібліотечної асоціації (далі – УБА). Серед них: Всеукраїнський конкурс «Оживають герої на екрані

⁷ Форум видавців – неприбуткова громадська організація, яка діє з 1994 р. Її офіс знаходиться у Львові.

⁸ Життя видатних дітей – книжкова серія видавництва «Грані-Т» (Київ), заснована 2006 року. Об'єднує понад 30 книг сучасних українських авторів. Містить неймовірні історії про життя майбутніх письменників, художників, архітекторів, математиків, медиків, фізиків, які надихають незламним прагненням досягти своєї професійної мрії.

у рекламі», організований Державною бібліотекою України для юнацтва за підтримки УБА; «Читаємо з Клубом Сімейного Дозвілля», який УБА проводить спільно зі своїм партнером – видавництвом «Клуб Сімейного Дозвілля»; конкурс буктрейлерів, ініційований Гете-Інститутом в Україні; конкурси обласних універсальних наукових бібліотек та ін.

Комплексні бібліотекознавчі дослідження з питань використання буктрейлерів у системі бібліотечно-інформаційного обслуговування ще перебувають на етапі свого становлення. Сьогодні не існує загальноприйнятих вимог до створення буктрейлерів, відсутні навіть критерії їхньої тривалості. Спеціалізований англомовний блог про буктрейлери визначає за оптимальну тривалість ролика – одну-півтори хвилини, хоча більшість буктрейлерів (так само, як і відеокліпи) мають час демонстрації до трьох хвилин.

Українська дослідниця Т. Заїченко розрізняє видавничі та бібліотечні відеоролики. Перший вид буктрейлерів створюється ще до виходу книги з метою зацікавлення читачів і спонукання їх до її придбання (він фактично виступає аналогом трейлеру до кінофільмів). Другий вид створюється за мотивами вже виданої книги, наявної у фондах бібліотеки, і має на меті рекламувати книгу, популяризувати читання у цілому, залучити користувачів до бібліотеки [4].

На думку К. Л. Сізової, Н. М. Алексеєнко, В. В. Хміль-Чуприни, буктрейлер, створений видавництвом або книгарнею (частіше, інтернет-магазином), називають так помилково – це радше промоційний ролик книжкового видання. Ставлячи перед собою завдання змусити потенційного покупця придбати книгу, розробники таких відеороликів створюють їх за шаблоном: на екрані з'являються руки ведучого, які гортають сторінки видання, а голос за кадром розповідає про зміст і поліграфічне виконання книги. Типовим прикладом є серія роликів інтернет-магазинів «То Номе», «Моя книжкова полиця» тощо. Цей різновид промороликів книг певною мірою виконує соціокультурну функцію, однак художня цінність самого відео залишається доволі низькою [9].

Буктрейлер є об'єктом дослідження різних галузей науки. Зокрема він перебуває у фокусі уваги теорії соціальних комунікацій [1]. Використовуючи соціокомунікативний підхід, О. Косачова розглядає відеоролик як рух інформації від автора буктрейлера (який відіграє роль комуніканта) – до аудиторії, яка складається з потенційних читачів (реципієнтів). Автор зазначає, що буктрейлер має виконувати чотири основні функції: інформаційну (подібно до анотації, коротко розкривати зміст книги), комунікативну (що полягає в перекодуванні вербальної мови книги у візуальну мову відеоролика), естетичну (художнє оформлення книги і мистецтво візуального продукту), соціокультурну (форму-

вання світогляду читача, виховання всебічно розвиненої особистості) [7].

У сфері маркетингу і реклами буктрейлер досліджують як дієвий рекламний інструмент і засіб промоції книги [5; 8; 15]. Педагогіка й освіта вивчають буктрейлер як засіб формування читацької компетенції в учнів [3]. У мистецтвознавстві буктрейлер розглядають як нове культурне явище та новий різновид мистецтва [16].

У бібліотекознавстві буктрейлер вважають новим жанром популяризації книги й ефективним медіаресурсом сучасної бібліотеки [2]. У цілому огляд наукових розвідок із заявленої тематики свідчить про недостатність концептуальних досліджень буктрейлера як бібліотечного феномену зі всебічним аналізом його науково-інформаційних і соціокультурних властивостей. Бракує узагальнених робіт щодо технології створення бібліотечних буктрейлерів, їх популяризації. Насамперед буктрейлер сприймається як необхідний елемент маркетингового, а не соціокультурного, просвітницького чи мистецького рівня. Висвітлення у бібліотекознавчих дослідженнях питань організації БЕБВ взагалі відсутнє. Через це, методика організації БЕБВ, розроблена в НБУВ, може розглядатися як ноу-хау у вітчизняній бібліотечній галузі, зокрема щодо оптимізації теорії та практики дистанційного бібліотечно-інформаційного обслуговування. Уперше така методика була викладена у дослідженні Смоляр І. Е. та Туровської Л. О. «Організація буктрейлера електронної бібліотечної виставки (з досвіду відділу комплексного бібліотечно-інформаційного обслуговування НБУВ)» у розділі «Консультації» інформаційно-аналітичного видання «Робота бібліотек наукових установ Національної академії наук України у 2023 році» [14].

З початком третього тисячоліття ЕБВ як презентація в інтернеті за допомогою засобів вебтехнологій віртуальних образів спеціально підібраних і систематизованих творів друку для читацького огляду, ознайомлення та використання, стали одним із популярних і затребуваних різновидів бібліотечного онлайн-сервісу [13].

Вивчаючи суть бібліотечного буктрейлера, НБУВ винайшла принципово нову форму його застосування у віртуальній бібліотечній виставковій діяльності (далі – ВБВД). Накопичивши передовий досвід щодо організації ЕБВ, 2023 року ВКБО НБУВ зробив наступний крок у справі оптимізації віртуальної виставкової діяльності через організацію БЕБВ.

БЕБВ – це коротка змістовна відеоанотація до певної ЕБВ з метою її промоції, рекламування, пропагування та просування, а також заохоченні читача до її перегляду. Особливістю БЕБВ є презентація ЕБВ у яскравій, образній, динамічній візуальній формі. БЕБВ вирішує кілька завдань: апелюючи до читацьких емоцій, сфокусовує увагу на бібліотечному фонді, пропагує його та створює активну читацьку аудиторію. У широкому значенні слова

БЕБ⁹ є новим жанром віртуального бібліотечно-інформаційного обслуговування, який має рекламно-ілюстративний характер і поєднує електронні образи друкованих видань, аудіо-візуальне мистецтво й інтернет-технології.

Незважаючи на технологічні виклики часу, друкована книга залишається затребуваною у суспільстві, однак наразі для неї відкривається перспектива щодо технологічних і соціокультурних інновацій. Одним з нових форматів є ЕБВ і БЕБВ як адаптація книги до реалій сьогодення, що оптимізує дистанційний бібліотечно-інформаційний сервіс і стає невід'ємним атрибутом сучасної наукової, освітньої та культурної моделі суспільства.

На думку фахівців, БЕБВ – аудіовізуальна характеристика (візитка) ЕБВ, яка створює образний аудіо- та відеоряд, покликаний передати атмосферу ЕБВ, визначити наперед враження, інформативну користь з приводу ознайомлення з нею. Маючи на меті популяризацію та просування ЕБВ, БЕБВ є з одного боку ефективним PR-інструментом популяризації книги, промоції бібліотечного фонду, з іншого – дієвим засобом зацікавлення та заохочення користувачів до перегляду ЕБВ з метою навчання, просвітництва, педагогічної, наукової діяльності, самовиховання, інтелектуального розвитку тощо [11].

БЕБВ вирішує низку завдань:

– дає змогу у цікавій динамічній формі презентувати користувачам певну ЕБВ з представленими на ній різноманітними виданнями з бібліотечного фонду;

– заохочує користувачів відвідати бібліотеку фізично або дистанційно;

– сприяє економії часу на перегляд користувачами певної ЕБВ;

– дає змогу бібліотечному працівнику – організатору БЕБВ відкрити нові грані творчості у своїй професії: спробувати себе у ролі режисера відеомонтажу, художника, мультиплікатора тощо на шляху перетворення БЕБВ на витвір мистецтва, побудований за власним унікальним сценарієм, що розкриває нові якості представлених на ЕБВ видань;

– набуваючи статус власного електронного інформаційного продукту, покращує імідж бібліотеки в цілому.

За технікою своєї організації БЕБВ максимально наближається до самостійного бібліотечного жанру, оживляючи статичну за своєю природою ЕБВ і різнобарвно передаючи її атмосферу тими чи іншими аудіо- та відеозасобами.

БЕБВ – це яскраве свідчення того, що «друге життя» виданням може дати не лише виставкове експонування, а й ефектно створений буктрейлер на їхнє експонування.

⁹ Визначення «Буктрейлер електронної бібліотечної виставки» подано у версії, запропонованій авторами цього наукового дослідження.

З метою максимального впливу на користувача, БЕБВ має відповідати низці базових вимог (рис. 1).

Рис. 1. Базові вимоги до буктрейлера електронної бібліотечної виставки

Серед найзатребуваніших БЕБВ, організованих упродовж 2023–2024 рр. на базі підсобних фондів ВКБО НБУВ, такі: «Україна: Етнокультурна мозаїка», «Воєнна наука. Військова справа», «Українознавство: історія та сучасність», «Музично-пісенний фольклор та народна обрядова традиція українців», «Майстерність художнього слова: сучасні українські письменники», «Русь-Україна з найдавніших часів до незалежності»¹⁰.

На шляху організації БЕБВ може виникнути низка проблем, серед яких – брак навичок роботи з електронними фото- та відеоредакторами тощо. Одним з варіантів подолання протиріч між обізнаністю бібліотечних працівників і новітніми технологіями можуть бути курси з підвищення медіаграмотності.

Технологічні реалії інформаційного середовища спричинили трансформацію змісту бібліотечної діяльності. Кардинально змінилася сама філософія бібліотечної роботи: від принципу обслуговування фізичного користувача фізичним документом – до принципу доступу до бібліотечних фондів у віддаленому режимі. Усе це повною мірою стосується формування бібліотечних електронних інформаційних ресурсів, зокрема організації ЕБВ і БЕБВ, які бібліотека публікує на своєму вебпорталі і рекламує у соціальних мережах.

Організація буктрейлера на базі ЕБВ вимагає від бібліотечного працівника, окрім креативності, відчуття художньої краси, музичного ритму – певних

¹⁰ Лінки на перегляд БЕБВ ВКБО: [https://www.facebook.com/share/1Yn6DZMHJ6/?mibef\[tid\]=wwXlfr](https://www.facebook.com/share/1Yn6DZMHJ6/?mibef[tid]=wwXlfr); https://www.youtube.com/@vkbo_library

професійних знань і навичок у галузі комп'ютерних (зокрема мультимедійних) технологій. Оскільки БЕБВ – це унікальний аудіовізуальний продукт, естетична якість і майстерність його організації межує із самостійним мистецтвом. Адже він знаменує інноваційне поєднання різних видів мистецтва (літератури і кіно). БЕБВ – це творчий виклик найкращої інтерпретації сутності ЕБВ. Зосереджені зокрема на унікальності й естетичній якості, розробники виводять його за межі реклами в галузь мистецтва.

Рекламуючи ЕБВ і БЕБВ, бібліотечні працівники стають виконавцями докорінно нових функціональних обов'язків: інформаційних брокерів, модераторів, маркетологів, експертів. Така діяльність охоплює:

- перегляду опублікованих ЕБВ і БЕБВ на бібліотечному вебпорталі;
- формування кола спілкування навколо опублікованих ЕБВ і БЕБВ на бібліотечному вебсайті;

- розширення цього кола у співтовариствах прихильників бібліотеки у популярних соціальних мережах (Facebook, Instagram), на сервісах відеохостінгів (YouTube), телебаченні, соціальних медіа, бібліотечних блогах і тематичних форумах, де знаходиться цільова аудиторія, на яку позитивно вплине рекламований продукт;

- презентацію ЕБВ і БЕБВ під час літературних вечорів, зустрічей з письменниками, читачьких конференцій, круглих столів, книжкових фестивалів;

- розсилання інформаційних повідомлень про опубліковані ЕБВ і БЕБВ віддаленим користувачам за допомогою електронної пошти (e-mail), у вигляді повідомлень (sms), рекламних розміщень тощо;

- здійснення посередництва, тобто дистанційного інформаційно-бібліографічного консультування віддалених користувачів щодо використання ними певного масиву пропонованої інформації [12].

Така діяльність є цілковито виправданою, адже активній аудиторії користувачів сприймати БЕБВ як промоверсію ЕБВ набагато цікавіше і видовищніше, ніж просто прочитати анотацію до неї.

Оскільки віддалена аудиторія має різний рівень знань, умінь і навичок роботи в інформаційно-пошукових системах, для бібліотечних працівників – організаторів ЕБВ і БЕБВ набуває важливості розроблення типових відповідей та підказок на передбачені запитання. Організація дистанційного консультування може відбуватися через електронну пошту, бібліотечний вебсайт, соціальні мережі тощо.

Висновки. Формат буктрейлера електронної бібліотечної виставки з використанням новітньої технологічної бази надає як бібліотечним працівникам, так і користувачам низку додаткових можливостей та переваг, сприяє досягненню якісно нового рівня повноти й оперативності задоволення сучасних дистанційних бібліотечно-інформаційних потреб.

Список бібліографічних посилань

1. Бессараб А. О. Буктрейлер як нове явище у сфері соціальних комунікацій. *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації*. 2014. № 1/2. С. 159–163.
2. Буктрейлер – сучасна форма реклами книги / Херсонська обласна універсальна наукова бібліотека імені Олеса Гончара. URL : <http://biblio.lib.kherson.ua/buktreyley.htm>
3. Гич Г. М. Буктрейлер як засіб розвитку професійної компетенції вчителів літератури. *На допомогу миколаївському педагогу* : зб. інстр.-метод. листів та рекомендацій. Миколаїв, 2015. С. 85–92.
4. Заїченко Т. Бібліотечний буктрейлер. *Вісник Книжкової палати*. 2014. № 4. С. 52.
5. Каньшина О. В. Промоція книжкових видань у мережі Інтернет. *Молодий вчений*. 2017. № 11. С. 746–750.
6. Ковальчук С. П. Буктрейлер. *Українська бібліотечна енциклопедія*. URL : <https://ube.nlu.org.ua/article/Буктрейлер>
7. Косачова О. Буктрейлер як ефективний медіаресурс сучасної бібліотеки. *Вісник Книжкової палати*. 2014. № 10. С. 15–18.
8. Найда Л. В. Створення буктрейлера – один із засобів популяризації книги. URL : <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/24627/3/СТВОРЕННЯ%20БУКТРЕЙЛЕРА.pdf>
9. Сізова К. Л., Алексеєнко Н. М., Хміль-Чуприна В. В. Властивості бутрейлера: український та світовий досвід. *Держава та регіони. Серія : Соціальні комунікації*. 2020. № 1. С. 85–89.
10. Словник нових бібліотечних термінів / Управління культури, туризму та охорони культурної спадщини Дніпровської районної у м. Києві держадміністрації, Центральна районна бібліотека ім. П. Г. Тичини ; уклад. : В. М. Осипенко. Київ, 2013. 11 с.
11. Туровська Л. О. Буктрейлер електронної бібліотечної виставки як жанр дистанційного бібліотечно-інформаційного сервісу. *Культура історичної пам'яті в Україні: наукові, культурні та освітні аспекти* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 23–24 серп. 2023 р.) / Одеська національна наукова бібліотека ; упоряд. : М. В. Миргород, С. М. Герасимова ; відп. ред. : Л. В. Арюпіна. Одеса, 2024. С. 178–182.
12. Туровська Л. О. Сучасний імідж бібліотечного працівника в системі бібліотечно-інформаційного обслуговування. *Бібліотека в умовах сучасності і конструювання майбутнього* : матеріали IV наук.-практ. конф. (до Всеукраїнського дня бібліотек) (м. Вінниця, 27 вересня 2023 р.) / Управління культури та креативних індустрій Департаменту гуманітарної політики Вінницької обласної військової адміністрації, ВОУНБ ім. В. Отамановського, Вінницьке обласне відділення ВГО УБА ; редкол. : Г. М. Слотюк (голова) [та ін.] ; упоряд. : П. І. Цимбалюк, Т. П. Кристофорова ; відп. за вип. : Л. Б. Сенік. Вінниця, 2023. С. 153–155.
13. Туровська Л. О., Смоляр І. Е. Електронна виставка як комунікаційна модель діяльності наукової бібліотеки. *Вісник Книжкової палати*. 2015. № 3. С. 23–31.
14. Туровська Л. О., Смоляр І. Е. Організація буктрейлера електронної бібліотечної виставки (з досвіду відділу комплексного бібліотечного обслуговування НБУВ).

Робота бібліотек наукових установ Національної академії наук України у 2023 році : інформаційно-аналітичний огляд. Київ, 2024. Вип. 29. С. 80–93.

15. Філатов А. Буктрейлери: від реклами до нового виду мистецтва. *ЛітАкцент*. 2013. № 22. (313). С. 289–293.

16. Хмельовська О. Буктрейлер по-українськи: додаткова промоція книги чи забавки для видавця? Читомо : вебсайт. 2013. URL : <https://archive.chytomo.com/news/buktrejler-po-ukrayinsky-dodatкова-promotsiya-knyhy-chy-zabavky-dlya-vydavtsya>

17. Pattison D. Book Trailers. URL : <https://www.darcypattison.com/marketing/book-trailers/>

УДК 027:025.5:004.6](497)

Ірина Соколова,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4409-5630>,

науковий співробітник,

відділ теорії та історії бібліотечної справи,

Інститут бібліотекознавства,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

м. Київ, Україна

просп. Голосіївський, 3, Київ 03039, Україна

e-mail: Sokolova@nbuv.gov.ua

РЕПОЗИТАРІЙ dCOBISS: ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ

Мета статті – розглянути цифровий репозитарій dCOBISS як реалізацію проекту створення єдиного центру для зберігання та управління цифровим контентом у регіоні Західних Балкан. **Методологічна база** дослідження ґрунтується на застосуванні комплексу загальнонаукових методів, зокрема аналізу та синтезу, порівняльного аналізу, узагальнення. **Наукова новизна.** Розглянуто призначення та функціональні можливості цифрового репозитарію dCOBISS, що не висвітлювалося в українській бібліотекознавчій літературі. Створення та підтримання роботи репозитарію представлено як результат злагодженої роботи бібліотек регіону і науково-дослідного Інституту інформаційних наук IZUM і один з продуктів інформаційної інфраструктури для потреб наукової спільноти і пересічних громадян. **Висновки.** Створення репозитарію dCOBISS у бібліотечно-інформаційній системі регіону можна розглядати як певні якісні зміни, адже завдяки новому ресурсу створюється єдиний доступ до електронних текстових, аудіо- та відеоматеріалів локальних бібліотек. Репозитарій dCOBISS є сховищем електронного контенту й агрегатором даних наявних інституційних репозитаріїв. Проведена робота надзвичайно складна не тільки через охоплення великої кількості бібліотек, які знаходяться в різних країнах, а й через мультимовність регіону. Для зручності роботи бібліотекарів і користувачів інтерфейс репозитарію представлений дев'ятьма мовами у двох системах писемності – латиниці і кирилиці. Сьогодні репозитарій є досить молодим проектом і перебуває на стадії становлення. Завдяки створенню цього репозитарію наукове співтовариство отримало цінний ресурс і доступ до наукових публікацій Відкритого Доступу цього регіону. Також репозитарій має необхідний інструментарій та займається збором інформації про публікації Відкритого Доступу, зокрема про наукові проекти, під час реалізації яких створювалися публікації, фінансування. Знайомство з досвідом побудови і функціонування бібліотечно-інформаційної системи інших країн демонструє шляхи розвитку інформаційних комунікацій, розкриває зарубіжний досвід управління інформаційними потоками і може бути корисним для підвищення ефективності вітчизняної бібліотечної сфери.

Ключові слова: dCOBISS, репозитарій, бібліотечно-інформаційна система COBISS, бібліотечна мережа, Відкритий Доступ, наукова комунікація.

Актуальність теми дослідження. У регіоні Західних Балкан ІТ-фахівці продовжують роботу зі створення і покращення сервісів, програм, додатків для бібліотечно-інформаційної системи COBISS (Co-operative Online Bibliographic System & Services; Спільна онлайн-бібліографічна система та послуги). Сучасні розробки щодо збереження та поширення інформації, а також управління інформаційними потоками пов'язані з високим рівнем комп'ютерних технологій. Створення репозитаріїв, у яких необмежений час може зберігатися будь-який обсяг інформації – це закономірний та необхідний етап у розвитку бібліотек й інформаційно-бібліотечних мереж. У контексті інформаційного забезпечення наукової діяльності особливо актуальною є проблема розміщення наукових і навчально-методичних матеріалів у репозитаріях Відкритого Доступу (далі – ВД).

Аналіз досліджень і публікацій. В українському інформаційному просторі тема розроблення та функціонування репозитарію dCOBISS не представлена. Зарубіжні науковці М. Петек, Б. Шток, Б. Наместнік, А. Крайнци [10] висвітлюють завдання та призначення репозитарію dCOBISS, розкривають його функціональні можливості, а також його використання як агрегатора даних інституційних репозитаріїв. На сайті Уряду Республіки Словенія збережено протокол засідання Національної ради бібліотечної діяльності, під час якого обговорювалися питання функціонування репозитарію dCOBISS та його узгодження з іншими базами даних національної інфраструктури наукової інформації [13]. Учасники міжнародної наукової конференції, яка проходила в IZUM 2021 р. доповідали про створення та основні завдання репозитарію [12]. На каналі YouTube «COBISS – poti do znanja. IZUM, Maribor» зберігаються відеоматеріали виступів цієї конференції [7]. Темі репозитарію dCOBISS присвячений виступ М. Петека на семінарі, який був проведений на факультеті соціальних наук Люблянського університету [1; 8]. 2025 р. для бібліотекарів розроблено інструкції, в яких прописано алгоритм дії щодо збереження у репозитарії електронних матеріалів і публікацій ВД [6; 11]. Бібліотекарі та користувачі мають змогу працювати з матеріалами репозитарію, звернувшись на сайт dCOBISS (<https://d.cobiss.net/repository>) [4].

Мета статті – розглянути цифровий репозитарій dCOBISS як реалізацію проєкту створення єдиного центру для зберігання та управління цифровим контентом у регіоні Західних Балкан.

Виклад основного матеріалу. 2020 р. почав працювати вебдодаток цифрового репозитарію dCOBISS, над створенням якого працювали фахівці Інституту інформаційних наук Республіки Словенія (IZUM; Institut informacijskih znanosti Univerze v Mariboru). Розробники репозитарію повідомляють, що dCOBISS є незалежним вебдодатком, призначеним для зберігання та керування цифровими матеріалами. Розробка сервісів, до яких

отримали доступ користувачі у вебдодатку dCOBISS, була на часі. До створення dCOBISS на території Словенії та сусідніх країн функціонували локальні репозитарії та портали, що об'єднували репозитарії певного спрямування, але це не був єдиний ресурс у межах бібліотечно-інформаційної системи COBISS. Зазначається, що у попередніх версіях електронної платформи COBISS бібліотекарі вже мали змогу приєднувати до метаданих документа електронні тексти. Але новий вебдодаток вивів цю роботу на новий рівень, має новий функціонал, передбачає збереження електронної інформації безпосередньо в репозитарій dCOBISS, а також агрегацію даних з інших локальних репозитаріїв. Розробники вебдодатка акцентують увагу на тому, що одна з функцій репозитарію – забезпечення доступу до наукових публікацій на умовах ВД. Бібліотекарі і користувачі почали працювати з першою версією вебдодатка, але доопрацювання та вдосконалення цього ресурсу в майбутньому буде продовжено.

Репозитарій dCOBISS був створений у межах уже наявної бібліотечно-інформаційної системи COBISS [3], яка об'єднує у співпраці бібліотеки різних країн регіону Західних Балкан. Працюючи в єдиній інформаційно-бібліотечній системі COBISS, бібліотеки взаємодіють через спільну електронну платформу, спільно наповнюють і використовують корпоративний електронний каталог (далі – ЕК), електронні бази даних (далі – БД), сервіси і послуги. Усі бібліотеки, що були приєднані до єдиної бібліотечно-інформаційної системи COBISS, отримали змогу наповнювати й використовувати репозитарій dCOBISS [6; 9; 10; 12].

Цифровий репозитарій dCOBISS збирає, зберігає та надає користувачам для роботи електронні тексти і мультимедійний контент, функціонує в режимі онлайн. З появою dCOBISS бібліотечні фахівці отримали змогу приєднувати до бібліографічного опису (метаданих) повні тексти з розширенням .pdf і .doc, аудіо- та відеозаписи, будь-які зображення, фото, презентації, діаграми тощо.

dCOBISS взаємопов'язаний з іншими БД бібліотечно-інформаційної системи COBISS і, насамперед, з корпоративним ЕК. Розробники вебдодатка наголошують, що наявність бібліографічного запису є найважливішою та першочерговою умовою для введення до репозитарію електронних текстів та інших видів цифрового контенту, який належить до певного документа. Якісно створений бібліографічний запис у корпоративному ЕК є основою роботи всієї системи, необхідною умовою для пошуку документів у ЕК і в цифровому репозитарії dCOBISS. Для збереження до репозитарія електронних матеріалів усіх типів бібліограф повинен мати дозвіл на введення даних про бібліотечні фонди у системі COBISS.

Базові функції репозитарію dCOBISS: введення файлів, пошук публікацій,

експорт даних, збереження публікацій ВД та інформації про них. При роботі з корпоративним ЕК і репозитарієм dCOBISS можна здійснювати перехід між цими електронними ресурсами.

dCOBISS – ще досить молодий проєкт. Бібліотеки роблять великий внесок у формування репозитарію, здійснюючи наповнення цього ресурсу. Зазначається, що у перший рік формування dCOBISS бібліотекарі переважно вводили зображення обкладинок видань, для яких було створено бібліографічні записи у корпоративному ЕК. Згодом прискорився процес наповнення цифрового репозитарію електронними текстами, аудіо-, відеоматеріалами, іншими видами цифрового контенту. Також з початком роботи репозитарію dCOBISS до нього було перенесено цифровий контент, збережений у попередніх версіях цифрових ресурсів бібліотечно-інформаційної системи регіону.

Розробники вебдодатка dCOBISS забезпечили можливість здійснювати повнотекстовий пошук за текстовими матеріалами репозитарію. Це означає, що пошук здійснюється не тільки за назвами документів, а й повністю по всіх сторінках електронних текстів. На початковому етапі пошуку документа, коли в рядок пошуку у вебдодатку вводять ключові слова з метою знайти потрібний документ, у переліку знайдених системою документів відображатимуться не тільки ті документи, у яких це ключове слово є у назві, резюме або відомостях, що належать до назви, але й посторінково у всіх збережених електронних текстах. Для того, щоб можна було здійснювати повнотекстовий пошук, усі текстові файли в dCOBISS (електронні книги, періодичні видання, окремі публікації, презентації, діаграми тощо) зберігаються в єдиному вигляді з розширенням .txt. Це систематична робота, яка здійснюється в процесі формування та наповнення цифрового репозитарію.

Характерною особливістю регіону Західних Балкан є мультимовність. В електронній бібліотечно-інформаційній системі COBISS взаємодіють понад 1,5 тис. бібліотек із восьми країн. Записи в корпоративному ЕК і документи репозитарію dCOBISS вводяться та зберігаються різними мовами з використанням двох систем писемності: кирилиці і латиниці. Інтерфейс, меню та сервіси репозитарію dCOBISS представлено: англійською (латиниця), сербською (кирилиця і латиниця), словенською (латиниця), македонською (кирилиця), чорногорською (кирилиця і латиниця), боснійською (латиниця), хорватською (латиниця), болгарською (кирилиця), албанською (латиниця) мовами (рис. 1). Забезпечення у цьому регіоні можливостей відображення сервісів задля пошуку, збереження, використання інформації різними мовами було не легким, але необхідним для виконання завданням, яке постало перед розробниками програмного забезпечення. Зазначимо, що населення цього регіону часто знає кілька мов і мультимовність цієї місцевості не перешкоджає комунікації.

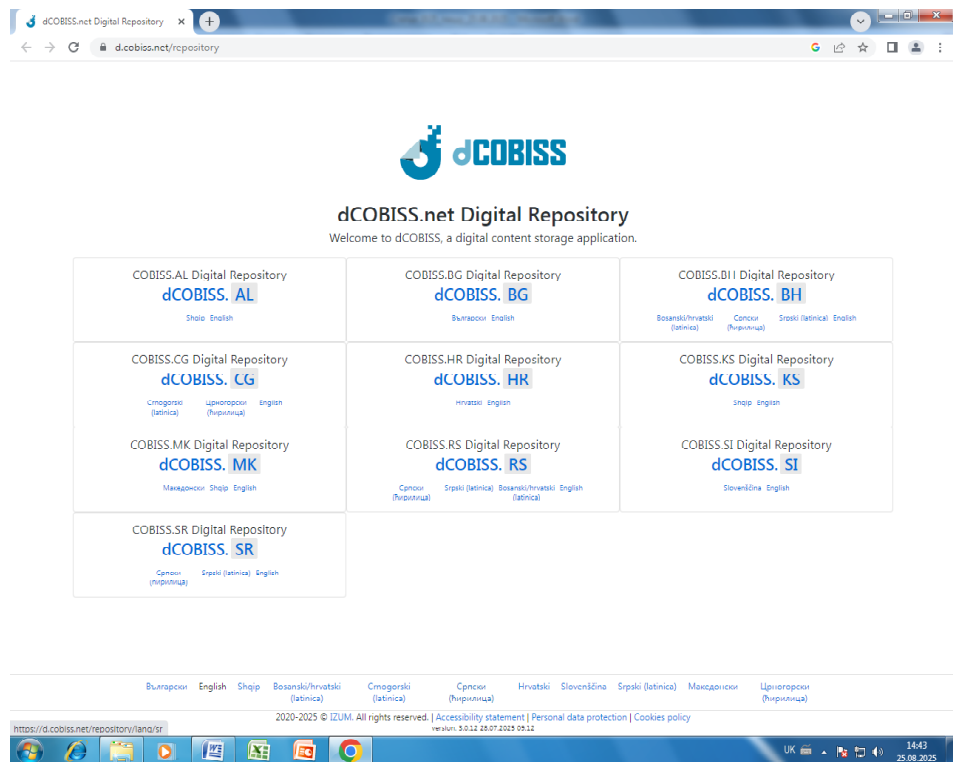

Рис. 1. Інтерфейс репозитарію dCOBISS, представлений різними мовами

Через меню головної сторінки репозитарію dCOBISS є можливість перейти до блоків-сегментів репозитарію кожної з країн, які взаємодіють в єдиній бібліотечно-інформаційній системі.

Репозитарій dCOBISS використовується як сховище електронних документів і як агрегатор даних із локальних репозитаріїв, проте завантажені публікації можуть передбачати період ембарго.

Під час завантаження цифрового контенту до репозитарію бібліограф вводить інформацію щодо ступеня доступу до збережених електронних матеріалів. Згідно із затвердженими правилами функціонування репозитарію dCOBISS передбачено декілька сценаріїв доступу до збережених матеріалів:

- матеріали можуть відкриватися без обмежень відразу після завантаження для всіх користувачів;
- передбачено період ембарго (публікація буде відкрита для користувачів через певний час). Якщо під час збереження електронної інформації до репозитарію бібліограф вибирає опцію «Відкласти публікацію», на екрані відкривається поле «Дата закінчення терміну дії ембарго»;

– доступ до матеріалів репозитарію може бути обмежений і дозвіл на його перегляд може мати лише певна група осіб. Інструментарій репозитарію дає змогу налаштувати авторизацію щодо доступу до перегляду контенту на основі IP-адрес або груп користувачів;

– повний текст може бути закритий назавжди, а метадані видно.

У репозитарій можна завантажувати будь-який електронний контент, проте для наукової спільноти актуально, що dCOBISS є зручним ресурсом, звернувшись до якого можна буде працювати з науковими публікаціями ВД.

Розміщення у репозитаріях наукових матеріалів на умовах ВД є прогресивною формою впорядкування та збереження наукової інформації. У всьому світі вже понад три десятиліття наукова громадськість і бібліотечна спільнота активно обговорюють тему збереження та розповсюдження наукової інформації на умовах ВД. Науковці виступають за ВД до наукової інформації, розроблена відповідна міжнародна документація, в якій визначено сутність поняття, основні положення, умови зберігання та використання публікацій ВД. У 2000-х рр. було прийнято кілька міжнародних документів (Будапештська, Берлінська, Шотландська декларації та ін.), в яких сформульовано основні принципи ВД. Збереження наукової інформації на засадах ВД допомагає вирішувати питання повноцінного інформування наукової спільноти, розв'язання труднощів, що постали перед бібліотечними установами внаслідок подорожчання наукової періодики, недостатнього фінансування бібліотек, збільшення кількості наукових видань і публікацій, обмежених площ бібліотечних книгозховищ для зберігання документів тощо.

ВД передбачає, що користувачі мають змогу безкоштовно відкривати наукові публікації в електронному онлайн-середовищі. Основні принципи ініціативи ВД до наукової інформації (Open Access) були сформульовані на нараді представників академічних установ різних країн світу 2003 р. і викладені у декларації «Будапештська Ініціатива “Відкритий Доступ”». Згідно з цим документом, наукові публікації ВД «відкриті в Інтернет для всіх безкоштовно; користувачам дозволяється їх читати, завантажувати, копіювати, розповсюджувати, роздруковувати, проводити на їх основі своє дослідження... Єдиним обмеженням на відтворення та поширення публікацій та єдиною умовою копірайту в цьому середовищі має бути право автора контролювати цілісність своєї роботи, а також посилання на його ім'я при її використанні і цитуванні» [2].

Репозитарії, в яких зберігаються наукові публікації ВД, є потужним ресурсом на допомогу науковому співтовариству. Можливості репозитарію dCOBISS для зберігання та управління науковою інформацією було розглянуто 2021 р. на засіданні Національної ради з бібліотечної діяльності Республіки

Словенія. Співробітник науково-дослідного інституту IZUM М. Петек представив на Національній раді базову інформацію про мету створення та принципи функціонування репозитарію. Також він розповів про процес синхронізації з інституційними репозитаріями, пояснив важливість агрегації даних із локальних інституційних репозитаріїв у dCOBISS, про роботу щодо підтримки аналітики ВД, яка потрібна Державному агентству з наукових досліджень та інновацій Республіки Словенія (ARRS) і науково-дослідним установам. Національна рада з бібліотечної діяльності Словенії підтримала створення національного довідкового репозитарію dCOBISS, який надасть науковцям доступ до публікацій у ВД, а організаціям, які фінансують науково-дослідну діяльність, – надійні дані для аналізу та контролю [13].

До репозитарію dCOBISS можна зберігати наукові документи різних типів:

- відрецензовані публікації та матеріали, які ще не пройшли рецензування (препринти);

- надруковані матеріали й рукописи (дисертації, бакалаврські, магістерські роботи);

- звіти про роботу наукових колективів, монографії, колективні праці, збірники статей, наукові журнали, матеріали наукових конференцій;

- тексти, аудіо- та відеоматеріали, зображення, презентації тощо.

Відображення у репозитарії dCOBISS наукових публікацій на умовах ВД не суперечить авторському праву. Збереження матеріалів ВД у репозитарій відбувається виключно за згодою автора. Надалі після збереження до репозитарію, поширення матеріалів ВД згоди автора не потребує. Під час збереження цифрового контенту у репозитарій dCOBISS бібліограф обов'язково зазначає, що він обізнаний з авторськими правами.

Інституціональні репозитарії бібліотек університетів і академічних установ цього регіону дедалі повніше відображаються та синхронізуються з dCOBISS. Інституціональні репозитарії забезпечують доступ до матеріалів, створених співробітниками наукових установ, викладачами і студентством закладів вищої освіти, до інших електронних текстів власних бібліотечних фондів. Завдяки відображенню в dCOBISS цифровий контент цих бібліотек стає доступнішим для користувачів. Це збільшує шанси для наукових публікацій бути знайденими і використаними в науковій роботі, а також цитованими, що важливо для оцінювання наукових досягнень. Синхронізацію з dCOBISS уже здійснюють Репозитарій Люблянського університету (Repozitorijem Univerze v Ljubljani; RUL) і Цифрова бібліотека Маріборського університету (Digitalna knjižnica Univerze v Mariboru; DKUM).

Розміщення електронних матеріалів у репозитаріях має багато переваг і зручностей для користувачів. Приєднані до бібліографічного запису електронні

текстові матеріали, презентації, аудіо- та відеоматеріали отримують власні стійкі URL, що запобігає втраті цих документів і видаленню їх з електронного інформаційного простору. Це вигідно відрізняє електронні матеріали репозитаріїв, і зокрема dCOBISS, від звичайного контенту інтернет-мережі, ознаками якої є надзвичайна рухливість і періодичне видалення матеріалів, унаслідок чого користувачі з часом не можуть знайти й отримати доступ до джерел, які відкривалися раніше.

Відповідно до принципів поширення наукової інформації ВД, для користувачів ці матеріали відкриваються безкоштовно, але підготовка публікації, її друк і рецензування потребують оплати. Ці витрати беруть на себе автори-науковці, які здійснили дослідження, або інші платники. У репозитарії dCOBISS збирається інформація про публікації ВД: наукові проекти, під час яких проводилося дослідження; витрати на рецензування та друк; організації або фізичні особи, які організували оплату.

За нинішніх умов характерною ознакою наукової комунікації є прискорення обміну інформацією завдяки використанню електронних технологій та формування єдиної системи наукового електронного простору, побудові якого сприяє робота світових реєстрів наукових репозитаріїв ВД. Репозитарій dCOBISS зареєстровано в міжнародному реєстрі наукових репозитаріїв ВД OpenDOAR. Цей реєстр акумулює інформацію про репозитарії, у яких зберігаються наукові матеріали ВД, маючи на меті сприяти утворенню електронного ресурсу на допомогу науковцям, надати зручні сервіси для змістовного використання накопичених у професійному інформаційному просторі наукових публікацій. Наразі у міжнародному реєстрі OpenDOAR зібрано інформацію про репозитарії різних країн світу на всіх континентах. Реєстрація репозитарію dCOBISS у вищезазначеному міжнародному реєстрі сприяє підвищенню видимості напрацювань наукової спільноти цього регіону у світовому інформаційному просторі [5].

Робота з електронними ресурсами в процесі наповнення ЕК, цифрового репозитарію та інших БД передбачає наявність професійних знань і відповідних навичок у бібліотечних працівників. Бібліотекарям необхідно бути обізнаними і дотримуватися законодавства про авторське право, мати навички щодо здійснення комунікації в електронному середовищі. Один із напрямів роботи IZUM – проведення навчальних курсів, лекцій, тренінгів, на яких бібліотечні працівники отримують необхідну інформацію та навчаються працювати з електронними ресурсами системи COBISS.

Співробітники IZUM проводять навчальні заняття з метою поширення інформації про репозитарій dCOBISS, ознайомлення фахівців бібліотечної та інформаційної сфери з основами роботи у цьому вебдодатку. Один із таких семінарів відбувся 2023 р. на факультеті соціальних наук Люблянського

університету [7; 8]. На семінарі виступав співробітник IZUM М. Петек, який брав участь у розробленні вебдодатка dCOBISS. Слухачі дізналися про призначення, основні характеристики, функціональні можливості dCOBISS, також використання репозитарію для забезпечення доступу до публікацій ВД.

Бібліотекарі і працівники інформаційної сфери поступово проходять навчання та освоюють роботу з новим ресурсом. 2025 р. IZUM підготував для бібліотекарів інструкції щодо роботи з цифровим репозитарієм: «Цифровий репозитарій COBISS (dCOBISS). Основна інструкція», «Використання dCOBISS для аналітики Відкритої науки. Основна інструкція» [6; 11]. У цих нормативних документах міститься інформація про призначення репозитарію, прописано алгоритм дій під час збереження до dCOBISS різних видів електронних матеріалів, введення даних про публікації ВД, здійснення пошуку тощо.

Бібліотекарі і користувачі все більше ознайомлюються з перевагами і новими можливостями, які відкриваються із запуском роботи репозитарію. Очевидно, що згодом затребуваність цього ресурсу буде зростати. Подальший розвиток вебдодатка dCOBISS буде здійснюватися відповідно до потреб бібліотек і користувачів. Триває робота розробників dCOBISS над цим ресурсом з урахуванням нових тенденцій, змін, що відбуваються у виробничих процесах бібліотек, зростання інформаційних потоків тощо. Розробники цифрового репозитарію здійснюють моніторинг і вивчають успішний досвід створення подібних ресурсів і сервісів в інших країнах.

Висновки. Створення репозитарію dCOBISS у бібліотечно-інформаційній системі регіону можна розглядати як певні якісні зміни, адже завдяки новому ресурсу створюється єдиний доступ до електронних текстових, аудіо- та відеоматеріалів локальних бібліотек. Репозитарій dCOBISS є сховищем електронного контенту і агрегатором даних наявних інституційних репозитаріїв. Проведена робота надзвичайно складна не тільки через охоплення великої кількості бібліотек, які знаходяться в різних країнах, а й через мультимовність регіону. Задля зручності роботи бібліотекарів і користувачів інтерфейс репозитарію представлений дев'ятьма мовами у двох системах писемності – латиниці і кирилиці. Сьогодні репозитарій є досить молодим проектом і перебуває на стадії становлення. Завдяки створенню цього репозитарію науковеспівтовариство отримало цінний ресурс і доступ до наукових публікацій ВД цього регіону. Також репозитарій має необхідний інструментарій та збирає інформацію про публікації Відкритого Доступу, зокрема, про наукові проекти, під час реалізації яких створювалися публікації, про фінансування. Знайомство з досвідом побудови і функціонування бібліотечно-інформаційної системи інших країн демонструє способи розвитку інформаційних комунікацій, розкриває зарубіжний досвід управління інформаційними потоками і може бути корисним для підвищення ефективності вітчизняної бібліотечної сфери.

Список бібліографічних посилань

1. 14.11.2023 ob 10h (spletna delavnica Zoom). Delavnica dCOBISS (Miran Petek, IZUM). Strokovna izobraževanja in mobilnost knjižničarjev Univerze v Ljubljani. Spletna stran Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani. URL : <https://tinyurl.com/ycxwrpy7>
2. Budapest Open Access Initiative. Frequently Asked Questions. URL : <http://legacy.earlham.edu/~peters/fos/boaifaq.htm#self-archiving>
3. COBISS – Kooperativni online bibliografski sistem in servisi. URL : <https://www.cobiss.net/si/platforma-cobiss.htm#c6>
4. dCOBISS.net Digital Repository. URL : <https://d.cobiss.net/repository>
5. dCOBISS.SI Digital Repository. Directory of Open Access Repositories (DOAR). URL : <https://opendoar.ac.uk/repository/10295>
6. Digitalni repozitorij COBISS (dCOBISS). Osnovna navodila / Inštitut za informacijske znanosti. 2025. URL : <https://tinyurl.com/bdfb5fe5>
7. Digitalni repozitorij – dCOBISS : video predstavitev. *COBISS – poti do znanja, IZUM Maribor* : YouTube channel. Datum objave : 1.12.2020. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=nEuKZD1XvJg>
8. Petek M. Digitalni repozitorij COBISS (dCOBISS) : predstavitev. URL : <https://tinyurl.com/yv7nkrtb>
9. Petek M. Digitalni repozitorij COBISS – dCOBISS. URL : <https://blog.cobiss.si/2020/11/16/dcobiss/>
10. Petek M., Štok B., Namestnik B., Krajnc A. Namen in uporabnost Digitalnega repozitorija COBISS (dCOBISS). *Organizacija znanja*. 2021. № 26 (1/2). URL : <https://tinyurl.com/3z6j4rpj>
11. Uporaba dCOBISS za potrebe analitike Odrprtega dostopa. Osnovna navodila / Inštitut za informacijske znanosti. 2025. URL : <https://tinyurl.com/2pcc2w6f>
12. Vasiljević A., Zeljić J. COBISS Meet 2020 – Online Conference Presentation of New Approaches for All participants in the COBISS.net Network. *Infotheca*. 2021. Vol. 21. № 1. URL : <https://tinyurl.com/8jtctr52>
13. Zadeva: Zapisnik 105. seje Nacionalnega sveta za knjižnično dejavnost. URL : <https://tinyurl.com/y32kaz43>

References

1. (2023) 14.11.2023 ob 10h (spletna delavnica Zoom): Delavnica dCOBISS (Miran Petek, IZUM). [14.11.2023 at 10am (Zoom online workshop): dCOBISS Workshop (Miran Petek, IZUM)]. Retrieved from <https://tinyurl.com/ycxwrpy7> [In Slovenian].
2. (2012) Budapest Open Access Initiative: Frequently Asked Questions. Retrieved from <http://legacy.earlham.edu/~peters/fos/boaifaq.htm#self-archiving> [In English].
3. (2024) COBISS – Kooperativni online bibliografski sistem in servisi. [COBISS Platform – Co-operative Online Bibliographic System and Services]. Retrieved from <https://www.cobiss.net/si/platforma-cobiss.htm#c6> [In Slovenian].
4. (2025) dCOBISS.net Digital Repository. [website]. Retrieved from <https://d.cobiss.net/repository>. [In English].
5. (2022) dCOBISS.SI Digital Repository. Retrieved from <https://opendoar.ac.uk/repository/10295>. [In English].

6. (2025) Digitalni repozitorij COBISS (dCOBISS). Osnovna navodila [COBISS Digital Repository (dCOBISS). Basic instructions]. Retrieved from <https://tinyurl.com/bdfb5fe5> [In Slovenian].
7. (2020) Digitalni repozitorij – dCOBISS: video predstavitev. [Digital repository – dCOBISS: video presentation]. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=nEuKZD1XvJg/> [In Slovenian].
8. Petek M. (2023) Digitalni repozitorij COBISS (dCOBISS): predstavitev. [COBISS Digital Repository (dCOBISS): presentation]. Retrieved from <https://tinyurl.com/yv7nkrtb> [In Slovenian].
9. Petek M. (2020) Digitalni repozitorij COBISS – dCOBISS. [COBISS digital repository – dCOBISS]. Retrieved from <https://blog.cobiss.si/2020/11/16/dcobiss> [In Slovenian].
10. Petek M., Jbtok B., Namestnik B., Krajnc A. (2021) Namen in uporabnost Digitalnega repozitorija COBISS (dCOBISS). [Purpose and usefulness of the COBISS Digital Repository (dCOBISS)]. *Organizacija znanja*, 26 (1/2). Retrieved from <https://tinyurl.com/3z6j4rpj> [In Slovenian].
11. (2025) Uporaba dCOBISS za potrebe analitike Odrprtega dostopa. Osnovna navodila. [Using dCOBISS for Open Access Analytics. Basic Instructions]. Retrieved from <https://tinyurl.com/2pcc2w6f> [In Slovenian].
12. Vasiljeviж A., Zeljiж J. (2021) COBISS Meet 2020 – Online Conference Presentation of New Approaches for All participants in the COBISS.net Network. *Infotheca*, 21 (1). Retrieved from <https://tinyurl.com/8jtctr52> [In English].
13. (2021) Zadeva: Zapisnik 105. seje Nacionalnega sveta za knjiжniшno dejavnost. [Subject: Minutes of the 105th meeting of the National Council for Library Activities]. Retrieved from <https://tinyurl.com/y32kaz43> [In Slovenian].

Irina Sokolova,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4409-5630>,

Researcher,

Department of Theory and History of Library Science,

Institute of Library Science,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

3, Holosiiivskyi ave., Kyiv, 03039, Ukraine

e-mail: Sokolova@nbuv.gov.ua

dCOBISS REPOSITORY: PURPOSE AND FUNCTIONALITIES

The purpose of the article is to consider the dCOBISS digital repository as the implementation of the project to create a single center for storing and managing digital content in the Western Balkans region. **The methodological basis** of the study is based on the application of a complex of general scientific methods, in particular analysis and synthesis, comparative analysis, generalization. **Scientific novelty.** The purpose and functionality of the dCOBISS digital repository, which has not been covered in the Ukrainian library literature, are considered. The creation and maintenance of the repository is presented as the result of the coordinated work of the region's libraries and the IZUM

research institute, as one of the products of the information infrastructure for the needs of the scientific community and ordinary citizens. **Conclusions.** The creation of the dCOBISS repository in the library and information system of the region can be considered as certain qualitative changes, because thanks to the new resource, a single access to electronic text, audio and video materials of local libraries is created. The dCOBISS repository is a repository of electronic content and an aggregator of data from existing institutional repositories. The work carried out is extremely complex not only because of the coverage of a large number of libraries located in different countries, but also because of the multilingual nature of the region. For the convenience of librarians and users, the repository interface is presented in nine languages in two writing systems – Latin and Cyrillic. Today, the repository is a fairly young project and is in the formation stage. Thanks to the creation of this repository, the scientific community has received a valuable resource and access to scientific publications of the regional libraries. The repository also has the necessary tools and is engaged in collecting information about Open Access publications, in particular, about scientific projects during the implementation of which publications were created, about funding. Familiarity with the experience of building and operating library and information systems in other countries demonstrates ways to develop information communications, reveals foreign experience in managing information flows, and can be useful for increasing the efficiency of the domestic library sector.

Keywords: dCOBISS, repository, library information system COBISS, library network, Open Access, scholarly communication.

РОЗДІЛ III

ПІДГОТОВКА КАДРІВ ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ДЛЯ БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНИХ КОМПЛЕКСІВ

Вікторія Добровольська,

доктор наук із соціальних комунікацій, професор,
провідний науковий співробітник відділу теорії та історії бібліотечної справи
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського,
завідувач кафедри артменеджменту та інформаційних технологій
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

МІСЦЕ І РОЛЬ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ І ВПРОВАДЖЕННЯ ДОСЛІДНИЦЬКОГО ПРОЄКТУ ТА ЗАСАДИ АКАДЕМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ» У ПІДГОТОВЦІ ДОКТОРІВ ФІЛОСОФІЇ У НАЦІОНАЛЬНІЙ БІБЛІОТЕЦІ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Теоретично обґрунтовано, що поєднання організаційних засад наукової діяльності з формуванням академічної культури створює необхідні умови для підготовки висококваліфікованих молодих учених. Встановлено, що дисципліна сприяє розвитку здобувачів здатності до планування, організації та презентації наукових досліджень відповідно до сучасних методологічних підходів і міжнародних академічних стандартів. Доведено, що важливим результатом вивчення дисципліни є формування цінностей академічної доброчесності, що підвищує якість наукових результатів і довіру до них у вітчизняному й міжнародному науковому просторі. Визначено, що дисципліна забезпечує інтеграцію здобувачів у сучасне наукове середовище завдяки ознайомленню з актуальними практиками наукової комунікації, цифровими інформаційними ресурсами та наукометричними інструментами.

Ключові слова: навчальна дисципліна, дослідницький проєкт, академічна культура, доктор філософії, академічна доброчесність, підготовка аспірантів, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

Сучасні трансформаційні процеси у системі вищої освіти України визначають нові підходи до підготовки здобувачів третього рівня освіти – докторів філософії, де ключового значення набувають формування дослідницьких компетентностей, академічної доброчесності та культури наукової діяльності. У цьому контексті важливим є впровадження навчальних дисциплін, які поєднують організаційні засади дослідницької роботи з

принципами академічної культури, адже саме вони створюють підґрунтя для якісного проведення наукових досліджень та інтеграції молодих учених у наукове середовище.

Значущість дисципліни «Організаційні засади підготовки і впровадження дослідницького проєкту та засади академічної культури» особливо актуалізується у діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ) як провідної науково-дослідної установи, яка забезпечує підготовку висококваліфікованих фахівців у сфері бібліотекознавства, документознавства й інформаційної діяльності. Вивчення цієї дисципліни сприяє формуванню навичок планування, організації та презентації наукового проєкту, а також вихованню цінностей академічної доброчесності, що є запорукою розвитку конкурентоспроможних учених і підвищення престижу національної науки у світовому вимірі.

Мета статті – визначити місце та роль навчальної дисципліни у системі підготовки докторів філософії в НБУВ, проаналізувати її значення для формування дослідницьких компетентностей, розвитку академічної культури, забезпечення якості наукової діяльності здобувачів.

Навчальна дисципліна «Організаційні засади підготовки і впровадження дослідницького проєкту та засади академічної доброчесності» є обов'язковою освітньою компонентою (далі – ОК) освітньо-наукової програми (далі – ОНП) «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» третього (освітньо-наукового) рівня, розробленою в НБУВ відповідно до Стандарту вищої освіти України для третього (освітньо-наукового) рівня у галузі знань 02 «Культура і мистецтво» за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» [2].

Змістом курсу передбачено вивчення: особливостей підготовки дисертації як різновиду наукової роботи; загальних принципів підготовки дисертаційної роботи; специфіки виконання наукового дослідження за напрямками підготовки; структурної схеми наукової роботи й основних вимог до її оформлення; особливостей апробації наукових результатів; нормативних вимог до публікації результатів дисертаційного дослідження; організаційних засад попереднього розгляду і захисту дисертації; формування документів для атестаційної справи дисертанта [1].

Метою дисципліни є формування у здобувачів системних знань про сутність і особливості всіх етапів підготовки дослідницького проєкту, презентації результатів наукових досліджень, формування академічної культури й академічної доброчесності. Завданнями вивчення ОК передбачено засвоєння організаційних засад науково-дослідної роботи; вивчення нормативних і керівних документів, що регламентують підготовку і захист дисертації; визначення базових категорійних понять, які розкривають теоретичні та

практичні аспекти наукових досліджень; оволодіння сучасними технологіями пошуку наукової інформації; формування навичок презентації результатів наукових досліджень; набуття необхідних знань і навичок з оформлення дисертації, яку виконує здобувач особисто [1].

Під час вивчення ОК здобувачі набувають відповідних компетентностей згідно з ОНП.

Загальні компетентності: здатність розв'язувати комплексні проблеми в інформаційній, бібліотечній та архівній справі на основі системного наукового світогляду та загального культурного кругозору з дотриманням принципів професійної етики й академічної доброчесності; здатність до пошуку, опрацювання та аналізу інформації з різних джерел; здатність працювати в міжнародному контексті; критично сприймати й аналізувати думки та ідеї інших дослідників, шукати власні способи розв'язання проблеми, рецензувати наукові публікації та автореферати, здійснювати критичний аналіз власних матеріалів; уміння генерувати нові науково-теоретичні та практично спрямовані ідеї (креативність), співвідносити їх із практикою та реальними механізмами впровадження; здатність до ефективної комунікації та представлення складної комплексної інформації у стислій формі усно і письмово, використовуючи інформаційно-комунікаційні технології та відповідні фахові терміни [1].

Спеціальні (фахові, предметні) компетентності: здатність виконувати оригінальні дослідження, досягати наукових результатів, які створюють нові знання в інформаційній, бібліотечній та архівній справі та дотичних до неї міждисциплінарних напрямках і можуть бути опубліковані у профільних фахових наукових виданнях; здатність застосувати сучасні методології, методи й інструменти емпіричних і теоретичних досліджень в інформаційній, бібліотечній та архівній справі; здатність розвивати категорійно-поняттєвий та аналітично-дослідницький апарат, виявляти й обґрунтовувати нові закономірності в інформаційній, бібліотечній та архівній справі; здатність проєктувати, моделювати і розробляти нові засоби й технології з удосконалення процесів створення, розповсюдження, аналітико-синтетичного опрацювання, акумуляції, зберігання, організації використання документованої інформації; здатність планувати і визначати практичне значення науково-дослідницької роботи. Дотримання етики й академічної доброчесності, здатність до самостійного навчання дає змогу здобувачам: визначати теоретичні, практичні складники дослідженого, проводити ефективний інформаційний пошук задля повноти джерельної бази дослідження, окреслювати унікальність проведеного дослідження, використовувати здобуті фахові знання [1].

Програмні результати навчання: створювати передові концептуальні й методологічні знання, планувати і виконувати наукові та прикладні дослідження, реалізовувати інновації з інформаційної, бібліотечної та архівної

справи і на межі галузей знань, а також формувати дослідницькі навички, достатні для проведення наукових і прикладних досліджень на рівні сучасних світових досягнень з відповідного напрямку; вільно презентувати й обговорювати з фахівцями і нефахівцями результати досліджень, наукові та прикладні проблеми інформаційної, бібліотечної та архівної справи державною та іноземною мовами, кваліфіковано презентувати результати досліджень у наукових публікаціях у фахових наукових виданнях; розробляти і досліджувати моделі інформаційних і документних систем, ефективно використовувати їх для отримання нових знань та/або створення інноваційних продуктів в інформаційній, бібліотечній та архівній справі; планувати і виконувати емпіричні та теоретичні дослідження з інформаційної, бібліотечної та архівної справи й дотичних міждисциплінарних напрямів з використанням сучасних інструментів і методик; розробляти і реалізовувати проєкти з удосконалення процесів створення, розповсюдження, аналітико-синтетичного опрацювання, акумуляції, зберігання та організації використання документованої інформації; застосовувати сучасні інструменти і технології пошуку, опрацювання та аналізу інформації, зокрема, статистичні методи аналізу даних великого обсягу та/або складної структури, технології роботи з відкритими даними, базами даних та інформаційними системами; розробляти і реалізовувати проєкти, включно з власними дослідженнями, які дають змогу переосмислити наявне і створити нове цілісне знання та/або професійну практику щодо вирішення значущих проблем в інформаційній, бібліотечній та архівній справі з дотриманням норм академічної та професійної етики і врахуванням соціальних, економічних, правових аспектів.

Здобувачі отримують знання щодо використання загальнонаукових принципів, методології та методів, уміння застосовувати сучасні філософські знання у процесі виконання власного наукового дослідження. Знання стандартів якості, критеріїв оцінки якості, форм і методів оцінки результатів освітньої та наукової діяльності. Розуміння теорії та методології бібліотечної, інформаційної та архівної справи, вміння та навички використовувати методи наукових досліджень у науковій діяльності. Набувають умінь і навичок працювати з сучасними бібліографічними і реферативними базами даних, а також наукометричними платформами, такими як Web of Science, Scopus, Index Copernicus, Google Scholar, PubMed, Mathematics, Springer, Agris, GeoRef та ін. [1].

А також необхідні для роботи над дисертаційним дослідженням знання, розуміння, вміння та навички використання правил цитування та посилення на використанні джерела, правил оформлення бібліографічного списку; вміння та навички генерувати власні ідеї та приймати обґрунтовані рішення; знання, вміння, навички розробляти та реалізовувати наукові проєкти і програми

в інформаційній, бібліотечній та архівній галузях; уміння організувати творчу діяльність, роботу над науковими статтями, доповідями і тезами; уміння та навички виконувати належні, оригінальні й придатні для опублікування дослідження в інформаційній та бібліотечній діяльності та суміжних науках; уміння організувати самоперевірку відповідності матеріалів дисертаційного дослідження встановленим вимогам; формулювати мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження; формувати структуру дисертаційного дослідження та рубрикацію його змістовного наповнення, а також представляти власні результати на розгляд колег [1].

Важливим складником є вміння та навички публічно представляти, захищати результати дисертаційного дослідження, обговорювати їх і дискутувати з науково-професійною спільнотою; уміння та навички використовувати сучасні засоби для візуальної презентації результатів дисертаційного дослідження.

Програма навчальної дисципліни складається з трьох модулів: підготовка дослідницького проекту; презентація результатів наукових досліджень та їх упровадження; поняття та формування академічної культури й академічної доброчесності.

Підготовка здобувачів ступеня доктора філософії у сучасних умовах вимагає не лише формування ґрунтовних спеціальних знань, а й розвитку здатності до самостійної наукової діяльності, дотримання принципів академічної доброчесності, опанування навичок дослідницького менеджменту. У цьому контексті навчальна дисципліна «Організаційні засади підготовки і впровадження дослідницького проекту та засади академічної культури» займає важливе місце в ОНП, оскільки поєднує організаційний та етичний виміри наукової роботи.

Теоретичне підґрунтя дисципліни спирається на сучасні концепції організації наукового знання, менеджменту досліджень, а також на ідеї академічної культури, що розглядається як система цінностей, норм і практик, необхідних для ефективного функціонування наукової спільноти. Її викладання сприяє розумінню здобувачами сутності наукового проекту як цілісної системи, що охоплює постановку проблеми, формулювання мети і завдань, вибір методології, організацію збирання, аналізування даних, підготовку наукових публікацій та представлення результатів.

Академічний складник дисципліни зосереджений на формуванні у майбутніх докторів філософії здатності діяти відповідно до принципів академічної доброчесності, уникати плагіату, забезпечувати коректність цитування, прозорість і обґрунтованість дослідницьких результатів. Це не лише зміцнює етичні засади науки, а й підвищує довіру до результатів наукових пошуків у національному та міжнародному науковому просторі.

Якість підготовки здобувачів ступеня доктора філософії безпосередньо залежить від рівня сформованості їхніх дослідницьких, аналітичних, комунікативних компетентностей. Навчальна дисципліна «Організаційні засади підготовки і впровадження дослідницького проекту та засади академічної культури» має значний вплив на цей процес, оскільки забезпечує майбутніх науковців методологічними знаннями й практичними навичками, необхідними для здійснення повноцінної науково-дослідної діяльності.

По-перше, дисципліна формує здатність ефективно планувати й організувати наукові дослідження, що підвищує якість наукових результатів і сприяє дотриманню міжнародних стандартів дослідницької діяльності. Вона навчає здобувачів розробляти дослідницькі проекти, вибудовувати логіку наукового пошуку, обирати релевантні методи й коректно подавати результати у вигляді наукових статей, доповідей та дисертаційних досліджень.

По-друге, акцент на принципах академічної культури та доброчесності створює підґрунтя для формування у аспірантів відповідального ставлення до наукової діяльності. Це виявляється у вмінні коректно працювати з джерелами, уникати порушень авторського права, забезпечувати прозорість результатів дослідження. Такі компетентності відповідають вимогам європейського освітнього простору, підвищують конкурентоспроможність українських науковців на міжнародній арені.

По-третє, дисципліна сприяє інтеграції молодих учених у сучасний науковий простір, оскільки ознайомлює їх із сучасними практиками академічної комунікації, використанням електронних бібліотек, цифрових наукометричних баз даних, міжнародних платформ задля поширення результатів досліджень. Це відкриває можливості для їх участі у міжнародних конференціях, семінарах, круглих столах, інших міждисциплінарних проектах.

У діяльності НБУВ, яка поєднує функції провідного науково-дослідного й освітнього центру, означена дисципліна має подвійне значення: з одного боку, вона забезпечує якісну методологічну підготовку здобувачів третього рівня освіти, а з іншого – інтегрує їх у академічне середовище бібліотеки як носія традицій та новаторських практик у сфері інформаційної та наукової комунікації.

У результаті дослідження з'ясовано, що навчальна дисципліна «Організаційні засади підготовки і впровадження дослідницького проекту та засади академічної культури» посідає важливе місце у системі підготовки здобувачів ступеня доктора філософії в НБУВ. Зазначена навчальна дисципліна виконує функцію методологічного, етичного й інтеграційного інструмента, сприяє становленню дослідницьких компетентностей та формує академічну культуру майбутніх докторів філософії, що є необхідною передумовою розвитку конкурентоспроможної науки в Україні. Виконує роль інтеграційного

механізму: вона поєднує здобувачів із науковим середовищем провідної бібліотечно-інформаційної установи, формує навички роботи з унікальними ресурсами, стимулює розвиток інноваційних підходів у наукових дослідженнях.

Висновки. Навчальна дисципліна «Організаційні засади підготовки і впровадження дослідницького проєкту та засади академічної культури» не лише підвищує якість освітньо-наукової підготовки аспірантів, а й забезпечує їхню повноцінну інтеграцію у вітчизняний та міжнародний науковий простір, що є стратегічно важливим для розвитку української науки; стає ключовим інструментом формування дослідницьких та етичних компетентностей майбутніх докторів філософії, що визначає її провідну роль у сучасній системі наукової підготовки.

Список бібліографічних посилань

1. Організаційні засади підготовки і впровадження дослідницького проєкту та засади академічної доброчесності : робоча програма навчальної дисципліни для здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня «Доктор філософії» спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» / розроб. В. В. Добровольська. Київ : НБУВ, 2022. 28 с. URL : http://nbuv.gov.ua/sites/default/files/basicpage_files/202304_basicpage_files_mat/1.pdf

2. Стандарт вищої освіти: третій (освітньо-науковий) рівень, ступінь доктор філософії, галузь знань 02 Культура і мистецтво, спеціальність 029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа : затв. та введ. у дію наказом Міністерства освіти і науки України від 24.12.2021 р. № 1435. Київ : МОН України, 2021. URL : <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/12/24/029-Inform.bibl.arkhiv.sprava-dokt.filos.pdf>

Любов Загородня,
молодший науковий співробітник відділу наукових видань
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

**ВИДАННЯ ІНСТИТУТУ БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВА
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
ЯК ІНФОРМАЦІЙНІ ДЖЕРЕЛА ДЛЯ ОСВІТИ ТА ПРАКТИКИ
(2020–2025)**

Поданий огляд наукових видань (монографії, збірники, покажчики, методичні матеріали) підготовлено у межах виконання науково-дослідної роботи Інституту бібліотекознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського за темою «Теоретичні та прикладні аспекти організації діяльності бібліотечно-інформаційного комплексу в сучасних умовах».

Ключові слова: бібліотекознавство, бібліотечна діяльність, інформаційні ресурси, обмінний фонд, наукові комунікації, періодичні видання, інтеграція, цифровізація, комплектування, обмінний фонд, стандартизація, інтелектуальна власність, міжбібліотечна співпраця, кібербезпека, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Інститут бібліотекознавства.

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ) є провідним науково-інформаційним центром, який забезпечує збереження, систематизацію та доступ до наукових і культурних надбань України та світу.

Інститут бібліотекознавства (далі – ІБ) НБУВ упродовж 2020–2025 років здійснив випуск комплексу наукових, навчально-методичних і довідково-аналітичних видань, які відображають сучасні тенденції розвитку бібліотечно-інформаційної діяльності в умовах цифровізації, трансформації наукових комунікацій та стандартизації професійних практик.

Представлені наукові видання охоплюють широке проблемне поле: від теоретико-методологічних засад бібліотекознавства та історіографії галузі до практичних аспектів формування фондів, організації наукових комунікацій, імплементації міжнародних стандартів, управління інформаційною безпекою та підтримки наукової діяльності, відображають результати наукової, методичної діяльності ІБ НБУВ упродовж 2020–2025 років.

Метою огляду є систематизація, узагальнення та представлення основних публікацій, які висвітлюють наукові здобутки бібліотеки, спрямовані на розвиток бібліотекознавчої науки, інформаційних технологій та вдосконалення

діяльності бібліотечно-інформаційних систем; відстеження розвитку бібліотечної справи, функціонування обмінних фондів, роботи наукових бібліотек, а також актуальних напрямів наукових досліджень, таких як бібліотекознавство, інтелектуальна власність, інтеграція бібліотек у міжнародний науковий простір, що дає змогу оцінити значення видань НБУВ для наукової спільноти, бібліотечної практики й інформаційного забезпечення наукових досліджень.

Період 2020–2025 років відзначився динамічними змінами у бібліотечній галузі через глобальні виклики: пандемію COVID-19, перехід на дистанційні сервіси, розвиток цифрових платформ і відкритого доступу, повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну, введення воєнного стану в країні.

У цей час науковці ІБ підготували видання, які висвітлюють наукові дослідження, питання розвитку бібліотечної справи, використання фондів тощо.

Період 2020–2022 років характеризується посиленням уваги до систематизації фондів і забезпечення доступу до інформаційних ресурсів, що стало важливим підґрунтям для подальших досліджень.

Бібліотекознавство та бібліотечна діяльність в інформаційному суспільстві : Програма та робоча навчальна програма. Навчально-методичне видання, яке окреслює сучасні підходи до підготовки фахівців бібліотечної сфери. Проаналізовано методики підготовки фахівців та освітні програми, які формують компетентності для сучасної бібліотечної практики.

Взаємодія в українській бібліотечній науці і практиці (1926–2021). Історико-аналітичне дослідження розвитку українського бібліотекознавства і практики бібліотек. Висвітлено історію розвитку бібліотекознавства та взаємозв'язок науки і практики, представлено еволюцію організації моделей функціонального середовища бібліотечної освіти.

Зарубіжні періодичні видання у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та бібліотек Національної академії наук України (надходження 2019–2022 рр.). Аналітичний опис зарубіжних періодичних видань, які надійшли до фондів НБУВ. Систематизовано міжнародні наукові ресурси, які забезпечують академічну підтримку українським дослідникам.

Імплементация міжнародних стандартів у діяльність наукових бібліотек (з досвіду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського). Узагальнення практичного досвіду застосування міжнародних стандартів. Висвітлено питання застосування стандартів каталогізації та обслуговування, що сприяє формуванню сучасних практик організації роботи бібліотек.

Інформаційно-комунікаційна діяльність бібліотечної мережі Національної академії наук України. Аналітичний огляд розвитку сервісів

та інформаційної взаємодії бібліотек академічної мережі. Здійснено оцінювання ефективності координації та інформаційного обміну між академічними бібліотеками.

Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. «Бібліотеки в сучасній системі наукових комунікацій» (Вип. 62). У збірнику наукових праць представлено матеріали, у яких розглянуто різноаспектні питання науково-методичного та нормативного забезпечення розвитку бібліотечно-інформаційної діяльності наукової бібліотеки. У статтях науковців НБУВ висвітлено результати проведеного ІБ наукового дослідження за темою «Бібліотечно-інформаційний комплекс в умовах трансформації наукових комунікацій». У публікаціях розкрито теоретичні та прикладні аспекти розвитку інформаційно-комунікаційної діяльності наукових бібліотек України та зарубіжних країн, роль і місце наукових комунікацій у сучасній бібліотечній практиці під впливом інтенсивного впровадження інформаційних технологій, оптимального забезпечення доступу користувачів до достовірної, якісної інформації та наукових знань, дотримання авторських прав тощо. Окремий розділ присвячено питанням організації електронних інформаційних ресурсів наукової бібліотеки в умовах трансформації наукових комунікацій.

Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (Вип. 66). У збірнику демонструються матеріали, у яких розглянуто питання розвитку діяльності наукових бібліотек в умовах трансформації наукових комунікацій. Серед авторів публікацій – фахівці НБУВ, інших бібліотек, інформаційних центрів, наукових установ України та зарубіжних країн, викладачі, аспіранти, студенти закладів вищої освіти. Видання орієнтоване на широке коло працівників бібліотечно-інформаційної сфери, науковців і практиків у сфері історії, соціальних комунікацій, інформаційно-комунікаційних технологій.

Обмінний фонд Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (2020–2022 рр.). Опис надходжень фонду, структури та особливостей комплектування бібліотечних ресурсів. Розглянуто структуру й оновлення фонду, забезпечено доступ до актуальних матеріалів для наукових досліджень.

Підвищення ефективності діяльності бібліотечно-інформаційного комплексу в умовах цифровізації. Методичні рекомендації щодо оптимізації роботи бібліотек у цифровому середовищі. У науково-методичному збірнику висвітлено окремі аспекти діяльності бібліотечно-інформаційного комплексу в умовах розвитку цифровізації суспільства. Розглянуто питання формування та використання бібліотечних ресурсів, бібліотечно-інформаційного обслуговування користувачів, соціокультурної, науково-методичної,

видавничої, освітньої діяльності, організації бібліотечної статистики, інтелектуальної власності, кадрового забезпечення.

Підготовка дослідницької пропозиції та презентація результатів наукових досліджень. Підручник для підготовки здобувачів вищої освіти, аспірантів. Призначений для підвищення методичної підготовки науковців у сфері бібліотекознавства.

Положення про фонд основного зберігання Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Нормативний документ щодо організації обліку та зберігання фонду. Регламентує організацію зберігання фонду та управління ресурсами.

Робота бібліотек наукових установ Національної академії наук України у ... р.: інформаційно-аналітичний огляд (Вип. 25, 26, 27). Науково-інформаційне продовжуване видання у форматі щорічного (2019 р., 2020 р., 2021 р.) інформаційно-аналітичного огляду. Видання вміщує аналітичні матеріали, статистичні таблиці та довідкову інформацію про діяльність бібліотечно-інформаційних підрозділів 86 наукових установ НАН України, які надали звіти до Інформаційно-бібліотечної ради НАН України. Подано нові законодавчі акти, нормативно-правові й інструктивно-методичні документи, представлено консультації фахівців НБУВ і бібліотек наукових установ НАН України, вміщено інформацію про анотовані видання, підготовлені фахівцями НБУВ та інших бібліотек.

Стандарти з бібліотечної справи і суміжних галузей (чинні станом на 01.01.2022). Актуальна нормативна база, яка регулює бібліотечну діяльність і забезпечує дотримання міжнародних стандартів. У переліку містяться відомості про національні стандарти з бібліотечної, інформаційної, архівної та видавничої справи в Україні. Призначено для наукових працівників і фахівців бібліотек, інформаційних установ, архівів, видавництв, викладачів, аспірантів, студентів спеціальних закладів освіти, широкого кола користувачів.

Актуальні проблеми інтелектуальної власності в інформаційній сфері (2020 р., № 1–10); (2021 р., № 1–12); (2022 р., № 1–12). Аналітичний дайджест є спеціалізованим інформаційним ресурсом, який покликаний надати актуальну та систематизовану інформацію про ключові проблеми інтелектуальної власності, особливо в контексті інтеграції України до Європейського Союзу. У зв'язку з глобалізацією економічних і правових процесів, а також зростанням значення інновацій та креативних індустрій, питання захисту інтелектуальної власності набувають особливої ваги. Основне призначення дайджесту полягає в ознайомленні широкого кола фахівців – юристів, патентних повірених, науковців, викладачів, студентів, а також усіх зацікавлених користувачів – з найновішими інформаційними джерелами, що висвітлюють сучасні тенденції та виклики у сфері інтелектуальної власності.

Охоплює питання авторського права, інтелектуальної власності, цифрових прав, охорони контенту. Видання має прикладне значення для політики управління правами та дотримання авторського законодавства в бібліотеках.

Кібербезпека в інформаційному суспільстві (2020 р., № 1–10); (2021 р., № 1–12); (2022 р., № 9–12). Видання присвячені питанням безпеки інформаційних систем і цифрових технологій. Публікуються матеріали щодо загроз інформаційної безпеки, захисту даних, цифрової гігієни й інформаційної стійкості та є актуальним ресурсом для формування компетентностей із захисту інформаційних систем бібліотек.

Комплекс видань ІБ НБУВ за 2020–2022 роки демонструє системність науково-дослідної роботи, охоплює як фундаментальні, так і прикладні напрями розвитку бібліотечно-інформаційної діяльності. Вони формують сучасну базу знань для освіти, практики, удосконалення професійної підготовки та підвищення кваліфікації фахівців галузі. Видання сприяють модернізації бібліотечних процесів, інтеграції української науки у світовий інформаційний простір, розвитку цифрових сервісів, нормативного забезпечення та управління знаннями.

2023 рік відзначився підвищенням ролі аналітичних матеріалів і систематизації стандартів, що сприяло інтеграції бібліотечної діяльності в національні та міжнародні контексти. Було опубліковано важливі наукові й аналітичні матеріали, які охоплюють бібліотечну діяльність, висвітлюють роботу обмінного фонду НБУВ.

Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. «Наукові бібліотеки в умовах воєнного стану» (Вип. 68). Збірник наукових статей з бібліотекознавства та цифровізації бібліотечних процесів. У публікаціях розкрито теоретичні та прикладні аспекти функціонування бібліотечно-інформаційного комплексу в умовах соціальних потрясінь; питання розвитку інформаційно-комунікаційної діяльності наукових бібліотек України та зарубіжних країн; дослідження українського та зарубіжного досвіду адаптації діяльності наукової бібліотеки до умов несприятливих зовнішніх впливів; оптимального забезпечення доступу користувачів до достовірної, якісної інформації та наукових знань; формування, використання та організації доступу до довідково-бібліографічних ресурсів, організації електронних інформаційних ресурсів наукової бібліотеки в сучасному вебсередовищі тощо. Видання формує практичну базу для організації ресурсів, висвітлює сучасні напрями наукової діяльності бібліотеки, особливості функціонування наукових бібліотек у воєнний час.

Обмінний фонд Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського у 2023 році. Аналітичний звіт про діяльність обмінного фонду, міжнародну та міжбібліотечну співпрацю, статистику отриманих

видань. Видання систематизує нові надходження та структуру фонду, що забезпечує ефективний доступ до ресурсів.

Робота бібліотек наукових установ Національної академії наук України у 2022 році : інформаційно-аналітичний огляд (Вип. 28). Розкриває стан бібліотечної підтримки наукових досліджень і використання цифрових ресурсів. Структура видання є усталеною і складається з п'яти розділів і додатків, які представлені як повнотекстовими, так і бібліографічними документами, а також статистичними, довідковими відомостями про бібліотеки й інформаційні підрозділи наукових установ.

Стандарти з бібліотечної справи і суміжних галузей (чинні станом на 01.07.2023 р.). Довідкове видання, яке містить актуальні нормативні документи та стандарти з бібліотечної діяльності. В анотованому переліку містяться відомості про національні стандарти з бібліотечної, інформаційної, архівної та видавничої справи в Україні, чинні станом на 1 липня 2023 р. Матеріал згруповано у чотири частини: бібліотечна справа, архівна справа та діловодство, видавнича справа, інформаційно-комунікаційні технології. Опис кожного нормативного документа подається один раз і розміщується у тій частині, яка в основному відповідає його змісту. Якщо стандарт стосується різних сфер діяльності, використовується система посилань. Бібліографічні записи до стандартів містять бібліографічний опис, анотацію, позначку про клас за Українським класифікатором нормативних документів. Якщо стандарт підготовлений у вигляді офіційного видання, в описі документа наведено шифр зберігання у фонді НБУВ.

Актуальні проблеми інтелектуальної власності в інформаційній сфері (2023 р., № 112). Щомісячний інформаційно-аналітичний дайджест знайомить широке коло фахівців у сфері інтелектуальної власності, а також всіх користувачів, які цікавляться цією проблематикою, з інформаційними джерелами мережі «Інтернет» і новими надходженнями до фондів НБУВ, що висвітлюють сучасні проблеми інтелектуальної власності в Україні та за кордоном. Видання буде корисним для студентів і викладачів юридичних закладів вищої освіти, практичних працівників, а також інших зацікавлених осіб, які мають потребу поповнити свої знання у сфері інтелектуальної власності.

2023 року у виданнях ІБ НБУВ було представлено системну науково-аналітичну роботу, спрямовану на розв'язання актуальних завдань забезпечення інформаційної стійкості бібліотечних установ, розвитку наукових комунікацій, модернізації обмінних фондів та інтеграції зарубіжних джерел. Особливу увагу приділено аналізу ефективності роботи бібліотек академічної мережі. Видання відзначаються тематичною різноманітністю та значним аналітичним потенціалом. Усі опубліковані матеріали відображають ключові

процеси, що супроводжували розвиток бібліотечно-інформаційної сфери у період війни Російської Федерації проти України, спираючись на сучасні методи науки, цифрових технологій, управління знаннями. Основними тенденціями є: посилення ролі цифрових сервісів і віддалених комунікацій; зміщення фокусу на безпеку, збереження фондів, стійкість інституцій; розвиток міждисциплінарних досліджень; формування оновленої нормативно-стандартної бази; поглиблення аналітичного підходу до оцінювання бібліотечних ресурсів.

Сукупність видань створює надійне підґрунтя для наукових розвідок та управлінських рішень у сфері бібліотечно-інформаційної діяльності, освітніх програм, професійної підготовки бібліотекарів.

2024 рік демонструє поглиблення наукового змісту видань і розширення міжнародної співпраці. Важливим є комплексний підхід до висвітлення як бібліотечної, так і наукової діяльності. Видання розкривають розвиток інформаційно-комунікаційної діяльності бібліотек академічної мережі, цифрових сервісів і міждисциплінарних підходів у бібліотечній діяльності.

Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (Вип. 72). У збірнику представлено матеріали, у яких розглянуто різноаспектні питання основних напрямів діяльності наукових бібліотек в умовах несприятливих зовнішніх чинників. У статтях науковців НБУВ висвітлено результати проведеної ІБ науково-дослідної роботи «Теоретичні та прикладні аспекти організації діяльності бібліотечно-інформаційного комплексу в сучасних умовах» (2023–2025). У публікаціях розкрито теоретичні та прикладні аспекти функціонування бібліотечно-інформаційного комплексу в умовах соціальних потрясінь; питання розвитку інформаційно-комунікаційної діяльності наукових бібліотек України та зарубіжних країн; дослідження українського та зарубіжного досвіду адаптації діяльності наукової бібліотеки до умов несприятливих зовнішніх впливів; формування, використання та організації доступу до довідково-бібліографічних ресурсів, організації електронних інформаційних ресурсів наукової бібліотеки в сучасному вебсередовищі; українського і зарубіжного досвіду підготовки фахівців для інформаційно-бібліотечної галузі тощо.

Обмінний фонд Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського у 2024 році. Подано аналітичний звіт, надано оцінку міжнародній співпраці, що сприяє ефективному управлінню бібліотечними ресурсами.

Робота бібліотек наукових установ Національної Академії Наук України у 2023 році : інформаційно-аналітичний огляд (Вип. 29). Видання містить інформаційно-аналітичний огляд наукових досліджень

бібліотек, що дає змогу оцінити ефективність роботи та планувати розвиток бібліотек мережі.

Актуальні проблеми інтелектуальної власності в інформаційній сфері (2024 р., № 1–12). Містить публікації з питань інтелектуальної власності у науці й інформаційній сфері. Формує правову основу та сприяє цифровій грамотності бібліотекарів.

Видання 2024 року фіксують еволюцію бібліотечно-інформаційної сфери НБУВ і суміжних структур у напрямі модернізації, цифровізації, інтеграції у міжнародний науковий простір. Поєднання наукових досліджень, методичних робіт, аналітичних звітів і нормативних документів, матеріалів конференцій створює міцну інформаційну базу, яка слугує основою для освітніх програм і підготовки фахівців, підтримує наукові комунікації та обмін знаннями, сприяє управлінню бібліотечними ресурсами, забезпечує правову основу для діяльності бібліотек, її стандартизацію у сучасних умовах, підтримує міжнародну інтеграцію та розвиток професійної спільноти.

Отже, 2024 рік можна вважати одним із ключових етапів у трансформації бібліотечно-інформаційної системи НБУВ, спрямований на забезпечення стабільності, актуальності, конкурентоспроможності української бібліотечної науки і практики.

2025 рік став помітним етапом у розвитку бібліотечної науки, оскільки в умовах цифровізації, відкритої науки, зміни форм комунікації відбулося переосмислення ролі бібліотек у суспільстві. Видання демонструють міжнародну інтеграцію, стандартизацію методологічних процесів, стабілізацію та систематизацію діяльності, зосередження на аналітичних підходах і підвищення значення міжнародного обміну виданнями.

Робота бібліотек наукових установ Національної академії наук України у 2024 році : інформаційно-аналітичний огляд (Вип. 30). Представлено узагальнені результати діяльності бібліотек наукових установ НАН України впродовж 2024 року. Випуск містить аналітичні матеріали щодо інформаційного забезпечення наукових досліджень, розвитку електронних ресурсів, формування фондів, популяризації наукової інформації. Матеріал є важливим джерелом для вивчення сучасних тенденцій у бібліотечній сфері наукових установ.

Зарубіжні періодичні видання у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та бібліотек наукових установ НАН України (надходження 2023–2024 рр.) : бібліографічний показник. Здійснено аналіз міжнародних надходжень. Показник містить відомості про нові надходження зарубіжних періодичних видань до фондів провідних академічних бібліотек України. Матеріал систематизовано за галузями знань, що сприяє підвищенню ефективності інформаційного пошуку

для науковців і бібліотекарів. Видання має вагомe значення для формування міжнародного бібліотечного обміну та забезпечення доступу до актуальної наукової періодики.

Обмінний фонд Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського у 2024 році : інформаційно-аналітичний дайджест. Аналітичний звіт з питань роботи з обмінним фондом та міжнародної співпраці. Узагальнено відомості про формування, склад, використання обмінного фонду НБУВ упродовж 2024 року. Видання висвітлює напрями міжнародної та міжбібліотечної кооперації, відображає сучасні тенденції в обміні науковою літературою між установами. Матеріал є цінним для бібліотекарів, які займаються комплектуванням фондів і підтриманням зв'язків між установами.

Актуальні проблеми інтелектуальної власності в інформаційній сфері (2025 р., № 1–5). Аналітичні матеріали з питань інтелектуальної власності. Розглянуто питання нелегального копіювання та розповсюдження (піратства) видань, складність захисту в цифровому середовищі (інтернет, соцмережі), зростання кіберзагроз, управління даними як об'єктами інтелектуальної власності, а також необхідність модернізації законодавства й застосування ефективних методів судового та досудового захисту. Це вимагає впровадження нових технологій захисту (DRM) та посилення відповідальності за порушення.

Видання, що вийшли друком 2025 року, демонструють послідовне продовження розвитку науково-бібліотечної діяльності НБУВ і бібліотек наукових установ НАН України, висвітлюють системний та послідовний розвиток бібліотекознавства й інформаційних технологій; інтеграцію українських бібліотек у міжнародний науковий простір; підвищення ефективності цифрових сервісів та управління фондами; значення зарубіжних джерел для розвитку наукових досліджень; забезпечення правової бази інформаційної діяльності через дослідження інтелектуальної власності; підтримку та розвиток наукових комунікацій в умовах цифровізації, методичну підтримку підготовки фахівців та аспірантів. Ці видання підкреслюють стратегічну роль НБУВ у забезпеченні сучасного наукового середовища та створенні системної інформаційної підтримки для освіти, науки, практики.

Упродовж 2020–2025 років ІБ готував збірники матеріалів міжнародної наукової конференції «**Бібліотека. Наука. Комунікація**», яка щороку проходить в НБУВ у жовтні і має різні підназви. Так, 2020 р. вона мала підназву «Розвиток бібліотечно-інформаційного потенціалу в умовах цифровізації», 2021 р. – «Від управління ресурсами – до управління знаннями», 2022 р. – «Інноваційні трансформації ресурсів і послуг», 2023 р. – «Актуальні питання збереження та інноваційного розвитку наукових бібліотек», 2024 р. –

«Інтеграція у міжнародний бібліотечний простір», 2025 р. – «Пріоритети сьогодення та перспективи». У збірниках, які вийшли як електронні видання, висвітлено важливі аспекти розвитку бібліотечно-інформаційного потенціалу, сучасні проблеми функціонування наукових бібліотек і шляхи їх подолання, представлено результати наукових досліджень і пропозиції щодо оптимізації діяльності у сфері бібліотечної, інформаційної та архівної справи.

Висновки. Усі представлені в цьому огляді видання Інституту бібліотекознавства характеризуються високим рівнем аналітики, комплексним підходом до оцінювання стану бібліотек, фондів, сервісів, нормативної бази. Видання 2020–2022 років заклали фундамент для системного моніторингу та розроблення методичних рекомендацій на найближчу перспективу, видання 2023–2024 років відзначилися адаптацією до воєнних і кризових умов в Україні, 2025 року – консолідацією результатів, розширенням міжнародної співпраці, підвищенням цифрової готовності бібліотек.

Протягом періоду 2020–2025 років Інститут бібліотекознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського забезпечив системну науково-дослідну, аналітичну та методичну діяльність, спрямовану на розвиток української бібліотечно-інформаційної науки та практики. Оpubліковані видання охоплюють широкий спектр тем: бібліотекознавство та бібліотечну діяльність в інформаційному суспільстві; роботу обмінних фондів та їх аналітичний аудит; діяльність бібліотек наукових установ НАН України; стандартизацію бібліотечної справи та суміжних галузей; зарубіжні періодичні видання та міжнародну інтеграцію; питання інтелектуальної власності, цифрової безпеки, управління інформаційними ресурсами; специфіку функціонування наукових бібліотек в умовах воєнного стану і кризових ситуацій в Україні та світі.

Публікації наукових видань Інституту бібліотекознавства НБУВ за 2020–2025 рр. демонструють цілісну динаміку розвитку бібліотекознавчої науки, інформаційних технологій та цифровізації бібліотечно-інформаційних систем. Напрацювання вчених відображають комплексність наукових підходів, системність досліджень і вагомий внесок колективу бібліотеки у формування сучасного інформаційного суспільства. Аналітичні огляди, збірники, періодичні видання засвідчують ефективність організації роботи бібліотек академічної мережі, розвиток наукових комунікацій та інтеграцію українських бібліотек у міжнародний науковий простір. Кожен період демонструє розвиток фондів і наукових публікацій, а також зростання ролі аналітичної оцінки діяльності бібліотеки. Завдяки цим виданням Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського сприяє забезпеченню доступу до знань, інтеграції української науки у міжнародний науковий простір і розвитку професійної спільноти. Аналіз видань 2020–2025 років дає змогу зробити висновок, що Інститут бібліотекознавства створив системну науково-інформаційну платформу для

освіти, досліджень і практичної діяльності. Видання Інституту поєднують науково-аналітичний та практичний підходи, забезпечуючи універсальність використання для бібліотекарів, науковців, управлінців, освітян. Опубліковані дослідження створюють надійну основу для подальшого розвитку бібліотекознавства в Україні та підвищення ефективності діяльності наукових бібліотек у сучасних умовах.

Олена Шевченко,

доктор наук із соціальних комунікацій, професор,
провідний науковий співробітник відділу теорії та історії бібліотечної справи
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського,
професор кафедри інформаційної діяльності та медіа-комунікацій
Національного університету «Одеська політехніка»

**МІСЦЕ І РОЛЬ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ІНФОРМАЦІЙНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ КОРИСТУВАЧІВ
БІБЛІОТЕК, АРХІВІВ ТА ІНФОРМАЦІЙНИХ УСТАНОВ»
У ПІДГОТОВЦІ БАКАЛАВРІВ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТІ В13
«БІБЛІОТЕЧНА, ІНФОРМАЦІЙНА ТА АРХІВНА СПРАВА»
У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ**

У статті визначено місце дисципліни «Інформаційне обслуговування користувачів бібліотек, архівів та інформаційних установ» у структурі документознавства, її статус як науки з широким застосуванням сучасних програмних, апаратних засобів, інформаційно-комп'ютерних технологій, що сприяє якісному обслуговуванню користувачів бібліотек, архівів та інформаційних закладів.

Ключові слова: навчальна дисципліна, здобувачі вищої освіти, заклад вищої освіти, освітній процес, інформаційне обслуговування, бібліотеки, архіви, інформаційні установи.

Дисципліна «Інформаційне обслуговування користувачів бібліотек, архівів та інформаційних установ» є важливим складником гуманітарної підготовки сучасного фахівця.

Мета статті – визначити місце і роль навчальної дисципліни «Інформаційне обслуговування користувачів бібліотек, архівів та інформаційних установ» у системі підготовки бакалаврів зі спеціальності В13 «Бібліотечна, інформаційна та архівна справа».

Навчальним планом підготовки здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня освітньо-професійної програми «Інформаційна діяльність» спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» передбачено вивчення дисципліни «Інформаційне обслуговування користувачів бібліотек, архівів та інформаційних установ» у п'ятому семестрі для здобувачів денної форми навчання (у шостому – заочної форми навчання) з таким розподілом навантаження: загальний обсяг становить 180 годин, з яких 30 годин лекційних занять, 30 годин практичних занять, написання курсової роботи з підсумковою формою контролю іспитом відповідно до Стандарту вищої освіти України для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти у

галузі знань 02 «Культура і мистецтво» за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» [2].

Метою вивчення дисципліни є опрацювання можливостей застосування технологічних інновацій та традиційних інформаційних технологій, які не втрачають актуальності у наш час, задля створення, накопичення та раціонального використання національного багатства інформації. Для досягнення мети вивчення дисципліни студенти повинні засвоїти знання про інформаційні процеси й інформаційні технології, що формуються під впливом еволюції людської діяльності та інституалізації інформаційних закладів.

Метою дисципліни є формування системи теоретико-методологічних знань і практичних навичок щодо застосування в професійній діяльності технологій організації та підтримки процесів обслуговування користувачів бібліотек, архівів, інших інформаційних установ, методологій вивчення та задоволення культурних та інформаційних потреб користувачів, зосереджуючи особливу увагу на принципах і основних закономірностях організації суспільного використання інформаційних продуктів і послуг.

Практичне значення та використання отриманих знань у процесі вивчення освітньої компоненти (далі – ОК) допоможе впровадженню інноваційних технологій виробництва інформаційних продуктів і послуг, підвищенню якості інформаційного обслуговування користувачів інформаційних, бібліотечних та архівних установ; дасть змогу аналізувати закономірності розвитку, документно-інформаційних потоків і масивів, як штучно створеної підсистеми соціальних комунікацій; здійснювати відбір, аналіз, оцінку, систематизацію, моніторинг, організацію, зберігання, розповсюдження та надання в користування інформації та знань у будь-яких форматах; застосовувати набуті знання у практичних ситуаціях; використовувати професійно профільовані знання для статистичної обробки даних діяльності інформаційних, бібліотечних та архівних установ.

Завданням вивчення ОК «Інформаційне обслуговування користувачів бібліотек, архівів та інформаційних установ» передбачено осмислення здобувачами вищої освіти місця та ролі основних типів інформаційних установ у соціально-комунікативній структурі суспільства, функцій, в яких проявляється соціальна природа, призначення інформаційних установ, розкривається специфіка їх відносин і взаємодії з державою, сферою ідеології, політики, науки, культури, освіти, мас-медіа тощо. Особливого світоглядного значення надається розумінню здобувачами вищої освіти важливості інформаційних ресурсів і масивів України та регіону (єдиного документно-інформаційного фонду держави) як культурного надбання нації у задоволенні інформаційних потреб сучасного суспільства і завдання обраної майбутньої професії у забезпеченні необмеженого доступу громадян до інформації.

Під час вивчення ОК здобувачі набувають відповідних компетентностей.

Загальні компетентності: здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях [2]. *Спеціальні (фахові, предметні) компетентності*: здатність здійснювати відбір, аналіз, оцінку, систематизацію, моніторинг, організацію, зберігання, розповсюдження та надання в користування інформації та знань у будь-яких форматах; здатність аналізувати закономірності розвитку, документно-інформаційних потоків і масивів, як штучно створеної підсистеми соціальних комунікацій; здатність упроваджувати інноваційні технології виробництва інформаційних продуктів і послуг, підвищення якості інформаційного обслуговування користувачів інформаційних, бібліотечних та архівних установ; здатність до подальшого навчання з високим рівнем автономності, постійного підвищення рівня інформаційної культури; здатність використовувати професійно профільовані знання для статистичної обробки даних діяльності інформаційних, бібліотечних та архівних установ [2].

Основними результатами навчання є: застосовувати у професійній діяльності технології інформаційного менеджменту, створення та підтримки функціонування електронних бібліотек і архівів, методологію вивчення та задоволення культурних та інформаційних потреб користувачів; узагальнювати, аналізувати, синтезувати інформацію в діяльності, пов'язаній з її пошуком, накопиченням, зберіганням, використанням; кваліфіковано використовувати типове комп'ютерне й офісне обладнання; застосовувати сучасні методики і технології автоматизованого опрацювання інформації, формування та використання електронних інформаційних ресурсів і сервісів; приймати обґрунтовані управлінські та технологічні рішення; демонструвати розуміння основних методів інформаційного аналізу і синтезу (бібліографічного реферування), опису, предметизації, систематизації, анотування [1].

Варто звернути увагу на практичне значення отриманих результатів навчання. Це – упровадження інноваційних технологій виробництва інформаційних продуктів і послуг, підвищення якості інформаційного обслуговування користувачів інформаційних, бібліотечних та архівних установ; здатність аналізувати закономірності розвитку, документно-інформаційних потоків і масивів, як штучно створеної підсистеми соціальних комунікацій; здійснювати відбір, аналіз, оцінку, систематизацію, моніторинг, організацію, зберігання, розповсюдження, надання в користування інформації та знань у будь-яких форматах; застосовувати набуті знання у практичних ситуаціях; використовувати професійно профільовані знання для статистичної обробки даних діяльності інформаційних, бібліотечних та архівних установ.

Під час викладання ОК значну увагу приділяють проведенню практичних занять як формі навчального заняття, упродовж якого викладач організує детальний розгляд здобувачами вищої освіти окремих теоретичних положень

ОК і формує вміння та навички їх практичного застосування відповідно до сформульованих завдань.

Основна дидактична мета практичного заняття – розширення, поглиблення, деталізація наукових знань, отриманих студентами на лекціях, у процесі самостійної роботи і спрямованих на підвищення рівня засвоєння навчального матеріалу, прищеплення умінь і навичок, розвиток наукового мислення та усного мовлення студентів. Мета практичних занять з ОК – закріпити і перевірити знання, отримані студентами у процесі засвоєння навчального матеріалу, а також виявити вміння застосувати набуті теоретичні знання у практичній роботі.

Методологічна мета практичних занять – формування у здобувачів вищої освіти всебічного уявлення про інформаційно-бібліографічні технології, як підгрунтя аналітико-синтегичної обробки документів, основи інформаційно-аналітичної діяльності й інформаційного сервісу.

Самостійна робота є основним засобом засвоєння студентом навчального матеріалу у вільний від обов'язкових навчальних занять час. Це складний багатокomпонентний процес, результативність якого визначається низкою факторів та умов (мотивація, набутий досвід, можливості, організація, забезпечення тощо). Самостійна робота і творча діяльність студентів стають не лише засобом, а й метою навчального процесу. Особливої актуальності у цілісній системі вищої освіти набуває проблема організації самостійної роботи студентів, яка потребує методичного і матеріального забезпечення. Не варто недооцінювати роль викладача, адже не всі студенти можуть сконцентрувати свою увагу на заняттях, не вміють працювати самостійно, вибирати з великої кількості матеріалу необхідні знання, згруповувати, узагальнювати їх. Індивідуальний підхід до здобувачів освіти з боку викладачів потребує систематичної роботи.

Співвідношення обсягів аудиторних занять і самостійної роботи студентів визначається навчальним планом підготовки бакалаврів з урахуванням специфіки і змісту дисципліни, її місця, значення та дидактичної мети в реалізації освітньо-професійної програми, а також питомої ваги в навчальному процесі практичних занять.

Лекція – головна інформаційна магістраль у навчальному процесі вищої школи, що сприяє засвоєнню системи знань зі спеціальності, формує широкий професійний кругозір і загальну культуру, школа наукового мислення. Здобувачі вищої освіти опановують сучасну науку, її методи, проникають у глибини її основних проблем, логіку й методологію її розвитку; пізнають життєвий потенціал, входять у лабораторію наукового мислення викладача. Необхідна висока культура лекційної діяльності. Кожен лектор зобов'язаний вивчити основи лекційної майстерності, тобто оволодіти загальною грамотою цієї справи, щоб досягти в ній досконалості.

Основною метою курсової роботи з дисципліни «Інформаційне обслуговування користувачів бібліотек, архівів та інформаційних установ» є систематизація, поглиблення, активне застосування знань стосовно дослідження наявних технологій організації та підтримки процесів обслуговування користувачів бібліотек, архівів, інших інформаційних установ і методології вивчення та задоволення культурних, інформаційних потреб користувачів, закріплення знань, отриманих у лекційному курсі та під час практичних занять. Досягнення мети передбачає: ознайомлення з навчальною та науковою літературою, а також іншими інформаційними джерелами стосовно інформаційного обслуговування користувачів бібліотек, архівів та інформаційних установ в Україні та світі; систематизацію, закріплення теоретичних знань здобувачів щодо основних розділів ОК; поглиблене вивчення особливостей впровадження інноваційних технологій виробництва інформаційних продуктів і послуг; набуття здобувачами практичних навичок ефективного аналізу закономірностей розвитку, документно-інформаційних потоків і масивів, як штучно створеної підсистеми соціальних комунікацій; набуття практичних навичок відбору, аналізу, оцінки, систематизації, моніторингу, організації, зберігання, розповсюдження, надання в користування інформації та знань у будь-яких форматах [2].

Завдання, які виконують здобувачі в процесі курсової роботи: вивчення предметної галузі; загальна характеристика специфіки законодавчої та нормативно-правової бази інформаційно-бібліотечного обслуговування в Україні; закріплення практичних навичок використання сучасних інноваційних технологій під час обслуговування користувачів бібліотек, архівів, інформаційних центрів; збирання фактичної інформації щодо об'єкта дослідження; аналіз отриманих результатів; закріплення практичних навичок документної фіксації кожного етапу роботи.

У результаті дослідження з'ясовано, що у закладі вищої освіти потрібно забезпечити розвиток у студентів системного мислення, усвідомлення необхідності застосування знань до прийняття рішень, для дослідження складних процесів. Перед викладачами стоїть складне завдання – навчити майбутніх фахівців раціонально використовувати інформаційно-комунікаційні технології, їхні технічні можливості, програмне забезпечення обчислювальної техніки в інформаційно-аналітичній роботі бібліотек, архівів, інформаційних установ.

Висновки. Навчальна дисципліна «Інформаційне обслуговування користувачів бібліотек, архівів та інформаційних установ» забезпечує отримання здобувачами вищої освіти необхідних професійних знань, застосування ними нових технологій, комп'ютерних бібліотечних систем

для автоматизації роботи бібліотек та їхнє виведення на новий рівень функціонування.

Список бібліографічних посилань

1. Служби науково-технічної інформації державних архівних установ України: інформаційна, організаційна та науково методична діяльність : метод. рекомендації / Держ. архів. служба України, УНДІАСД; уклад. : С. С. Артамонова, А. А. Майстренко, Л. П. Одинока, Р. В. Романовський. Київ, 2012. 34 с. URL : <http://undiasd.archives.gov.ua/doc/mr-SNTI.pdf>

2. Стандарт вищої освіти: перший (бакалаврський) рівень, галузь знань 02 Культура і мистецтво, спеціальність 029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа : затв. та введ. у дію наказом Міністерства освіти і науки України від 12.12.2018 р. № 1378. Київ : МОН України, 2018. URL : <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/12/21/101-ekologiya-bakalavr-1.pdf>

Науково-методичне видання

**ОРГАНІЗАЦІЯ ТА УПРАВЛІННЯ
БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНИМ КОМПЛЕКСОМ:
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ**

Відповідальний редактор

О. М. Василенко

Науковий редактор

О. Г. Яковенко

Редактори

С. В. Шарабанова, О. Г. Яковенко

Комп'ютерна верстка та дизайн

Л. І. Загородня

Підп. до друку 10.12.2025 р. Формат 70x100/16.
Папір офс. Ум. друк. арк. 12,10. Обл.-вид. арк. 9,45
Наклад 100 прим. Зам. № 27.

Видавець і виготовлювач
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
03039, Київ, Голосіївський просп., 3

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 7871 від 28.06.2023 р.